

KONFERENCIAKÖTET

Tanulmányok a Csemegi- kódex megalkotásának 140. évfordulója tiszteletére

Szerkesztette:
HORVÁTH ATTILA

Dialóg Campus

TANULMÁNYOK A CSEMEGI-KÓDEX MEGALKOTÁSÁNAK
140. ÉVFORDULÓJA TISZTELETÉRE

TANULMÁNYOK
A CSEMEGI-KÓDEX
MEGALKOTÁSÁNAK
140. ÉVFORDULÓJA
TISZTELETÉRE

Szerkesztette:

Horváth Attila

Szerzők

Békés Ádám
Mezey Barna
Nánási László
Pallo József
Szabó József Tamás
Tóth Mihály
Vókó György

© Kiadó, 2020

© Szerzők, 2020

© Szerkesztő, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Lectori salutem! (<i>Horváth Attila</i>)	7
<i>Nánási László</i> A Csemegi-kódex születése	9
<i>Tóth Mihály</i> Csemegi Károly – mint ember	27
<i>Mezey Barna</i> „A föltétlen igazság és a társadalom fenntartásának érdeke”	39
<i>Pallo József</i> A Csemegi-kódex formálódása a korabeli büntetőpolitika változásainak tükrében	47
<i>Szabó József Tamás</i> A Csemegi-kódex hatása az új büntető eljárásjogi törvényre	63
<i>Békés Ádám</i> A Csemegi-kódex büntetéstani tételei tovább élnek-e a jelenlegi büntetékiszabási gyakorlatban?	69
<i>Vókó György</i> A Csemegi-kódex versbe szedett szankcióinak továbbélése	83
Zárszó (<i>Tóth Tamás</i>)	97

Vákát oldal

Lectori salutem!

Kossuth Lajos mondása, hogy a magyar nemzet – jogásznemzet, különösen a 19. századra volt igaz. A reformkor kezdetén még a rendi jog és partikularizmus volt a meghatározó, a század végére pedig nemcsak az alkotmányos monarchia kereteit hozták létre, hanem szinte a teljes jogrendszer kodifikációja lezajlott. A magyar politikai elit történetének egyik legszebb korszaka ez az időszak. A reformkor építkezése, a modern Magyarország megalapozása az áprilisi törvényekkel, a túlerővel szembeni hőies szabadságharc, a neo-abszolutizmussal szembeni passzív rezisztencia, majd a reális kompromisszum: a kiegyezés. Ezután következhetett a békés építőmunka, a kodifikáció.

Csemegi Károly a „jogásznemzet” egyik legkiválóbb képviselője. Kiváló nyelvtudása révén a korszak szinte teljes európai irodalmát megismerhette. Ügyvédi vizsgája után őrnagyi rangban harcolt a szabadságharcban. Ezért büntetésül bebörtönözték, és besorozták az osztrák hadseregbe. Még ezt az időt is kihasználta. Akárcsak Kossuth, ő is a fogsága idején tanult meg angolul.

A Bach-korszakban ügyvéd, de folyamatosan publikál is. Ezért is figyelt fel munkásságára az igazságügyi kormányzat, és bízta meg a büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc.) megalkotásával, amely élete fő műve lett, és amelyet a nagy jogtudósra emlékezve csak Csemegi-kódexként emlegetünk.

Most jeles jogtudósok révén tisztelegtünk a 140. évforduló kapcsán a nagy előd munkássága előtt. Békés Ádám egyetemi docens a Csemegi-kódex büntetőtani tételeiről, Nánási László főügyész a Csemegi-kódex megalkotásáról, Pallo József tudományos dékánhelyettes, egyetemi docens a Csemegi-kódex novelláiról, Szabó József Tamás bíró a Csemegi-kódex későbbi hatásáról, Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár a Csemegi-kódex legfontosabb elvi tételeiről, Tóth Mihály professor emeritus Csemegi Károly emberi nagyságáról értekezett. Vókó György professor emeritus pedig megismertette a hallgatóságot a versbe szedett Csemegi-kódexszel.

Romain Rolland francia író gondolatát idézve emlékeztünk meg tehát a nagy jogtudósról, kodifikátorról: „Nem állítom, hogy az emberek többsége ezeken a csúcson tud élni. De hogy egy évben egyszer zarándokként oda felmenjenek. Megújítják tüdőjük levegőjét és ereik vérét. Ott fenn közelebb fogják magukat érezni az Örökkévalósághoz. Azután visszatérnek az élet síkságára mindennapi harcra edzett szívvel.”

*Horváth Attila
alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár*

Vákát oldal

Nánási László¹

A Csemegi-kódex születése

A kodifikációnak mint valamely jogág, jogterület meghatározott elvek alapján történő egy-
eséges, átfogó, rendszeres szabályozásának kimagasló magyarországi példája a 140 évvel
ezelőtti *A Magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről* címmel kihirdetett
1878. évi V. törvénycikk, amelyet megalkotója után Csemegi-kódexként ismer a jogtudo-
mány.

Egy büntető törvénykönyv nemzetközi környezetben, az adott ország közjogi körülményei között, társadalmi, bűnözési helyzetében, az addigi jog állapotában jön létre, s megalkotásának fontos tényezői kimunkálóinak személyes körülményei, tudása, beállítottsága, absztraháló- és szövegezési képessége. Mindezen körülmények és tényezők az első magyar törvénykönyv létrehozását is meghatározták.

Európai kodifikációk a 19. században

A kódex születési százada, a 19. az európai kodifikációk nagy kora volt. Ennek alapköve a francia forradalom alapidokumentuma, az 1789. augusztus 26-án kiadott Emberi és polgári jogok nyilatkozata a társadalom működésének központi elemévé a jogot tette, amikor 6. cikkelyében kimondta, hogy a „törvény a közakarat kifejeződése”. Az egyén jogait a törvény biztosítja, valakit büntetni csak előre meghatározott magatartás miatt, s csupán a jogszabályban megállapított szankcióval lehet. Jogfosztásra kizárólag törvényes okok alapján és eljárás során kerülhet sor.² A polgári ideológia új államrendet, központosított apparátust, az államhatalmi ágak szétválasztására épült, világosan áttekinthető hivatal-szervezetet, megbízható igazságszolgáltatást, az állampolgári jogegyenlőségen alapuló, egységes, kodifikált jogrendszert kívánt.³

Európában egymást követték a polgári jogelveken nyugvó büntetőjogi kodifikációk: Franciaországban 1810, a svájci kantonokban 1805–1864, a szuverén német államokban 1838–1861 között, Norvégiában 1842, Ausztriában 1852, Romániában 1864, Svédországban 1865, Dániában 1866, Belgiumban 1867, Spanyolországban 1870, az egységes Német Birodalomban 1871, Olaszországban 1889, Bulgáriában 1896 volt az első vagy a megújított törvénykönyvek születési éve.⁴

¹ Bács-Kiskun megyei főügyész, címzetes egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem.

² HAHNER 1999, 85–86., BECCARIA 1967, 53–140.

³ VARGA 1974, 19.

⁴ SCHNIERER 1873, 36. NÁNÁSI–DEÁK 2018, 310. A bolgár Btk. „minden ízében hű másolata Csemegi kódexének”: Csemegi Károly 1826–1899 (1899). 198.

Hazai közjogi alapok

Magyarország ebbe a sorba illeszkedett jogalkotásával, amelynek közjogi alapjait az 1848. évi áprilisi törvényeket elismerő, az uralkodóházzal kötött 1867. évi kiegyezés utáni jogalkotás teremtette meg. Az 1848. évi III., IV. és V. törvénycikk révén megtörtént a törvényhozói és a végrehajtói hatalom elválasztása, a népképviselői országgyűlésnek felelős kormány létrehozása, míg a VIII. és IX. törvénycikk biztosította a személyes jogegyenlőséget.⁵

Az 1867. évi I–XII. és XIV–XVI. törvénycikk a kiegyezés alapján szabályozta az uralkodóházzal és az Ausztriával való viszonyt, meghatározva a magyar állam jogállását a dualista monarchián belül. Ezt követően az 1868. évi XXX. törvénycikkkel megtörtént a Szent István koronájához tartozó Horvátországgal való viszony rendezése, amely autonómiája keretében a 48. § szerint igazságügyi viszonyaiban önállóságot nyert. Az 1868. évi XLIII. törvénycikk Erdély uniójáról, majd az 1873. évi XXVII. törvénycikk a bánsági határörvidék polgárosításáról kialakította a magyar államterületet, a joghatóság érvényesülési körét.

Jogi és bűnözési helyzet

A fordulópontot jelentő 1867 milyen büntetőjogi helyzetet talált az országban? A szabadságharc leverésével az önálló magyar állam bukását követő állapotokat felváltó, az 1848 előtti alkotmányosságot helyreállító 1860. októberi diploma kiadása után az országbírói értekezlet által alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861-ben több büntetőjogi alapelvet leszőgeztek: a bűnvádi eljárásról szóló II. rész 2. §-a kimondta az állampolgári jogegyenlőséget, az 5. § a testi büntetés részleges fenntartását a pontosan meg nem határozott kihágásokra, míg a 9. § az addigi törvények és törvényes gyakorlat alkalmazásának szükségességét. Az elsődleges forrásként szolgáló gyakorlat azonban országszerte eltérő volt, míg a csekély számú büntetőtörvény idejélmúlt, illetve rendszert nem alkotó volt. Hivatkozásként szolgáltak a középkor törvényei, míg az újabbak közé tartoztak például az 1715. évi VII. törvénycikk a felségsértés eseteiről, az 1723. évi IX–XII. a hűtlenségi bűnökről, a csódról szóló 1840. évi XXII., a váltót rendező 1844. évi VI. és a sajtóval foglalkozó 1848. évi XVIII. törvénycikk büntetőnormákat meghatározó rendelkezései.

Az állam egyes részein – Erdélyben, a határörvidéken és Fiumében –, továbbá Horvátországban az 1852-ben kibocsátott ausztriai birodalmi kódex, a Büntető törvény a büntettekről, vétségekről és kihágásokról volt hatályban, amely Magyarországon is érvényesült 1861-ig.⁶

Így a hazai büntetőjog helyzetét akként jellemezte a korszak jeles büntetőjogásza, Pauler Tivadar, miszerint „sem a bűn fogalma és annak tényálladéka, sem a büntetés mértéke törvény által meghatározva nincsen; [...] a legfontosabb kérdésekben a bíró bölcs belátása analógia szerint ítélt és határoz, bizonyos tekintetben tehát a bíró és törvényhozó szerepét egyesíti”.⁷

⁵ Az idézett jogszabályok és jogi dokumentumok forrása POMOGYI (2000).

⁶ Lásd *Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen*; SZOKOLAY 1852.

⁷ Képviselőházi napló, 1875. XIII. kötet, 271.

Egységes joganyag hiányában a jogalkalmazás forrásaiként tudományos művek szolgáltak: így Szlemenics Pálnak még a rendi büntetőjog leírását adó, eredetileg 1836-ban, majd halála után is – Ökröss Bálint szerkesztésében és átdolgozásában – három ízben (1862, 1865, 1872) kiadott *Fenyítő törvényszéki magyar törvénye*, továbbá Kassay Adolf 1862-ben megjelent, *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az Országbírói Értekezlet szabályai szerint* című műve. A legjelentősebb összeállítás a pesti egyetem jogi kara tanárának, Paulernek először 1864-ben, majd 1869-ben és 1872-ben is kiadott *Büntetőjogtan* című munkája volt. Ez kódexszerűen összegezte a büntetőjogi ismereteket: a mű az egyes szakaszoknál a hazai jogból bemutatta az 1843-as büntetőjogi javaslat, valamint az 1852-es birodalmi Btk. megoldásait, kiegészítve a külföldi jogirodalommal s a szerző magyarázataival. Fayer László megállapítása szerint „nem csak az egyetemeken és jogakadémiákon, de a bírói termekben is úgyszólván kizárólagos uralomra vergődött Pauler Tivadar tankönyve, és úgy idézték, mint a törvényt”.⁸

A bűnözést illetően Magyarország egyes részein a kiegyezést követően jelentősen megromlott a közbiztonság. Az 1860-as éveket jellemző, egyébként sem jó helyzet az addigi rendfenntartó erő, a császári-királyi csendőrség 1867-es megszüntetésével súlyosbodott. A hagyományos alkotmányos viszonyoknak megfelelően ismét az autonóm törvényhatóságok kezébe került a közbiztonsági feladatok ellátása. Az egyes vármegyékben, kerületekben, városokban eltérően szabályozták a közbiztonsági szervek működését, amelyek más-más felszereléssel, fegyverzettel, javadalmazással működtek. A törvényhatóságok szervei által folytatott büntetőeljárások hosszú ideig húzódtak, s csekély volt a hatékonyságuk. Ilyen viszonyok között napirenden voltak a súlyos bűncselekmények, így az útonállások, fosztogatások, lopások, rablások, a jelentős vagyont képező állatállomány elhajtása, az élet és a testi épség elleni tettek. Megjelentek az államot jelképező intézmények, a vasút és a posták elleni támadások.⁹

Az új polgári államszervezet kiépítésére törekvő Andrássy-kormány úgy értékelte ezt a helyzetet, hogy a számtalan bűncselekmény „véghetetlen anyagi és erkölcsi kárt” okoz, amely „úgy az egyes polgárok, mint különösen a hazánkkal kereskedelmi összeköttetésben álló külföld előtt nemzetünket éri”.¹⁰

Korábbi kodifikációs kísérletek és előzmények

E körülmények alapozták meg a büntetőjogi kodifikáció szükségességét, amely már másfél évszázados előzményekre tekintett vissza Magyarországon. A 18. század elején A törvények javításáról és a törvényszékek tartásáról szóló 1715. évi XXIV. törvénycikk határozott erről, majd az 1790/91. évi LXVII. törvénycikk küldött ki bizottságot a törvénykönyv elkészítésére. Ezt követően az 1827. évi VIII. törvénycikk tette feladattá a kodifikációt. A reformkorban az 1840. évi V. törvénycikk mondta ki a „büntető- s javító-rendszer kidolgozására országos választmány” kiküldését.

⁸ Lásd SZLEMENICS 1872; KASSAY 1862; PAULER 1869; FAYER 1895, 49.

⁹ CSAPÓ 2007, 14–19.; EDVI ILLÉS 1902, 140–141.

¹⁰ BUVÁR 1870, 22.

Az elkészült törvénytervezeteket, javaslatokat azonban nem vitatták meg az országgyűlésen, vagy nem fogadták el őket. Legtovább az 1843–44. évi országgyűlésen tárgyalta, Deák Ferenc meghatározó szerepe által fémjelzett, a büntetőjog teljességét – anyagi, eljárási, végrehajtási jogot – tartalmazó javaslatok jutottak, de annak valamely részét vagy az országgyűlés Felsőházja, vagy a király nem fogadta el.¹¹ E mű értékelését fejezte ki a kiegyezés utáni kodifikáció során napvilágot látott közkeletű megállapítás, miszerint az a „mai nap is nagy becsben áll az ország közvéleményében, egyszerűen azon okból, mert az legkiválóbb jogászai és politikai tekintélyeink productuma, az ország színe-java közreműködött létesítésénél, s így azt nemcsak a lehető tökéletesség prestige környezé, hanem oly nemzeti mű színében tűnt fel, melyre az egész nemzet még mai nap is büszke”.¹²

A hajdani erdélyi államban szintén voltak törekvések a kodifikációra. A 17. századi fejedelemségben az 1657-ben kiadott, az addigi törvények alapján szerkesztett *Approbata Constitutiók*, majd az 1669-es *Compilata Constitutiók* tartalmaztak büntetőjogi rendelkezéseket is. Az 1810–11. évi kolozsvári országgyűlés – mind az anyagi, mind az eljárási jogot tartalmazó – 1811. évi XLII. törvénycikként elfogadott kódexének az uralkodói szentesítése viszont elmaradt. Az ezt követően kidolgozott 1839-es tervezet az országgyűlés elé sem került. A szabadságharc leverése után, 1850-től az 1803-as, majd 1852-től az ausztriai birodalmi kódex lépett itt hatályba.¹³

Meg kell jegyezni, hogy Magyarországon és Erdélyben 1787–90 között az egész birodalomban hatályos *Sanctio Criminalis Josephinát* vezették be.¹⁴

A kodifikáció elhatározása

Ilyen előzmények után, az alapvető közjogi viszonyok rendezését követően az Andrássy-kormány a király, Ferenc József részvételével tartott 1867. június 12-ei ülésén tárgyalta az igazságügy rendezése kapcsán a polgári eljárási és a büntető törvénykönyvek készítésének szükségességét. Ennek megfelelően a kodifikációs munkálatok megindításáról Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter június 18-án tájékoztatta a Képviselőházat.¹⁵

Később a kormány programját tükröző, az új, 1869. április 20-ára összehívott országgyűlést megnyitó trónbeszédében Ferenc József úgy fogalmazott a kodifikációt illetően, hogy büntető törvényjavaslat fog tárgyalás alá bocsáttatni, amely a „társadalmi rend magas érdekeit szüntűgy, mint egyesek személyes biztonságát, az eddigi hiányos és határozatlan törvények s az ingatag büntetőgyakorlat helyett, szabatos és organicus szabályok oltalma alá helyezi”.¹⁶

¹¹ Lásd BÓNIS 1934; HAJDU 1971; BALOGH 1998, 73–84; FAYER 1896.

¹² DÁRDAI 1876, 125.

¹³ Lásd NÁNÁSI 2018, 306–311., 317. és GÁL 1992.

¹⁴ Lásd *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung – Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéséről* (1787).

¹⁵ Képviselőházi napló, 1865. IV. kötet, 265.

¹⁶ Képviselőházi irományok, 1869. I. kötet, 2.

Az első kísérletek a büntetőkódex létrehozására

A kormány egyébként már nem sokkal megalakulása után nekikezdett a büntetőjog rendezésének. Horvát Boldizsár a „reformot e téren halaszthatlanul szükségesnek látván”, az 1867. április 4-én alakított igazságügyi minisztériumi (IM) bizottságot felszólította, hogy az 1843-as javaslatokat is vizsgálja át. A miniszter azonban nem tartotta a bizottsági munka eredményét a törvényhozás elé terjeszthetőnek, ezért 1867 októberében megbízta Csatskó Imre akademikust, a már több gyakorlati jelentőségű büntetőjogi művet készített pesti királyi ítélőtáblai bírót a tervezet elkészítésével.¹⁷

A megbízott szintén az 1843-as javaslatot vette alapul, figyelembe véve az akkori országgyűlésen és az 1867 tavaszán kinevezett bizottság részéről tett észrevételeket, javaslatokat. Csatskó tisztában volt azzal, hogy az „azóta lefolyt huszonöt év alatt a büntető jogtudomány és törvényhozás számos kitűnő jogtudóknak és törvényhozóknak szakadatlan közreműködése által tetemesen haladott”, ezért az „újabb büntetőtörvénykönyveket és javaslatokat indokaikkal és magyarázataikkal együtt tanulmányoztam és a javaslatnak átvizsgálásánál czélszerűleg használni igyekeztem”. Mindezek alapján 1869 októberére készült el kódextervezetével, amelynek általános része az 1–119., míg különös része a 120–335. §-t ölelte fel. A munkát azonban az IM törvény-előkészítési osztálya 1869 novemberében elutasította, és ezzel az 1843-as javaslat befolyása szakmailag véget is ért. A korabeli értékelés szerint azért, mert bár a „közvélemény is erősen tartotta a nagy hírre vergődött javaslatot, úgy bizottságilag megkísértett revisiója, mint az új javaslat készítése ama munkát alapján annyira nem sikerült, hogy az igazságügyminiszter nem hozta azokat nyilvánosságra”.¹⁸

Ebben a döntésben szerepe volt az 1867 decemberében az IM-be az Arad vármegyei főispán javaslatára az 1867. november 24-ei kormányülés határozata alapján – mivel „jogi képzettsége leginkább az igazságügyministeriumhoz teszi ajánlatossá” – tiszteletbeli osztálytanácsossá kinevezett aradi ügyvédnek, Csemegi Károlynak.¹⁹

Csemegi Károly

A katolizált zsidó családból származó, 1826-ban Csongrádon született Nasch Károly 1845-től a Csemeghy nevet viselte, amely később Csemegi formában állandósult. Már otthon elsajátította a francia és a német nyelvet, majd a pesti, kecskeméti, szegedi piarista gimnáziumokban tanult. Jogi végzettséget a pesti egyetemen szerzett. A szabadságharcban őrnagyként vett részt a délvidéki csatákban, 1849 májusában pedig Torontál vármegye tiszti alügyészévé választották. A fegyverletétel után fogoly, majd néhány hónapig a császári hadsereg kényszersorozottja volt. Innen szabadulva Aradra térvén ügyvéd lett. Az őt „self made man”-ként méltató 1874-es sajtótudósítás szerint „itt tön szert jogászai hírnévre. Nagy gonddal és pénzáldozattal gyűjtött össze magának egy igen becses jogtudományi könyvtárt, átolvasta és elsajátította az egész szakirodalmat: a rendszeres nagy művek,

¹⁷ A magyar királyi igazságügyministerium működése 1867–1872. évig. *Budapesti Közlöny*, 1874/78. sz. 624. A megbízott életrajzára lásd SZINNYEI, Csatskó (Csacsckó) jelentősebb művei CSATSKÓ (CSACSKÓ) 1850; 1852; 1853–54.

¹⁸ CSACSKÓ 1868. Az 1843-ik évi bünt. törv. könyvi javaslat revisiójáról (1868). 268. Löw 1874, 415.

¹⁹ *Budapesti Közlöny*, 1867/229. sz., 2701.

a monográfiák, az értekezések, a felsőbb bíróságok ítéletei áttanulmányoztattak s rendkívüli emlékező tehetsége Csemeghinek lehetővé tette, hogy amit olvasott, annak adatait fejében megtartotta, éles kritikája pedig vezérfonalul szolgált neki, hogy a sok tudománnyal nem kuszálta össze az eszét”. Az 1860-as években írt jogi-politikai cikkei ismertté tették nevét, a kodifikációkkal kapcsolatos nézeteit.²⁰

Csemegi az IM-ben gyors karriert futott be: 1868. május 9-én valóságos osztálytanácsos lett, megbízva az igazságügyi törvények kodifikációjának vezetésével. 1870 októberétől államtitkári teendőket látott el, amely tisztséget 1872. május 21. és 1878. szeptember 12. között kinevezettként viselte a váltakozó miniszterek mellett. Ezen túl 1872. szeptember 1. és 1878. szeptember 12. között az Arad vármegyei Pécska kerületének Deák-párti országgyűlési képviselője is volt.²¹

Kortársának, Mikszáth Kálmánnak az emlékei szerint felszólalásaiban „szép folyékony előadása, judicizmusának mélysége, logikájának gránit keménysége, ruganyos elméjének szétbontó és egybekapcsoló ereje csodálatos harmóniában érvényesült”.²²

A kodifikációt nem csak vezette, hanem jelentős részben maga végezte: az ő művei a polgári magyar igazságügyi szervezet meghatározó alapvető törvényjavaslatok. E munkásságát később Edvi Illés Károly akként méltatta, hogy az „igazságszolgáltatás elválasztása a közigazgatástól, a független bíróságok s a bíróságtól független királyi ügyészség, valamint ezeket kiegészítőleg a [...] szabad ügyvédség szervezése nála nem ötletszerű, a viszonyok által fölszínre hozott, hanem a tudomány által megérlelt eszmék voltak, amelyeknek törvényhozási megvalósítását a jogállam fölépítéséhez szükséges alaposzlopoknak tekintette”.²³

Csemegi kodifikációs munkája

A büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozásával 1870 júniusában bízta meg Csemegit Horvát Boldizsár.²⁴

Ennek elvégzéséhez alapvető volt számára, hogy megkapta a korszakban meghatározó szerepet játszó Deák Ferenc támogatását. A kodifikációhoz kapcsolódóan később technikai feladatokat ellátó Fayer László emlékezése szerint, amikor a leglényegesebb kérdésekben a haza bölcsének „hozzájárulása megvolt, következett 1872–73-ban a végleges szöveg megállapítása”, hiszen „aki az akkori viszonyokat ismeri, tudja, hogy Deák hozzájárulása nélkül nem lehetett a büntetőtörvénykönyvet a képviselőháznak bemutatni”.²⁵

Csemegi e munkáját számos más feladata mellett végezte, mivel államtitkárként ellátta az IM igazgatását, az állami igazságügyi szervezet létrehozásával kapcsolatos teendőket. Így feladatát képezte az „első-fokú kir. bíróságok és a kir. ügyészség felállítása, a szervezés és az ezzel összekapcsolt felszerelés, valamint az új organismus által szükségessé vált tör-

²⁰ Életrajzára lásd SEBESTYÉN 1996, 3–37. *Csemeghi Károly* (1874). 377–378. *Csemegi Károly művei*, (1903). 21. MEZEY 2001, 9–23. DEÁK 2015. Közlöny 1849/143. 536.

²¹ *Budapesti Közlöny*, 1867/53. sz., 1393.; 1872/120. sz., 955. Képviselőházi napló, 1872. I. kötet, 13. Képviselőházi napló, 1878. I. kötet, 46.

²² MIKSZÁTH 1904, 147.

²³ EDVI ILLÉS 1903, 2.

²⁴ *Budapesti Közlöny*, 1874/85. sz. 624.

²⁵ FAYER 1903, 50.

vénnyjavaslatok, szabályrendeletek és intézkedések elkészítése, illetőleg megtétele”. Ezeken túl ekkoriban mint a „legfontosabb és kivált a nemzetközi kérdésekben mint a kormány legbensőbb jogtanácsosa teljesít szolgálatokat”.²⁶

Mint a kodifikáció felelőse más tervezetknél is közreműködött, vagy azokat maga készítette. Ezek közül 1872 elején különösen sürgős feladatként kapta, hogy a január 1-jétől működő magyarországi törvényszékek számára – vonatkozó joganyag hiányában – kidolgozza a bűnvádi eljárás tervezetét. Ennek február 29-ére tett eleget, így az akkori igazságügy-miniszter, Bittó István március 6-án beterjeszthette a Képviselőházhoz az indokolással ellátott törvényjavaslatot a törvényszékek illetőségéhez tartozó bűnvádi eljárás ideiglenes szabályozásáról. Az országgyűlés áprilisi feloszlása miatt nem fogadták el, ennek ellenére e normát a gyakorlatban mint Ideiglenes bűnvádi eljárási szabályokat (népszerű elnevezéssel Sárga könyvet) 1900. január 1-jéig, az 1896. évi XXXIII. törvénycikkkel meghatározott Bűnvádi perrendtartás hatálybalépéséig alkalmazták.²⁷

Ilyen körülmények között Csemegi kezdetben csak lassan haladhatott a büntető törvénykönyv kodifikációjával. Ennek elvégzéséhez alapot adott, hogy „kitűnően ismerte a francia büntetőjogászokat és tőlük tanulta, mikép kell a törvény fogalmait a tudomány eredményeihez képest alkalmazni. Az olasz büntető-tudományt kiváló előszeretettel tanulmányozta [...] A németektől tanulta Csemegi a szabadságot és azt a kiváló érzéket, miként kell a kérdés mélyére hatni és azt minden oldalról megvilágítani”. Vámbéry Rusztem értékelése szerint tudásán túl Csemegi – életpályájából és helyzetéből fakadóan –, amikor mint a „48-as szabadságharc őrnagya és a kiegyezési kormány államtitkára, korának egész tudományos fegyverzetével vértelve megalkotta a politikai és gazdasági liberalizmus legális rendjének büntetőkódexét, két nézőpontból indult ki. Egyik az egyéni szabadság lehető biztosítása volt, a másik a magyar állam közjogi szabadságának körülbástyázása a kiegyezés kereteiben”.²⁸

Csemegi az állami igazságüggyel kapcsolatos legsürgősebb szervezési, igazgatási és egyéb feladatok elvégzése után más hivatali kötelezettségei alól felmentetett, s így a norma szövegét első ízben 1872 nyarán Balatonfüreden vetette papírra, ahol „szabadság-idejének minden percét a büntetőcodex szerkesztésére fordította”.²⁹

Az augusztusra elkészült tervezetet a kormány a közös uralkodóhoz, Ferenc Józsefhez terjesztette a „monarchiában irányadónak lett elvekkkel” összefüggésben, mivel a magyar kódex „határozataiban, amennyiben a lajtántúli országokra vonatkoznak, a dualistikus elvből indulnak ki, amely szerint amaz országok minden más mint a közös alkotmány által megállapított viszonyban Magyarországgal szemben külföldnek tekintendők. Így például az osztrák tartományok biztonsága ellen intézett támadás ugyanazon törvényes szigorral büntetettik, mintha Magyarország ellen irányozva lett volna, minthogy a magyar polgár a pragmaticai sanctió és az 1867. évi 12. törvénycikk értelmében az egész monarchia területi épségét köteles megvédeni [...] A megbüntetendő cselekvények itt megjelölt körébe nem esik azonban egy magyar polgár által esetleg az osztrák alkotmány vagy osztrák hatóságok ellen elkövetett támadás”. A megkapott szöveget a király „hosszabb érett megfontolás után jóváhagyta”, csupán néhány pont módosítását kívánva: így „különös büntető határozatok

²⁶ Képviselőházi irományok, 1872. XX. kötet, 4. *Csemeghi Károly* (1874). 377–378.

²⁷ Képviselőház 1887 irományai, XI. kötet, 128. Képviselőházi irományok, 1869. XV. kötet, 119–155.

²⁸ Jelentés. *Budapesti Közlöny*, 1874/78. sz. 624. GYOMAI 1905, 594. VÁMBÉRY 1926, 215.

²⁹ Képviselőházi irományok, 1872. XX. kötet, 4. *Csemeghi Károly* (1874). 377–378.

vétettek föl a javaslatba a királyi ház tagjainak megsértésére nézve”, mivel az eredeti szöveg szerint a sérthetlenség joga kizárólag az uralkodót illette volna. A vallásháborgatásról szóló szakasznál pedig a büntetési tétel emelését várta el az uralkodó.³⁰

A kívánalmaknak megfelelően Csemegi a visszakapott szöveget 1873 nyarán – ezúttal a Margit-szigeten töltött szabadsága alatt – átírta. Miután a tervezettel novemberre elkészült, ennek befejeztével egy terjedelmes indokolás kidolgozásához fogott, amelyen több mint egy évig dolgozott, minden szabad idejét a nagy műnek szentelve.³¹

A kódex tervezetének kommunikációja, kormányzati és szakmai megvitatása

Ekkor a sajtó útján a közvélemény is tájékoztatást kapott a készülő kódex főbb megoldásairól. Eszerint az „az 1843-iki nevezetes büntető javaslatlaltal” egyezve hármass felosztást tartalmaz, így szabályozza a „büntetteket és vétségeket, de a kihágásokat [...] külön törvénynek tartja fenn”, továbbá „nem tárgyalja azon büntetendő cselekményeket sem, melyek speciális üzleti törvények ellen követtetnek el”, valamint „tartalmazza a sajtó útján elkövetett büntetteket és vétségeket s azok büntetését”. A szankciók központjában a progresszív börtönrendszer áll. A szabadságvesztést öt fokozatban szabhatják ki: mint „fegyház, mely élethosszig s illetőleg 2–15 évig tart; államfogház egy naptól 15 évig; börtön 1–10 évig; fogház 3 hótól 5 évig; elzárás 24 órától 1 évig”. Halálbüntetést kizárólag a király szándékos megölése által elkövetett félégsértés, továbbá a gyilkosság esetén lehet alkalmazni. Ezeket túl létezik majd a meghatározott összegű pénzbüntetés, továbbá mellékszankcióként kiszabható hivatalvesztés, a jogosultságok elvesztése, valamint a politikai jogok gyakorlásából való kizárás.³²

A tervezetet az 1874. július 23-án tartott minisztertanács elfogadta, felhatalmazva Pauler Gyula igazságügy-minisztert a királyi jóváhagyás megszerzése után a javaslat Országgyűlés elé terjesztésére. Az uralkodói előszentesítés megtörténtével az általános részében az 1–124., míg különös részében a 125–453. §-t tartalmazó október 28-ai keltezésű normaszöveget a miniszter másnap benyújtotta a Képviselőházhoz, amely éljenzéssel fogadta ezt. Pauler ekkor kijelentette, hogy a „büntető-törvénykönyvnek fontosságát és nyomosságát, úgy hiszem, tárgya minden kétségen kívül helyezi. Az igazság és a társadalmi rend követelménye, hogy a bűnesetek megfenyíttessenek; de mind a kettőnek az is a követelménye, hogy ez jog szerint és úgy történjék, hogy ezen fenyték a társadalmi rendnek és az állam érdekeinek teljesen megfeleljen”. A javaslat az Igazságügyi Bizottsághoz utasított előzetes megtárgyalásra és véleményezésre. A továbbiakban azonban megvitatása elmaradt, mivel 1875. május 24-én az országgyűlés feloszlott.³³

A törvényjavaslatot az IM 1874-ben kiadta, s az indokolást is tartalmazó vaskos kötet serkentően hatott a magyar jogtudományra, számos írás jelent meg a büntetőjog

³⁰ *A magyar büntető törvénykönyvről* (1874).

³¹ *Csemeghi Károly* (1874). 377–378.

³² *A közélet szemléje benn és künn* (1874). 2939–2940.

³³ A javaslat szövegére lásd Képviselőházi irományok, 1872. XIX. kötet, 343–409., az indoklására XX. kötet, 3–377. Képviselőházi napló, 1872. XIII. kötet, 137–138.

tárgykörében a szaklapokban, az ügyvédi egyletekben pedig szakmai tanácskozásokat tartottak róla.³⁴

Ekkoriban, még az új képviselőházi választások előtt, 1875. május 30-án Csemegi pécskai kerületében nyilatkozott a törvényhozás előtt álló feladatokról, kijelentvén, hogy a büntetőkódex tervezete majd ki fog egészülni a kihágási (rendőri) törvénykönyvet, valamint a bűnvádi eljárást szabályozó javaslatokkal.³⁵

A továbbiakban a hozzá visszakerült törvényjavaslatot némileg újból átdolgozta. Ennek szakmai megvitatására az akkori igazságügy-miniszter, Perczel Béla a korabeli gyakorlati jogélet kiválóságaiból álló személyek részvételével 1875. augusztus 4-ére értekezletet hívott össze. A napokig tartó tanácskozássorozaton a miniszteren és Csemegin kívül rész vett Bónis Sámuel legfőbb ítélőszéki tanácselnök, Kozma Sándor budapesti királyi főügyész, Fabiny Teofil, a budapesti ítélőtábla alelnöke, Sárkány József budapesti törvényszéki elnök, Funták Sándor ügyvéd, míg Fayer László, a budapesti egyetem jogi karának magántanára volt a jegyzőkönyvvezető.³⁶

Az elnöklő miniszter kiemelte, hogy a tanácskozás célja főleg a törvénykönyv elveinek, megoldásainak megbeszélése, de a részletekről is szó eshet. A 16-áig tartott tanácskozás során a tervezet általános megítéléseként a korelnök Bónis leszögezte, hogy az „alap, melyre ezen nagy gonddal készített munka fektetve van, a legcorrectebb, mert a hasznosságnak az igazsággal való párosítása által lehet csak egy tökéletes és célszerű büntető törvényt alkotni”. A tanácskozás során kételyek merültek fel a tervezett fő szankció, a szabadságvesztés végrehajthatóságát illetően, mire Perczel leszögezte, hogy az „egész börtönrendszer csak fokozatosan lesz előállítható”: így „elfogadónak vélte a törvényjavaslat ebbeli határozmányait, mert egy ily nagy törvénymű nem rövid időre, hanem évek hosszú sorára léptetetik életbe, és szükséges, hogy ha időközben börtönépületek emeltetnek, azok a tudomány színvonalán álló rendszer szerint építtessenek”. A megvitatás eredményeként végül a „fejezetek beható tanácskozás után igen csekély szövegezési módosításokkal elfogadtattak”, befejeztével pedig a „tagok mindannyian meleg kézszorításokkal üdvözölték Csemegi államtitkárt, mint akit az oroszlánrész illet meg a javaslat elkészülésének érdeméből”. A tanácskozásokról egyébként mind a napi, mind a szakajtó rendszeresen hírt adott, így az érdeklődők megismerhették a javasolt kódex megoldásait.³⁷

Időközben, 1875. augusztus 14-én Wenckheim Béla kormánya határozott számos más törvényhozási tárgy mellett a büntető törvénykönyv javaslatának az Országgyűléshez terjesztéséről.

Az új parlament augusztus 28-ai összehívását követően Csemegi a szeptember 17-ei minisztertanácsban előadta a tervezetet, amelynek elfogadását követően előterjesztették királyi jóváhagyásra.

³⁴ *Törvényjavaslat – A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és a vétségekről* (1874). Lásd például a *Jogtudományi Közlöny* 1874. novemberi–decemberi, 1875. januári–áprilisi számaiban a főszerkesztő D. S. (Dárdai Sándor), valamint a jogakadémiai, illetve egyetemi tanár Kőrösi Sándor, Schniener Aladár írásait, a *Magyar Themis* 1874–75. évi számaiban Csukássy Károly cikksorozatát. A *budapesti ügyvédegylet III. szakosztálya által a büntető-törvénykönyv javaslata tárgyában kiküldött bizottság jelentése* (1875). 59–62.

³⁵ *A Hon*, 1875/126. sz.

³⁶ *A büntető törvénykönyv megvizsgálására összehívott bizottság 4-én tartá első ülését* (1875). 276.

³⁷ Lásd például a korszak népszerű napilapja, *A Hon* 1875. augusztus 7-ei, 11–13-ai, 15-ei, 17-ei, 19-ei számának reggeli kiadásait, továbbá a *Jogtudományi Közlöny* 1875. augusztus 18-ai számának 283–284. oldalát, augusztus 25-ei számának 292., szeptember 1-jei számának 293–294. oldalát.

Az időközbeni miniszterelnök-váltás, Tisza Kálmán október 20-ai kinevezése nem okozott törést a kodifikáció menetében. Az új kormány számos előterjesztése között az igazságügy-miniszteri posztját megőrzött Perczel Béla az előszentesítést követően, 1875. november 4-én aláírva, másnap beterjesztette a kódex javaslatát *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és a vétségekről* címmel a Képviselőházhoz, amelynek általános része az 1–124., míg különös része a 125–460. §-ból állt. A munka az akkor Pauler Tivadar elnöklete alatt működő Igazságügyi Bizottsághoz utasított további eljárásra. A következő hónapokban három kötetben napvilágot látott az országgyűlés irományai között a kódexjavaslat hatalmas terjedelmű indokolása is.³⁸

Az újabb javaslat IM általi közrebocsátása ismét megélénkítette a jogirodalmat, számos tanulmány jelent meg a szaklapokban, s Csemegi is közölte megoldásainak részleteit.³⁹

Az indokolás minden vonatkozásban kifejtette a javaslat egyes rendelkezéseit. Csemegi munkájához felhasználta korának teljes európai szakirodalmát: a francia, belga, német kódexek, angol, svájci, holland törvények, parlamenti dokumentumok, az olasz és osztrák javaslatok, német, francia, olasz, angol jogtudományi munkák, valamint magyar előzményként az 1843-as javaslat és a hazai jogtudomány művei szerepeltek forrásai között. Azonban Csemegi, ha „még oly alaposan tanulmányozta is a külföldi megoldásokat”, nem utánozta azokat, hanem azokból egy szintézist hozott létre, „egy pillanatra sem tévesztette szem elől a magyar nemzet különleges viszonyait”.⁴⁰

Csemegi mindig öntudattal vallotta – mint a királynak írt levelében is 1898-ban megfogalmazta –, hogy a büntető törvénykönyv „tervezetét és indokait egyedül én készítettem”. A korabeli tekintélyes szaklap, a *Jogtudományi Közlöny* felelős szerkesztője, Dárdai Sándor szemére is hányta, hogy a „most tárgyalás alatt levő s kétségtelenül tökéletesebb törvényjavaslat kirívó módon egyéni mű jellegét hordja magán, sőt e jellege bizonyos oldalról féltékenyen őriztetett”. A későbbiekben is azok, akik a „törvénykönyv indokolásának készítésével meg voltak bízva, ismételten kijelentették, hogy az ő dolgozatukból egy betű sem került az indokolásba; így nyilatkozott a büntető-törvénykönyv legkitünőbb magyarázója, Edvi Illés Károly is, ki szintén megbízatást nyert az Indokolás egy részének elkészítésére”.⁴¹

A kódex javaslata az Országgyűlésben

A számos kiváló jogászból – például Szilágyi Dezső, Teleszky István, Chorin Ferenc, Hodossy Imre – álló Igazságügyi Bizottságban a javaslatot Pauler adta elő, míg a megvitatás során a kodifikáció elkötelezett híve, Horvát Boldizsár elnökölt. A kormányt Perczel Béla, továbbá Csemegi Károly képviselte, aki számos alkalommal kifejtette nézeteit valamely vitatott intézmény kapcsán. A bizottság hónapokon át, 1876. április 3. és december 16., majd 1877. január 18. és szeptember 15. között 58 napig tárgyalta a művet, minden szakaszát

³⁸ A javaslat szövegére lásd: Képviselőházi irományok, 1875. II. kötet, 169–232. Képviselőházi napló, 1875. I. kötet, 173. Az indokolás megjelent: Képviselőházi irományok, 1875. V. kötet, 137–397. (1–125. §), VII. kötet, 281–394. (126–246. §), IX. kötet, 1–399. (247–459. §).

³⁹ *Törvényjavaslat – a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről* (1875). Lásd például ZLINSZKY 1875, 261. KELEMEN 1876, 359–379. ILLÉS 1876, 99–112. LÖW 1876, 136–161. CSEMEGI 1876, 203–229.

⁴⁰ GYOMAI 1905, 594.

⁴¹ EDVI ILLÉS – GYOMAI 1904; DÁRDAI 1876, 125.

alaposan kielemezve, némelyeket átfogalmazva. A tanácskozások során szakértőként hallgatták meg Kozma főügyészt, Tauffer Emil lipótvári fegyházigazgatót, a börtönügy kiválóságát, továbbá a munkácsi fegyintézetet vezető Zobel Pált. A bizottsági tanácskozásokról folyamatosan tudósított a szaksajtó, így az érdeklődők figyelemmel kísérhették a javaslat szövegével kapcsolatos véleményeket, érveket, ellenérveket, a megfogalmazások változásait.⁴²

Az Igazságügyi Bizottság munkáját befejezve jelentést tett a Képviselőháznak, amelyben kijelentette, hogy a „kormány által beterjesztett javaslatot a hozzá csatolt alapos és kimerítő indokok alapján általánosságban elfogadta, mert mind alapelveit, mind rendszerét helyeseknek, az igazság és büntetőügyi politika követelményeinek megfelelőeknek találta”. A javasolt megoldások legnagyobb részével egyetértett, némely vonatkozásban viszont átdolgozta és szerkesztette a szöveget, amelynek terjedelme így 485 §-ra nőtt, s azok sorrendje és szövegezése is részben megváltozott, általános része az 1–125., míg különös része a 126–485. §-t foglalta magában.⁴³

A Képviselőházhoz benyújtott, átszövegezett javaslat tárgyalása 1877. november 22-én kezdődött meg. Perczel Béla igazságügy-miniszter előterjesztésének bevezetésében kitért az 1843-as javaslat árnyékára, leszögezve, hogy egy teljesen új kódex megalkotására van szükség, mivel az elmúlt évtizedekben az „emberi ész és a sohasem szünetelő tudományos kutatás nevezetesen előbbre vitte a büntetőjogi tudományt is”. A továbbiakban azon kérdések feltételével vezette be a javaslatot, miszerint határozni kell arról, helyes-e a bűncselekmények hármas felosztása, a különös rész szerkezete, a területi elvnek a személyivel való ötvözése, a sajtóbűncselekmények a Btk.-ba valók-e, szükséges-e büntetési minimum meghatározása, kellenek-e mellékbüntetések, helyes-e a szabadságvesztés fokozatos rendszere, továbbá a feltételes szabadság? Ezt követően bizottsági előadóként Pauler Tivadar kijelentette, hogy az „államnak közbiztonsága, a polgárok szabadsága és vagyona nagyrészt azon elvektől függ, melyek a büntetőtörvénykönyvben jutnak uralomra; azon szabályoktól függ, melyek meghatározzák a büntetendő cselekmények körét, tényálladékat, az alkalmazandó büntetéseknek nemét és mértékét”. Majd részletesen kifejtve a bizottság álláspontját a javaslatban foglaltakról, elfogadásra ajánlotta azt.⁴⁴

A Képviselőház az általános vitát két nap alatt folytatta le, amelynek során a felszólalók pártállástól függetlenül szükségesnek tartották a büntető törvénykönyv megalkotását. Míg a szabadelvű, kormánypárti képviselők támogatólag beszéltek, amit jellemez azon hozzászólás, miszerint a „beterjesztett büntetőtörvénykönyvi javaslatban – tekintettel a büntető anyagi jogra – a baj gyökeres orvoslásának módját feltalálom –, a sok gonddal és alapos tudománnyal készített indokláshoz pedig alig tudunk valami újat hozzáadni”. Az ellenzéki, függetlenségi párti szónokok viszont általánosságban elsődlegesnek tartották volna az eljárási jog kodifikációját, kárhoztatták az általuk elítélt kiegyezés figyelembevételét a javaslat megoldásaiban, hiányolták a mű magyar jellegét, így annak tárgyalását nem tartották aktuálisnak. A részleteket illetően kifogásolták, hogy „számos hiányokat és hibákat tartalmaz ezen különben nagy gonddal szerkesztett javaslat”, mint a halálbüntetés fenntartását, a szankciók szigorúságát, a büntetési minimumok meghatározását.⁴⁵

⁴² Lásd például DÁRDAI 1876, 125–126.; MOLNÁR 1876–1877, 380–402., 445–455., 257–273.

⁴³ Képviselőházi irományok, 1875. XIX. kötet, 229–375.

⁴⁴ Képviselőházi napló, 1875. XIII. kötet, 268–270.

⁴⁵ Képviselőházi napló, 1875. XIII. kötet, 277–291., 293–308.

Csemegi Károly az általános vita végén felszólalva leróta tiszteletét az 1843-as javaslat előtt, de afölött már eljárt az idő. Kifejtette, hogy az anyagi jog szabályozása az elsődleges, mivel a „büntető eljárásnak nincs egyéb célja, mint cselekvésbe hozni, activálni magát az egész anyagi törvénykönyvet”, ezért „meg kell előbb határozni a büntetendő cselekmény tényálladékát”. A hazai jelleg hiányával kapcsolatos észrevételeket visszautasította, hiszen a „nemzeti büntettek a civilisáció nivellisátiója folytán lassankint eltűnnek”, így „másként kell-e a magyar lopást definiálni mint a német lopást?”. A kifogások pedig „nem is jelezték azt, minek kellene hát lennie, hogyan kellene csinálnunk azt, hogy a büntető törvény magyar legyen?”. Miután beszédében helyesbítette a korábbi felszólalók tévedéseit, „absurdumait” mint például a gondatlan cselekmény kísérletét, a Képviselőház a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául elfogadta.⁴⁶

A részletes vita már másnap, november 24-én megkezdődött, és több részletben, 13 napon át, 1878. január 18-ig folytatódott. A részvételre a miniszter a „szükséges felvilágosítások adása végett Csemegi Károly államtitkár t. képviselő urat bízta meg”. A vita során számos képviselő szólalt fel, pártolva vagy kifogásolva valamely rendelkezést. A legtöbb szó a szankciók minimumáról, a halálbüntetésről, valamint a politikai bűncselekményekről esett. Csemegi felszólalásaiban, válaszaiban bemutatta a hazai jogtörténeti fejlődést, kifejtette az adott intézményt. Számos alkalommal hivatkozott az európai országok joggyakorlatára, általában a német, francia, osztrák megoldásokat felidézve. Megszólalásai tele voltak az eredeti latin, német, francia, olasz nyelvű idézetekkel, amelyeket szabadon adott elő. A képviselőházi munkát bemutató sajtótudósítás szerint felszólalása „nagy tetszésben részesült, amit a beszéd oratori szerkezete, szakmai tartalma s az ékes előadás egyaránt megérdemelt”.⁴⁷

A Képviselőház végül is csekély módosításokat tett az előterjesztett szövegen. Az így kialakult anyagot az Igazságügyi Bizottság 1878. január 11-ei jelentésével véglegesítette, és másnap beterjesztette a plénumhoz. A képviselők január 15-én foglalkoztak ezzel, majd január 18-án harmadszori felolvasásban a büntettekről és vétségekről szóló törvényjavaslatot „Elfogadjuk!” felkiáltással megszavazták.⁴⁸

Ezt követően a Főrendiház az elfogadott javaslat általános és részletes vitáját 5 nap alatt, február 18-án, valamint 20–23. között folytatta le. Az első napon Perczel miniszter általános bevezetőt tartott a kodifikáció indokoltságáról, kihangsúlyozva, hogy a javaslat az „igazságot és a jogos érdekek oltalmazását” vette fel alapelvül, majd bejelentette, hogy a „kormány részéről felvilágosítások megadásával Csemegi Károly államtitkár van megbízva”.⁴⁹

A vitában a szöveg kapcsán elismerést kapott a „törvényjavaslathoz csatolt igen terjedelmes indoklás, mely nagy tanulmánnyal és ritka szorgalommal van összeállítva, hivatva van [...] a maga rendszerében, complexumában és egyes részleteiben megvilágítani, annak helyességét kimutatni”. A tárgyalás során a legtöbb kritika a halálbüntetés fenntartását érte. Csemegi erre hatalmas beszédben reagálva – történeti, nemzetközi, kriminológiai, statisztikai, jogi érveket felvonultatva – indokolta a legsúlyosabb büntetést, kihangsúlyozva,

⁴⁶ Képviselőházi napló, 1875. XIII. kötet, 308–312.

⁴⁷ Lásd az 1877. november 24-én, 26–28-án, 30-án, december 1-jén, 3–4-én, 17-én, 1878. január 12-én és 15-én folyt tárgyalásokról: Képviselőházi napló, 1875. XIII–XIV. kötet; *Fővárosi Lapok*, 1877/269. sz.

⁴⁸ Képviselőházi irományok, 1875. XXI. kötet, 251–253. Képviselőházi napló, 1875. XIV. kötet, 224.

⁴⁹ Főrendiházi napló, 1875. II. kötet, 277–411.

miszerint a javaslat a „fokozatos abolíciót fogadta el, de ezt oly kiterjedésben, oly következetesen, oly hatállyal tette, hogy azt merem állítani, hogy a létező törvények és törvényjavaslatok között, melyek a halálbüntetést még fentartják, egyetlen egy sincs, mely Magyarországnak e tekintetbeli humanisticus intézkedését felülmúlja”. A főrendek többsége el is fogadta a halálbüntetést, de végrehajtásaként nyaktiló helyett akasztófa alkalmazását előírva. Ezen túl néhány kisebb módosítást tettek a szövegben.

A Főrendiház tárgyalását követően az anyag ismét az Igazságügyi Bizottsághoz került, amely a javaslat szövegébe szerkesztette a módosításokat, azokat pedig a Képviselőház 1878. március 27-én elfogadta. Mindezek eredményeként a kódex végleges szövegét a Főrendiház április 1-jén, míg a Képviselőház április 8-án szavazta meg. Az uralkodói szentesítés május 27-én történt Schönbrunnban, s ezt követően az Országgyűlés mindkét házában 29-én 1878. évi V. törvénycikként kihirdetést nyert A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről.⁵⁰ A kódex szövege ezután jelent meg folytatásokban a hivatalos lap június 1-jei számával kezdődően.⁵¹

E napokban jelent meg a *Budapesti Közlöny*ben az a közlemény is, amely szerint a király – a minisztertanács még 1877. december 23-án hozott határozatának megfelelően és 1878. május 23-ai javaslata alapján – az „igazságszolgáltatás terén, jelesen a büntető-törvényjavaslat szerkesztése körül szerzett kitűnő érdemei elismerésül” Csemegi Károly igazságügy-minisztériumi államtitkárnak május 31-én a monarchia legmagasabb polgári – általa elnyerhető – kitüntetését, a Szent István-rend középkeresztjét adományozta.⁵²

Az új magyar büntetőjog trichotom rendszerére vonatkozó másik Csemegi-féle törvényjavaslatot a nagy kódex megszavazása után, 1878. április 30-án *A magyar rendőri büntető törvénykönyv* címmel terjesztette a Képviselőház elé a kormány. Ennek indokolása leszögezte, hogy a „büntető törvények nincsenek kimerítve a büntettek és vétségek” által, mivel „van még egy külön csoportja a cselekvéseknek és a mulasztásoknak, melyeket büntetés terhe alatt tiltani, vagy melyeknek teljesítését büntetési sanctió mellett rendelni a társadalmi rend, a polgárok nyugalma, a személy- és a vagyonbiztonság követelik. E csoportot képezik a rendőri kihágások”. A javaslatot azonban az országgyűlés feloszlása miatt nem tárgyalták. Az új parlament összeülte után a javaslatot 1879. január 20-án terjesztette a Képviselőház elé az ismét igazságügy-miniszter Pauler Tivadar. Ennek elfogadását és szentesítését követően 1879. évi XL. törvénycikként hirdették ki *A magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról*.⁵³

Csemegi Károly ennek megvitatásában már nem vett részt, mivel 1878. szeptember 12-én a király államtitkári hivatalától „saját kérelmére, kitűnő szolgálatainak elismerésével” felmentette, és őt a Curia legfőbb ítélőszéki osztályához tanácselnökké kinevezte.⁵⁴

A Csemegi Károly által kidolgozott művek A magyar büntető-törvénykönyvek (1878:V. törvénycikk és 1879:XL. törvénycikk) életbe léptetéséről szóló 1880. évi XXXVII. törvénycikk alapján az év szeptember 1-jén léptek hatályba, évtizedekre meghatározva a tételes jogot és a hazai büntetőjog-tudományt.

⁵⁰ Képviselőházi napló, 1875. XVI. kötet, 187–203, 381–386. XVII. kötet, 74–75. Főrendiházi napló, 1875. II. kötet, 436–441., 523–524.

⁵¹ Lásd *Budapesti Közlöny*, 1878/127–143. sz.

⁵² *Budapesti Közlöny*, 1878/129. sz. 4010. MAKAI–HÉRI 2002, 24.

⁵³ Képviselőházi irományok, 1875. XXV. kötet, 147–172. Képviselőházi irományok, 1878. I. kötet, 337–365.

⁵⁴ *Budapesti Közlöny*, 1878/220. sz., 6985.

A kódex külföldön

A kódexek nemzetközi ismertetésére is sor került. Az 1878. évi V. törvénycikk szövegét kihirdetése után az IM kiadta németül, hiszen annak jelentősége volt a monarchia másik felében is. Ennél többet tett a megismertetésért Salomon Mayer, a bécsi egyetem büntetőjogász professzora, aki az indokolásos anyagot bocsátotta közre művében. (Az 1880. december 20-ai kormányülés ezért javasolta részére a „magyar büntető törvénykönyv ismeretése körül szerzett érdemeiért” a legfelsőbb elismerés kifejezését, amelynek az uralkodó 1881. február 22-én eleget is tett.) Néhány év múlva, 1885-ben a francia kormány adta ki a magyar büntető törvénykönyveket.⁵⁵

Csemegi az életművéről

Csemegi Károly joggal jelenthette ki élete végén a királyhoz írt, már hivatkozott levelében, hogy „mindazt, amit egy életen keresztül a legnagyobb buzgalommal folytatott tanulás és az ekként gyűjtött [...] tudomány, lelkesült ügyszeretet mellett a közszolgálat érdekében tenni képes, mindazt [...] amelyben Hazámat szolgálni szerencsés valék, [...] ernyedetlenül, örömmel, önzetlenül – és szerénytelenség nélkül merem mondani – nem minden siker nélkül megtettem”.⁵⁶

Felhasznált irodalom

- A budapesti ügyvédegylet III. szakosztálya által a büntető-törvénykönyv javaslata tárgyában kiküldött bizottság jelentése (1875). *Magyar Themis*, 1875. március 11.
- A büntető törvénykönyv megvizsgálására összehívott bizottság 4-én tartá első ülését (1875). *Jogtudományi Közlöny*, 10. évf. 32. sz.
- Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Elérhető: https://books.google.hu/books?id=4r1CAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (A letöltés dátuma: 2018. 11. 10.)
- A közélet szemléje benn és künn (1874). *Athenaeum*, 8. kötet, 46. füzet. 2939–2940.
- A magyar büntető törvénykönyvről (1874). *Magyar Ujság*, 8. évf. 206. sz.
- A magyar királyi igazságügyministerium működése 1867–1872. évig s a magyarországi igazságügy állása 1872-ben. *Budapesti Közlöny*, 8. évf. 85. sz.
- Az 1843-ik évi bünt. törv. könyvi javaslat revisiójáról (1868). *Jogtudományi Közlöny*, 33. sz.
- BALOGH Elemér (1998): Egy elfelejtett büntető törvény tervezete. *Győri Tanulmányok – Tudományos Szemle*, 20. sz.
- BECCARIA Cesare (1967): *Büntett és büntetés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÓNIS György (1934): *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, Sárkány Nyomda R. T.

⁵⁵ *Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen (Gesetzartikel Vom Jahre 1878.)*. MAYER 1878. *Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen* (1878). *Budapesti Közlöny*, 1881/48. sz. MARTINET–DARESTE 1885.

⁵⁶ EDVI ILLÉS – GYOMAI 1904.

- BUVÁR szerk. (1870): *Szegedi bűnkronika*. Pest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat.
- CSACSKÓ Imre (1868): Jelentés, melyet Csatskó Imre úr jogtud. kir. táblai bíró és akadémiai tag az 1848-iki 5-dik törvénycikk folytán működött országos választmány által készített büntető-törvénykönyvi javaslatnak átvizsgálása nyomán a büntetőtörvénykönyv általános részének általa készített javaslatát, jogügyi miniszter úr ő excellenciájának bemutatta. *Jogtudományi Közlöny*, 3. évf. 19. sz. 149–150.
- CSAPÓ Csaba (2007): *Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság – A „betyárvilág felszámolása”*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- CSATSKÓ Imre (1850): *A büntetőjog elemei vezérfonalul bírák- és ügyvédeknek a fenyítő bíróságok illetősége és bűnvádi eljárás tárgyában kiadatott legfelsőbb pótló ideiglenes rendeleteknek alkalmazásánál*. Pest, Emich Gusztáv.
- CSATSKÓ Imre (1852): *Az 1852-ki május 27-ki ausztriai birodalmi büntető törvény magyarázata, a törvény magyar szövegével*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- CSATSKÓ Imre (1853–1854): *Az Ausztriai Császárság számára 1853-ki július 29-kén kihirdetett büntető perrendtartás magyarázata, a hirdető cs. kir. nyíltparancsnak és törvénynek szövegével, s összehasonlítva az eddigi eljárással I–II*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- CSEMEGI Károly (1876): A vagyon elleni büntettek és vétségek. *Magyar Igazságügy*, 6. kötet, 4. füzet.
- Csemegi Károly 1826–1899 (1899). *Vasárnapi Ujság*, 46. évf. 13. sz.
- Csemegi Károly művei (1903). *Magyar Nemzet*, 22. évf. 279. sz.
- Csemeghi Károly (1874). *Magyarország és a Nagyvilág*, 10. évf. 31. sz.
- DÁRDAI Sándor (1876): A börtönrendszer kérdése a jogügyi bizottságban. *Jogtudományi Közlöny*, 11. évf. 15. sz. 125–126.
- Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen. (Gesetzartikel vom Jahre 1878.)*. Budapest, Königl. Ungarischen Justizministerium.
- Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen*. In seinen leitenden Grundsätzen dargestellt von Dr. S. MAYER (1878). Wien, Manz'sche k. k. Hof-, Verlags- und Universitäts-Buchhandlung.
- DEÁK Zoltán (2015): Csemegire emlékeztek Kecskeméten. *Jogtörténeti Szemle*, 17. évf. 4. sz. 67–68.
- EDVI ILLÉS Károly (1902): Gróf Ráday Gedeon. *Jogállam*, 1. évf. 2. sz. 139–144.
- EDVI ILLÉS Károly (1903): Csemegi Károly művei. *Budapesti Hírlap*, 23. évf. 320. sz.
- EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (1904): *Csemegi Károly művei*. II. kötet. Budapest, Franklin Társulat.
- FAYER László (1895): *A magyar büntetőjog kézikönyve*. 1. kötet. Budapest, Franklin Társulat.
- FAYER László (1896): *Az 1843-iki büntetőjog javaslatok anyagyűjteménye*. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FAYER László (1903): Deák Ferencz és a magyar büntető-törvénykönyv. *Jogtudományi Közlöny*, 38. évf. 6. sz. 50–51.
- GÁL László (1992): *Javallat – Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet 1839*. Budapest, ELTE BTK.
- GYOMAI Zsigmond (1905): A magyar büntetőtörvénykönyv negyedszázados jubileuma. *Vasárnapi Ujság*, 52. évf. 37. sz.
- HAHNER Péter (1999): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HAJDU Lajos (1971): *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- ILLÉS Károly (1876): A vagyon elleni büntettekről (Tanulmány, tekintettel a magyar büntetőtörvénykönyv javaslatára). *Magyar Igazságügy*, 6. kötet, 2. füzet
- KASSAY Adolf (1862): *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az Országbírói Értekezlet szabályai szerint*. Pozsony, Sieber Henrik.
- KELEMEN Imre (1876): A börtönbüntetés a magyar büntetőtörvénykönyv javaslatában. *Magyar Igazságügy*, 5. kötet, 5. füzet.
- Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről* (1787). Pest, Trattner.
- LÖW Tóbiás (1874): A magyar büntető-törvénykönyv javaslatának előterjesztése. *Magyar Igazságügy*, 2. kötet, 6. füzet.
- LÖW Tóbiás (1876): Mellékbüntetés és jogkövetkezmény. *Magyar Igazságügy*, 6. kötet, 3. sz.
- MAKAI Ágnes – HÉRI Vera (2002): *Kereszt, érem, csillag*. Budapest, Helikon Kiadó.
- MARTINET G. – DARESTE P. (1885): *Code pénal hongrois des crimes et des délits (28 mai 1878) et Code pénal hongrois des contraventions (14 juin 1879)*. Paris.
- MEZEY Barna (2001): Egy jogászkarrier a 19. században. In MEZEY Barna szerk.: *A praxistól a kodifikációig – Csemegi Károly emlékére (1826-1899)*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MIKSZÁTH Kálmán (1904): *Az én kortársaim*. Budapest, Athenaeum Rt.
- MOLNÁR Antal (1876–77): A büntető törvényjavaslat tárgyalása. *Magyar Igazságügy*, 1876/5. kötet, 5. füzet; 6. kötet, 6. füzet; 1877/7. kötet, 3. füzet.
- NÁNÁSI László (2018): Büntetőjog. In VERESS Emőd szerk.: *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris.
- NÁNÁSI László – DEÁK Zoltán (2018): A román büntető törvényköny – magyarul. *Magyar Jog*, 65. évf. 5. sz. 310–319.
- PAULER Tivadar (1869): *Büntetőjogtan I–2*. Pest, Pfeifer Dávid.
- POMOGYI László szerk. (2000): *Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem*. CD. KJK–KERSZÖV.
- SCHNIERER Aladár (1873): A büntetőjog világtörténeti fejlődésének vázlata. *Jogtudományi Közlöny*, 5. sz. 36.
- SEBESTYÉN István (1996): Csemegi Károly jogtudós életpályája és munkássága. *Oppidum Csongrád*, 3. évf. 3. sz. 3–37.
- Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen*. Elérhető: www.koeblergerhard.de/Fontes/StrafgesetzbuchOesterreich1852.htm (A letöltés dátuma: 2018. 11. 10.)
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkája. Csatskó (Csacsckó) Imre*. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/c/c03038.htm> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 02.)
- SZLEMENICS Pál *magyar fenyítő törvénykönyve az 1872. évig a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozólag némely intézkedések tárgyában keletkezett legújabb törvények és ministeri rendeletekkel bővített kiadás*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- SZOKOLAY István (1852): *Az új osztrák büntető törvénykönyv magyarázata*. Pest, Lukács László.
- Törvényjavaslat a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről* (1874). Budapest, Magyar Királyi Igazságügyi Ministerium.
- Törvényjavaslat a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről* (1875). Budapest, Magyar Királyi Igazságügyi Ministerium.
- VÁMBÉRY Rusztem (1926): Csemegi Károly. *Századunk*, 3. sz.
- VARGA Endre (1974): *A királyi curia 1780–1850*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ZLINSZKY Imre: A büntető törvényjavaslat. *Jogtudományi Közlöny*, 10. évf. 31. sz. 261–275.

Egyéb források

A Hon, 1875. június 5. esti sz.

Budapesti Közlöny, 1867/53., 1867/229., 1872/120., 1874/85., 1878/127–139., 141–143., 220., 1881/48.

Fővárosi Lapok, 1877/269. sz.

Közlöny, 1849/143. sz.

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. Elérhető: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 02.)

Országgyűlési naplók, irományok: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_konyvtar_dtt/ (A letöltés dátuma: 2018. 11. 2–10.)

Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, IV. kötet

Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai, I. kötet

Képviselőházi irományok, 1869. XV. kötet

Az 1872. évi szeptember 1-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, I. kötet

Képviselőházi napló, 1872. XIII. kötet

Képviselőházi irományok, 1872. XIX. kötet

Képviselőházi irományok 1872. XX. kötet

Az 1875. augusztus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, I., XIII., XIV., XVI. kötet

Képviselőházi irományok, 1875. II., V., VII., IX., XIX., XXI., XXV. kötet

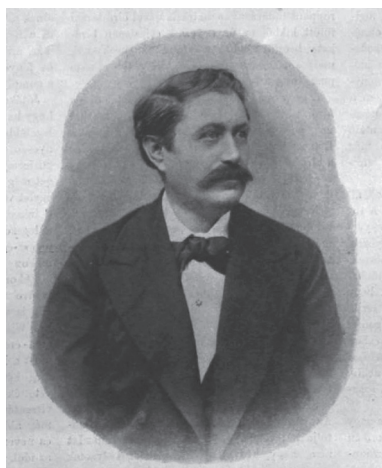
Főrendiházi napló, 1875. II. kötet.

Az 1878. évi október hó 17-re hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, I. kötet

Képviselőházi irományok, 1878. I. kötet

Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai, XI. kötet

Képek

1. kép

Csemege Károly

Forrás: OSZK EPA

Tóth Mihály¹

Csemegi Károly – mint ember²

Ha egyes kiváltságosok számára megadja a sors, hogy maradandót hozhatnak létre, egy idő után alkotásaikban élnek tovább. S ezek fényében talán nem is annyira fontos, milyen emberek voltak valójában, hiszen nem földi pályafutásuk derűs vagy árnyékos oldalait, nem habitusukat, természetüket hagyták ránk, hanem életművüket.

De bennünk, gyarló krónikásokban olykor felébred a kíváncsiság: vajon hogyan élték hétköznapijaikat, miként vívták meg küzdelmeiket a mindannyiunk életében olykor feltűnő gáncsoskodókkal, mennyire tudtak örülni sikereiknek, búslakodni, bánkódni a kudarcokon, milyenek voltak emberi kapcsolataik; egyszóval általában hogyan viszonyultak ahhoz az egyedi és rendkívüli ajándékhoz, amit *életnek* nevezünk. Ez akkor is érdekes, ha tudjuk, a bejárt pálya, életmű és jellem általában nem választható el mereven, ezek nyilván hatnak egymásra.

Ez járt az eszemben a Csemegi Károly tudományos életútját és törvénykönyvét méltató, okkal magasztos előadásokat hallgatva is. Úgy gondoltam, becsukom egy percre a híres kódexet, és megpróbálok magához az alkotójához egy kicsit közelebb kerülni.

Előrebocsátom, ne várják tőlem, hogy mindez e rövid felszólalásban tényleg sikerülni fog, s ennek több oka van. Nem vagyok hivatásos életműkutató – kérem az avatott szakembereket, hogy fogadják megértéssel, bár olykor látogattam és ma is felkeresem a könyvtárakat, sohasem tekintettem igazán otthonomnak az olvasótermeket –, s ahhoz is kevés a tehetségem, hogy csalhatatlan ítésként magam értékeljem, elemezzem nagy emberek személyiségét. Ezt ezúttal elsősorban magára a jogtudósra, kortársaira s persze életrajzírójára bízom, tőlük idézek vagy említek meg néhány epizódot. A szemelvények elsősorban jellemét, családját, kortársaihoz való viszonyát árnyalhatják. S talán nem is fontos az életút kronológiáját követnünk.

Szinte magától értetődik, hogy először legismertebb méltatóját, Mikszáth Kálmánt idézem meg. A nagy palóc író így kezdi a Csemegiről szóló írását: „A Redout³ előtti kioszkban az egyik nagy kerek márványasztalnál évek hosszú sora óta egy és ugyanazon társaság kávézott a délutáni órákban. Nevesebb ügyvédek, egyetemi professzorok, kúriai bírák, képviselők gyűltek oda naponkint, mint mézre a darazsak. Szürke, lateiner alakok voltak, akik a jogi dolgokról, vagy a napi élet fölvetődő kérdéseiről vitakoztak, de akármilyen heves volt is a disputa, egyszerre megnémultak, amikor közöttük a legigénytelenebb közbeszólt, egy vézna, borotvált állú vörhenyes hajú és bajuszú öreg úr, kinek kerek feje

¹ DSc egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, kutató, professor emeritus, TK JTI.

² A Csemegi-kódex megalkotásának 140. évfordulója alkalmából a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen 2018. november 14-én tartott tudományos-szakmai konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

³ A Duna-parti Vigadó elődje.

gőgösen hátravetve, csak egy kicsinyt emelkedett ki, ahova be volt süppedve a kurta nyak miatt, a váll-lapoczkái közül. Ez az öreg úr Csemegi volt.”⁴

Hasonlóan vall ezekről a legendássá váló délutánokról Hajnal Hugó életrajzíró is Csemegi 1893-ban kezdődött, alig hat évig tartó nyugdíjas éveit felidézve.

„Haláláig ott trónolt Csemegi. Alattvalói ugyan nem voltak, – de akik körülvették, áhitatos csöndben hallgatták, s okfejtéseire mindig igent bólintgattak. Nem inferioritásból a kegyelmes úrral szemben, hanem azon egyszerű oknál fogva, mert nem lehetett nemet mondani. Hiszen fejtegetései olyan világosak voltak, olyan átütőek, annyira meggyőzőek, hogy aki ellentmondott, annak is meg kellett adnia magát. [...] Akár politikai, akár jogi, akár csak a mindennapi élet által felvetett egyszerű kérdések megvitatásáról volt szó, fölényes szellemi primátusa lenyűgöző hatással volt mindenkire. Pedig a magyar közélet és a tudományos világ kimagasló reprezentánsai foglaltak helyet asztalánál. Volt miniszterek, egyetemi tanárok, politikusok, szerkesztők, neves, országos hírű ügyvédek, a közgazdasági élet vezetői vonzódtak ahhoz a helyhez, amelynek magnetikus ereje a szellemi arisztokrácia sok-sok képviselőjét láncolta az asztalhoz.”⁵

Hosszú s akadályoktól terhes út vezetett idáig. Csongrádon született 1846-ban. Ma ott nevét utca, a könyvtár és emléktábla őrzi. Két öccse közül Ignác katonai pályára lépett, Antal idővel a város polgármestere lett. Hajnal azt írja ugyan, hogy az idős Csemegit élete utolsó éveiben megviselte Antal halála is, de ez feltehető tévedés, fiatalabb öccse ugyanis a levéltári adatok szerint 8 évvel túlélte őt.

Károly édesanyjával németül beszélt, kereskedő, korábban bankár apjától franciául tanult meg kiválóan, később a latin és görög nyelvet, majd – aradi várfogsága alatt – az angolt is elsajátította. (Kossuth mítosza óta tudjuk, hogy az osztrák börtönök kedveznek az angolnyelv-tanulásnak.) Csemegi szívta magába a tudást, minden jelentős művet eredeti nyelven olvasott, életpályája során gyakran rendelt főként német könyveket (a német dogmatika primátusa már ekkor érződött), jövedelme nagy részét könyvtárára fordította. Szenvedélyesen tanult, kiváló memóriája révén folyamatosan rendszerezte, bővítette és megőrizte ismereteit.

Anyanyelvét is elkötelezetten művelte. A 40-es években versei jelentek meg, tudósításokat küldött a *Pesti Hírlap*ba, s olykor ismeretterjesztő írásokat is közöltek tőle, például Amerika felfedezéséről 1847-ben a *Honleányok Könyvében*.

Később is lenyűgözte olvasóit és hallgatóságát kifinomult, rendkívül szabatos stílusa, amely a kor szokásait, elvárásait kiemelkedő színvonalon tükrözte. Gondolatfűzései ma már talán olykor túl cizelláltak, ünnepélyesen körülményesnek minősíthetők, de mindenképpen választékosak és élvezetesek. „Öröm volt őt hallgatni – írja igazán hozzáértő méltatója –, szép folyékony előadása, judíciumának mélysége, logikájának gránitkeménysége, ruganyos elméjének szétbontó és egybekapcsoló ereje csodálatos harmóniában érvényesült.”⁶

1845-ben hazafias érzelmei nyomán nevét Naschról változtatta Csemegire (ezt egyébként akár szellemes névválasztásnak is tekinthetjük), példáját testvérei is követték. Már 20 éves korában gyakorló ügyvéd volt. Sok tapasztalatot azonban ekkor még nem szerzett, mert két évvel később, a szabadságharcban lázasan kereste a lehetőséget, hogy fegyverrel is harcolhasson az ország függetlenségéért. Batthyány Kázmér kormánybiztos megbízásából

⁴ MIKSZÁTH 1910, 152.

⁵ HAJNAL 1943, 146–147.

⁶ MIKSZÁTH 1910, 156.

lovas- és gyalogösszázadot szervezett, és több délvidéki csatában részt vett, egészen a fegyverletételig. A vereséget lefokozás és várfogság követte, besorozásra alkalmatlannak találták, s egy román többségű faluba, az Arad megyei Buttyinba száműzték, megengedve, hogy ott praktizáljon, de megfigyelés alatt is tartva őt (ha tovább marad ott, nyilván románul is megtanul). Később Aradon ügyvédkedett, ahol – mint megtudhatjuk róla – „csakhamar híressé lett hatalmas védőbeszédeiről és klasszikus periratairól”. Felfigyelt rá Horvát Boldizsár, az Andrássy-kormány első igazságügy-minisztere is, aki alig néhány hónappal hivatalba lépése után, 1868-ban osztálytanácsosnak kérte fel, már az elodázhatatlan büntetőjogi kodifikációra gondolva. Ezt követte aztán a kódex megalkotásához vezető államtitkárság, végül kúriai tanácselnökség és a rövid nyugdíjas évek.

Írásom tárgya azonban nem elsősorban a korábban már többször felidézett életrajz, ezért is fogtam az igazán aktív éveket rövidre. Azt ígértem, hogy megpróbálunk közelebb jutni magához az emberhez. Méltatói ezzel kapcsolatban általában szűkszavúak, inkább csak óvatos, összetett jellemét megérteni vagy megértetni próbáló utalásokat tesznek.

Nekem őszintébbnek kell lennem. A szókimondóbb források, jellemzések egyetértenek abban, hogy első elfogadott büntetőtörvényünk alkotója meglehetősen hiú, makacs, önféjű, talán túlzott önbecsüléssel megáldott ember volt, s noha minderre legtöbbször bizonyára jó oka volt, nehezen összeférhető természete életében sűrű konfliktusok forrása volt. Mindig több és látványosabb elismerésre, mindig magasabb pozícióra vágyott, mint amit elért, s mellőzöttségét környezete előtt sűrűn felróva alapvetően szomorú, sértődött, idősebb korától pedig még inkább gyanakvó, mogorva emberré vált.

„Meg volt elégedve magával, de pályájával nem – írja Mikszáth. Szíve tele volt neheztelessé az emberiség iránt, ajka tele volt panasszal. Hatalmas agyvelejét kínos gondolatok feszítették, fejbánkosságot kőkeménnyé tették a mellőzése fölött érzett bosszúságok. Tiszta látása csak a messzeségben érvényesült, a tudományos igazságok világában a hajszálnyi finomságokat is meg tudta különböztetni elméje bonczoló erejével, de a közelben, a maga szűkebb periferiájában a legelfogultabb emberek közé tartozott. Jól mondja róla Lónyay Menyhért:

– Éles szeme van, de a saját személye elfogja előle a világosságot.

A saját személye. Az Én. Ez a szuverén, ez a despota, aki uralkodott felette.”⁷

Hirtelen haragja, makacs hiúsága már korán megmutatkozott.

Fiatalkori házitánító korában egy a házigazdák által adott estély alkalmával összeszólalkozott egy Kemény István nevű dúsgazdag, fiatal földbirtokossal, aki késve érkezvén – meglehet, nem szándékosan, csupán egyszerű feledékenységéből – mindenkinek bemutatkozott, kivéve Csemeget. Az ifjú jogász odalépett hozzá, s odavetette neki, hogy úgy látszik, nem tudja, mi a kötelessége, ha olyan helyre lép, ahol ismeretlent talál.

„Kemény zavarodottan és meglepve utasította vissza az agresszív megszólalást, s a reánézve egészen szokatlan helyzetben elragadtatva, vörös békának szólította Csemeget. Csemege mint a tigris akart rárohanni, az karjaival elhárította a támadást, majd szinte megsemmisülten távozott.

Párbajsegédek jelentek meg Csemege lakásán. A segédeket magából kikelve fogadta, s mikor felszólították, hogy nevezze meg ő is a segédeit, így válaszolt:

⁷ MIKSZÁTH 1910, 153.

– Mondják meg az úrnak, hogy két okból nem duellálok vele. Először, mert a hazai törvények ezt tiltják, másodsor pedig mondják meg a megbízójuknak, hogy nem akarom, hogy valamikor elhencegjen vele, hogy Csemegivel párbajozott.

A segédek eltávoztak, az ügynek a bíróság előtt lett folytatása, ahol a bíró kölcsönös kimagyarázkodások mellett az ügyet megszüntette.”⁸

Megpróbáltam a nyitjára jutni, mi lehetett keserű szemrehányásainak, folyamatos panaszainak oka, alapja, egyáltalán reálisan értékelte-e saját helyzetét. Már említettem, hogy – bár életpályája nem minősíthető sikertelennek – sohasem volt elégedett azzal, amit sikerült elérnie. Ennél mindig többre tartotta magát.

A minisztériumban viszonylag gyorsan emelkedett az államtitkári pozícióig. Ám miniszterségre vágyott, s ezt nem is titkolta.

„Minden nagyravágása abban állott, hátha ő állhatna egyszer az igazságügyi kormányzat élén” – írta rá emlékezve Eötvös Károly, aki felidézte azt is, hogy Csemegi szemrehányást tett neki, amikor elmesélte, hogyan lett egy baráti beszélgetés nyomán Perczel Béla pár nap alatt Tisza igazságügy-minisztere.

„– Hát én rólam nem volt szó?” – kérdezte Csemegi.

„– Az igazat megvallva, nem jutottál eszünkbe” – válaszolta Eötvös, mire nyomban jött a sértődött válasz: „No barátom, ha jogász embernek, ha magadforma embernek se jutok eszébe: akkor mit várjak én?”⁹

S állítólagos mellőzöttsége később is mind erőteljesebben beárnyékolta az életét. Kúriai tanácselnöksége alatt a tekintélyes bírói fórumnak legalább elnökhelyettesévé szeretett volna előrelépni. Akadémikusi címre lett volna méltó, de csak akadémiai díszdoktorrá avatták. Belső titkos tanácsosságot nyert el, de ő volt az első, aki az ezzel korábban mindig együtt járó grófi címet nem kapta meg.

Az utolsó, legdíszesebb kapuk bezárulásában valószínűleg több indok játszhatott szerepet.

Noha részemről ez csak óvatos feltevés, nem kerülhetem meg, hogy Csemegi zsidó származását is a lehetséges okok között említsem.¹⁰ 1883-ban a tiszaezlári vérvád nyomán már működött Magyarországon antiszemita párt, s bár számottevő befolyása sem ekkor, sem később nem volt, tagjai harcos proklamációkban követelték, hogy zsidó származású emberek túlságosan magas pozícióba ne kerülhessenek – akkor sem, ha már szüleik ki-keresztelkedtek. Tehetségük, szorgalmuk bizonyára magas polcot, pozíciót, tudományos rangot kínált számukra, de a legmagasabbat mégsem.

Hogy mindez nem teljesen spekuláció, arra hadd idézzem fel Hegedüs Géza – egyetemi tanár és író – egyik dokumentumregényének részletét.

Az egyik korabeli bűnügyről írja: „[...] szándékos emberölés történt, ahogy ezt a tényálladékokat a tizenkilenc évvel ezelőtt törvényerőre emelkedett és Btk-nak rövidített büntető törvénykönyvben a tudós Csemegi Károly megfogalmazta. A jogi és alkotmányos ügyekben igen jártas főszoigabíró tudta, hogy az a nevezetes kriminalista akkor igazságügyi

⁸ HAJNAL 1943, 14.

⁹ EÖTVÖS 1901, 183.

¹⁰ Azt, hogy a származás rávetülhetett már fiatalkori éveire, Mikszáth sejteti: „A vézna vörös hajó zsidó fiú, ki a negyvenes években félénken meglapulva a csongrádi házak és kerítések mellett czipeli hóna alatt a könyveit, amint az iskolába tart vagy onnan jön, értelmes kék szemei nyugtalanul kémlelik a beszögellő utcákat, honnan az ellenséges keresztény gyerekek jöhetnek, hogy meghajigálják...” (MIKSZÁTH 1910, 154.)

államtitkár volt, sőt zsidó ember létére éppen azért emelkedhetett az államtitkári magas méltóságig, hogy módja és alkalmá legyen a végre korszerű, a nemzetközi jogi életben is elismert színvonalú magyar büntető törvénykönyv megfogalmazására, előterjesztésére és a parlament két házában megszavaztatására. A kiegyezést is előkészítő, majd megvalósító három legeslegtekintélyesebb hazai jogtudósnak és törvényhozási szakembernek – Deák Ferencnek, Horváth Boldizsárnak és Pauler Tivadarnak – a közös véleménye volt, hogy zsidó ide, zsidó oda, ez a Csemegi Károly a legképzettebb és a leghozzáértőbb magyar büntetőjogász.”¹¹

Hernádi Miklós is megjegyzi – bár „érdekesnek”, tehát valószínűleg nem természetesen tartja –, hogy „Csemegi Károly (kitért) zsidó jogtudósnak a büntetőjog nemzetközi híró tekintélyének, a budapesti egyetem díszdoktorának nem sikerült bejutnia az Akadémia rendes tagjainak testületébe”.¹²

Nem lehetünk biztosak abban, hogy a származás az esetleges mellőzöttségnek, a várt további karrier elmaradásának meghatározó oka lett volna. Más okokhoz társulva azonban talán ez sem mindig lehetett teljesen közömbös.

Nem könnyítette Csemegi helyzetét, hogy valóban közismerten őszinte, szókimondó, alkalomadtán igen nyers, hiúságát, néha szellemi felsőbbrendűségét is érzékeltető ember volt. Valószínűleg nagyon tisztelték, de kevésbé kedvelték őt. Mikszáth nem kertel, amikor a közvélekedést megfogalmazza: „Csemegi nagy tudós, de mindjárt hozzáteszik, hogy kelemetlen ember.” S „a tudománynak még nincs olyan ereje Magyarországon, hogy az ellen-szenvet legyőzze”.¹³ (Egyébként több mint 100 év elteltével sincs, sőt, sajnos a tudomány ma már a megszolgált rokonszenv elnyeréséhez is sokszor kevés.) Eötvös Károly ehhez hozzáteszi: „Keserű szemrehányást tett az egész világnak.” „Modora érdes, nagy tudásával nagy fölényt tudott gyakorolni. S nem is mérsékelte magát ebben minden alkalommal.”¹⁴

Nem félt hangoztatni határozott véleményét főnökeivel szemben sem, és politikai kérdésekben is bátran – olykor az uralkodó eszmék, a kormányzópárt szándékai, megoldásai ellen – érvelt. Tarthattak tehát attól, hogy ha túl magas (vagy mondjuk így: még magasabb) pozícióba kerül, szakmai meggyőződése erősebb lesz, mint a lojalitása.

Íme az említett ellenzéki állásfoglalásait tekintve is két adalék.

Az egyik, a bírói függetlenség hiányát a minisztériumtól számon kérő írásában ez olvasható: „[...] akinek hatalmában van a bírói szerkezet [értsd: a bírói igazgatás, a bírák kinevezése, előmenetele], annak hatalmában, annak rendelkezése alatt áll maga a bíróság is.”¹⁵ Ne keressünk ezúttal se aktualitást...

Az esküdtszék mellőzését pedig a bűnvádi perrendtartás ugyancsak általa készített tervezetében egyebek mellett a következő szavakkal indokolta: „A türelmetlenség, az elnyomás a politikai pártoknak nem ismeretlen tulajdonságai. Minden művelt állam legfőbb gondját arra irányozza, hogy bíróságaitól távol tartsa a politikai pártok befolyását. Az esküdtszék, melyet a politikai pártok választási küzdelme hoz létre, a győztes pártnak lenne creatúrája, ennek céljait és törekvéseit – nem az igazságot szolgálná. Ily esküdtszék mellett,

¹¹ HEGEDŰS 1985.

¹² HERNÁDI 2012.

¹³ MIKSZÁTH 1910, 156.

¹⁴ EÖTVÖS 1901, 183.

¹⁵ Idézi SÁRLÓS 1968, 43–44.

a mint felszabadíttatnának bizonyos büntettek, úgy másrésről az ártatlanság nem mindig találna biztos oltalmat.”¹⁶

Minthogy tervezetét éppen elsősorban az esküdszék mellőzése miatt nem fogadták el, sértődötten lemondott az eljárási kódex elkészítésére adott megbízásról. Nem engedett alapvető elveiből, és a kodifikáció során másokkal nem is akart, nem is tudott együtt dolgozni. Tarnai János – aki Csemegit e kodifikáció során mások mellett követte – így emlékezett vissza nagy elődjére: „[...] az eljárási törvény tervezése idején távol állott attól a világtól, mely compromissumokkal van telítve, sőt bírói foglalkozásának természete éppen ellenkezője volt a megalkuvásnak. Ez szülte hajthatatlanságát. De ha így kevésbé alkalmassá lett is a politikai currentiákra, annál erősebbnek bizonyult tudományos jelleme és nézeteinek megállapodottsága.”¹⁷

Gyakran már-már megsértette kollégáit, feletteseit is. Amikor a róla elnevezett törvénnyel elkészült, Perczel Béla igazságügyi miniszter 6000 forint jutalmat kívánt neki adni, ám ezt ötéves munkájához képest alamizsnának nevezte és visszautasította,¹⁸ s amikor bíró korában Fábry Jenő, a Kúria akkori elnöke sürgette nála a hátralékos ügyek feldolgozását, így válaszolt: „Kegyelmes uram, én arra esküt tettem, hogy a törvény szerint igazságos ítéleteket hozok, de hogy a restanciát feldolgozzam, arra nem tettem esküt.” Bíróársai megítélésében sem volt kíméletes. Majláth György országbírónak arra a kérdésére, hogyan dolgozik az általa vezetett bírói tanács, állítólag azt válaszolta, hogy a tanácsban csak neki van értékelhető véleménye. Majláth erre azzal vágott vissza, hogy a Kúrián egyesbírói intézmény is működik.¹⁹ Mikszáth megemlíti, hogy amikor egyszer a bíróársai mégis leszavazták „a hiú nagy ember elájult, úgy kellett hazavezetni. De ez ritkán történt, talán csak éppen egyszer; a véleménye rendszerint már ítélet.”²⁰ Szinte korlátlanul uralkodik roppant tudásával és dialektikájával bíróársai fölött, kikből az ügynevezett ’viczispán bírákat’ becsüli többre a ’tanulmányosok’-nál, mert amazoknak józan esztét legalább el nem pusztította a féltudás.”²¹

¹⁶ CSEMEGI 1882, 59.

¹⁷ TARNAI 1899, 314.

¹⁸ Mikszáth szerint ezekkel a szavakkal: „vajon ki fizette meg azokat a vezéreket, akik az első törvényeket hozva, vérüket egy közös edénybe csurgatták? Hány forintot adhattak egy ilyen unczia véért, mit gondoltok?” (MIKSZÁTH 1910, 157.) Azt, hogy ez kb. mekkora összeg lehetett, ma már nehéz megbecsülni. Eötvös utal rá, hogy akkoriban (csak) egy jelentősebb ügy ügyvédi honoráriumának felelt meg, más (ezzel nem feltétlenül ellentétes) becslések szerint kb. egy négyszobás lakás 15 évi bérét tette ki, az óvatoss mai átszámítási kulcsok szerint pedig mintegy 18 millió forintot is elérhetett. (Pénzürték index 1754-től napjainkig – <https://artortenet.hu> [A letöltés dátuma: 2019. augusztus 21.])

¹⁹ HAJNAL 1943, 136.

²⁰ Csemegi Eötvös Károly által is óvatossan bíralt egyes ítéletei egyébként nemritkán megosztották a jogi közvéleményt. Íme ezzel kapcsolatban is egy adalék: „Én nem mondhatom ki t. ház és hogy milyen fájdalmas benyomást tett reám az, hogy tegnap a magyar sajtó összes orgánumai olyan formában, a mely semmi kétséget nem enged meg, hírt hozták annak, hogy a magyar királyi Curia 2-ik büntető tanácsa Csemegi Károly elnökölete alatt egy konkrét esetben akként ítél, hogy az ügynevezett ferbli-játék nem tartozik a szerencsejátékok közé, tehát a kihágásokról szóló törvénykönyvünk értelmében nem büntetendő. Sőt tovább ment, t. ház s ugyanabban az ítéletben kimondotta azt is, hogy az a rendőr, a ki a ferblit mint szerencsejátékot fel akarta jelenteni és ajándékot fogadott el azért, hogy azt föl ne jelentse, nem volt vesztegetésnek kitéve, mert nem tartozik a ferblit feljelenteni.” (HERMAN 1885)

²¹ MIKSZÁTH 1910, 158.

Azt is megörökítették, hogy amikor a Btk. egyes rendelkezéseinek teleologikus értelmezésén vitakoztak, nyersen odavetette a bírának: „Azt, hogy hogyan értette ezt Csemegi, azt csak Csemegi mondhatja meg.”²²

S végül, Csemegi további előmeneteleinek megakadályozásában esetleg személyes kicsinyesség is szerepet játszhatott. Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter állítólag azért nem őt nevezte ki a Kúria másodelnökévé, mert miniszterelődje, Bittó István annak idején nem őt, hanem éppen Csemegit emelte államtitkári rangra. Szilágyi ezt állítólag soha nem felejtette el, s így vágott vissza. Az új másodelnök kinevezésének napján mindenesetre Csemegi beadta nyugdíjazási kérelmét. Ebben a kérelemben megint megmutatkozik erőteljes önbecsülése. Ezt írta: „Császári és apostoli királyi Felséged legmagasabb kegyelme, hivatali szolgálataim kiváló méltatásával – a magyar büntető-törvénykönyvnek, melynek tervezetét és indokait egyedül én készítettem – legfelsőbb szentesítése után a Szent-István rend középkeresztjének adományozásával engem kitüntetvén, e legmagasabb királyi cselekményben, de önérzetemben is azt a megnyugtató tudatot találtam, hogy mindaz, amit egy életen keresztül a legnagyobb buzgalommal folytatott tanulás és az ekként gyűjtött – habár csekélykörű – tudomány, lelkesült ügyszeretet mellett, a közszolgálat érdekében tenni képes – mindazt én egész hivatali pályámon, s mindenki minőségben a melyben Felségedet és hazámat szolgálni szerencsés valék, éjeim és nappalaim feláldozása mellett, ernyedetlenül, örömmel, önzetlenül – és szerénytelenség nélkül merem mondani – nem minden siker nélkül megtettem.”²³

A sértődötté, mogorvává, gyanakvóvá váló emberről festett kép bizonyos árnyalásához azonban hozzátartozhat az is, hogy Csemegi a róla terjesztett, gyakran ellenőrizetlen történetek és egyes sommás értékelések ellenére a fennmaradt írásos források szerint nem volt mindig mereven elutasító az álláspontját vitató megoldásokkal, kompromisszumokkal szemben.

A korábban helyesnek tartott eszmék revíziójának szükségességéről, a haladásról például így vallott: „A mindennapi életben előforduló jogi intézmények alapját, kiindulási pontját, viszonyát és hatását csak a tudomány képes megállapítani. Annak a könnyen odavetett szónak, hogy a gyakorlati élet ezt vagy amazt kívánja, a mint kiejtése nagyon könnyű, úgy másrésről nem is bizonyít az semmit. Hosszú bűvárlatok, alapos és fáradtságos viták, tűnődések szükségesek arra, hogy egy jogintézmény múltja, elve, viszonya és hatása felismertessék.

A tudomány hatása azonban nem abban áll, hogy a hivatott szakférfiak egymásnak elmondják véleményeiket, hanem főleg abban, hogy megmutatják a közönségnek azt a hatalmat, mely egy intézményben rejlik, megmutatják a hasznot és a kárt, mely a helyes és a nem helyes út követéséből származik. Társadalmak nem szűnnek meg egy régi törvény megszüntetése által és társadalmak nem keletkeznek egy új törvény hozatala által. A társadalmak különböző rétegei egymásba nyúlnak, az egymásba nyúló rétegeknek régebbi árnyalatai, régi meggyőződéseik, régi előítéleteik által az új intézmények ellen iparkodnak hatni, és azok ellenében erőt kifejteni. Midőn létrehozatik az új intézmény, létrehozóinak feladata megerősíteni azt a tábor, mely annak megvédésére hivatva van még aztán is,

²² MIKSZÁTH 1910, 158.

²³ *Csemegi Károly művei* 1904. II., VI.

miután az intézmény már létrehozott, mert az életbe csak úgy megy át, az ostromokat és támadásokat csak úgy lesz képes kiállni.

Nem igaz az, Magyarország egész jogi fejlődése protestál az ellen, hogy tiszteletlen-séget árulunk el, midőn régi jogintézményt megszüntetünk. Egész jogi fejlődésünk története az, hogy midőn egy intézmény a kor viszonyaival, a társadalom állapotával, a műveltség fokával meg nem egyezett, az az intézmény meg lett szüntetve, hogy a viszonyainknak megfelelő, a társadalmi állapotok nívóján álló intézmény létesíttessék helyébe. Az 1791. évi országos deputatio mondotta azt, hogy egyáltalán nem sérti az ősök iránti tiszteletet akkor, midőn éppen az ősök példájára megszünteti azt az intézményt, mely a jelenkor viszonyainak többé meg nem felel.”²⁴

S a változások iránti fogékonyágát igazolandó, álljon itt még egy adalék. 1891-ben, alig több mint 10 évvel a kódex hatálybalépése után Illés Károly előadást tartott a szankciórendszer reformjáról, kárhoztatva a rövid tartamú szabadságvesztéseket, támogatva a feltételes elítélés eszméjét – különösen fiatalokúak esetében, akik esetében már a javítóintézetek létrehozásának szükségességét is felvetette.

Okkal feltételezhetnénk, hogy Csemegi – aki az ülésen az általa még 1878-ban megalapított Magyar Jogász Egylet vezetőjeként elnökölt, a maga nyers modorával nyilván védelmére kelt saját korábbi felfogásának, ami – mint ismert – a differenciálást alig tűrte, s a tetтарыыos következményektől való eltérésre, vagy akár a rövidebb fogság kiváltására vonatkozó, már a kódex készítésekor ismert, akkor kibontakozó eszmét nem karolta fel. Nos, nem ez történt.

„Józanul nem tagadható – mondta zárszázában –, hogy a fölötté rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések – a foganatosítás mai rendszere mellett – és itt nem csupán Magyarországot értem – erkölcsstelenítőleg hatnak az állam hatalma alá helyezett egyénre, károsan az egész társadalomra. Ez már magában véve is elég ok arra, hogy a társadalom hivatott tényezői szakadatlan munkássággal törekedjenek a javításra.”

Ezután így folytatta a büntetés lehetséges kiváltását, a felfüggesztést és a javítóintézeteket illetően: „Ha határozottabb alakot fog ölteni az eszme, ha tisztábban fogjuk látni annak tartalmát, ha képesek leszünk felismerni megvalósításának helyes körvonalait és föl-tételeit, merem állítani, hiszem, sőt tudom, hogy Magyarország ezen eszmét is készséggel fogja fölvenni culturalis földadatai közé és azt intézményesen szervezve, megvalósítandja üdvös eredményeit.”²⁵

Nem igaz tehát, hogy Csemegi mindvégig saját korábbi eszméinek bűvkörében élt, s kérlelhetetlenül ragaszkodott volna az általa kodifikált megoldásokhoz. Közelebb járunk az igazsághoz, ha az ortodox konzervativizmus helyett az óvatos, megfontolt haladás hívének tekintjük őt.²⁶ Tudta talán, hogy egy évtized elmúltával – pedig messze vagyunk még az első novellától – engedni kell a tett-büntetőjog erőteljes szorításából.

²⁴ Csemegi Károly művei 1904. I., 88.

²⁵ ILLÉS 1891, 122.

²⁶ Egy másik, ugyancsak a feltételes elítélésről szóló előadáshoz fűzött zárszázában az előadóval egyetértve az intézmény esetleg túl merész bevezetése ellen így érvelt: „A tudomáynak nem legkönnyebb – de minden-esetre nagy fontosságú feladata [...] egyszersmind azon veszélyeket is előtűntetni, melyek a nagyon mohó, a tüzetesen megvont határokon túl terjedő, a feltételeket mellőző elfogadásból előreláthatólag bekövetkeznék. [...] A túlzás árnyoldalainak és veszélyeinek leplezetlen bátor kimutatása igen sokszor lett a haladásnak leg-erősebb garanciája, a polgárosító eszme megmentője.” (BAUMGARTEN 1891, 193.)

S talán az sem biztos, hogy semmilyen kérdésben nem tűrt, nem fogadott el ellentmondást. Igaz, a következő rövid anekdota inkább kortársát, a „haza bölcsét” jellemzi, mint Csemegit, mégis érdemes felidézni, mivel állítólag a nagy kodifikátor maga terjesztette.

„Az ország újjászervezésekor majdnem minden nevezetesebb ügyet megreferáltak a miniszterek Deák Ferencnek. Az igazságügy minisztériumtól többnyire Csemegi tett kérdést az 'öreg úrnál'. Természetesen mély hódolattal viseltetett a haza bölcsé, Deák Ferenc iránt, de az öreg úr mindig úgy fordította a beszédet, hogy Csemegi hódolatának nem bírt kifejezést adni. Egyszer egy nagyobb közjogi előterjesztésre – a fiumei kérdésről volt szó – Deák röviden csak ennyit mondott: – Én ezt nem így csinálnám. Csemegi kapott az alkalmon, hogy hódolatát kifejezze: – Nem is lehet mindenki Deák Ferenc! Az öreg úr arca egyszerre elsötétedett. Sűrű szemöldökét összerántotta: – Hallod, öcsém, az ilyeneket én nem szeretem. Azonban mindjárt felderült az arca és hozzátette: – De azt jól teszed, ha másoknak ilyen számárságokat mondasz. Ez is boldogult Csemegi Károly emlékei közül való. Maga beszélte el ezt is.”²⁷

S azzal is tartozunk az igazságnak, hogy megállapítsuk: ha olykor kíméletlen őszinteséggel bírálta, támadta is itthoni kollégáit, hazafisága mindig felülkerekedett, ha a magyar jogászokat külföldiek előtt kellett megvédenie.

Eötvös Károly írja róla: „Itthon mindig szidott bennünket. Bíró, ügyvédet, jogtanárt, törvénykészítőt egyaránt. De a mikor külföldi notabilitásokkal találkozott, azok előtt a magyar jogélet férfait a világ első jogászai gyanánt mutatta föl. S a ki a magyar jogászt ócsárolni merte, annak úgy ment neki, mint az oroszlán.”²⁸

Csemegi nős volt. 1854-ben feleségül vette Fischer Franciskát, akit még házitanító korában ismert meg. Feleségéről azt írják, hogy élete végéig igazi segítőtársa volt, és nagy műveltségéért, gyöngéd lelkéért nagyon szerették őt az előkelő társaságban. Férje halála után ő kezdeményezte írásai gyűjteményes kiadását is. Házasságukból hamar fiú született, aki azonban fiatalon, 17 éves korában meghalt.

A jog – mint ezt tőle magától hallottuk – szinte éjjel-nappal kitöltötte életét. Ezenkívül számottevő elfoglaltsága, kedves időtöltése nemigen volt.

Életrajzírója megemlíti: „mégis, Balatonfüred életének üdítő forrása volt. Le is ment, ha csak lehetett tavasszal is pár napra. Villája ott állott Jókai Mór villájával szemben, telke lehúzódtott egészen a Balatonig, s szőlővel volt beültetve. A szőlő az ő alkotása volt, erre éppen úgy ügyelt, mint a Törvényre. Tavasszal, amikor lement, ügyelt rá, hogy hogyan tesz a sima vesszőt, mint dugványt a földbe, néha maga is nekigyürkőzött – vigyázott, hogy a sima vessző legfelsőbb rügye a föld színén legyen, s örömmel szemlélte nyáron, hogy a föld színe felett hagyott rügy kihajt, s eldicsekedt, hogy ebben az ő munkájának és odaadásának is része van. Hát még a rózsák. Ez volt csak az igazi gyönyörűsége. Jókaitól kapta a töveket, s a rózsatermeléshez szükséges tudást s a bimbókból kipattanó tearózsák illata és szépsége úgy melengette, mint amikor a törvény kitermelésén dolgozó szelleme érvényesülését megtalálta.”

Felesége gyakran volt tagja a füredi Anna-bálok védnökeit alkotó hölgykoszorúnak, s a tudósítások a híres bálozók között a hitvesét nyilván elkísérő Csemegi nevét is megemlítik.

²⁷ KENEDI 1913, 21.

²⁸ EÖTVÖS 1901, 181–182.

Megörökítették, hogy amikor a báli meghívók kézbesítésével az ezzel megbízott ifjak egyszer késlekedtek, mert látogatásaikkal inkább a lányos házakat, mint az idősebb nobilitásokat részesítették előnyben, Jókai és Csemegi együtt méltatlankodtak. Jókai „az öreg ember nem vén ember” gőgjével ígérte: megmutatja, hogy azért is hajnalig fogja ropni a táncot a bálon, Csemegi pedig azon sajnálkozott, hogy mégsem tökéletes a kódexe: nem alkotott bűncselekményt az idősök mellőzéséről...²⁹

Az anyagiakkal állítólag nemigen tudott bánni, nem is igen törődött ilyen kérdésekkel. Láttuk, milyen nagyvonalú gőggel utasította vissza a kodifikációért felajánlott jutalmat. Amikor délutánoként a híres törzsasztalához indult, a felesége dugott a kabátjába némi pénzt, hogy tudjon majd fizetni. Ezt aztán mindig nagyvonalúan otthagytá.

Kenedi Géza író és ügyvéd már korábban felidézett anekdota-gyűjteményében olvasható a következő történet is: „Sovány nyugdíjban, egyszerű ember gyanánt halt meg, mint annyian ama nagy kor gyermekei közül, akik még nem értették a vagyonszínalás mesteriségét. Bár némely más dolgokat jól tudtak.

Már mint cúriai tanácselnökhöz beállított egyszer hozzá egy régi aradi kereskedő-kliense – folytatja Kenedi. – Csak úgy becsület okából. Lehet, hogy egykori ügyvédjének a dicsőségében is sütkérezni akart egy kicsit. Beszélgetés közben a vendég egyszer sunyi pillantás kíséretében ezzel a kérdéssel fordul a tudós bíróhoz:

– És hol vannak excellenciádnak a házai?

– A házaim?

– Igen, igen. Bizonyosan szerzett már egy-két házat, például az Andrássy-úton?

– Az ördögöt szereztem. Hiszen mindig állami alkalmazott voltam. A fizetésem pedig kellett magamra és a családomra. A könyvtáramon kívül egyáltalán nincs semmim.

A régi kliens nagy szemeket meresztett. Azután elismerő mosolyra derült ki az arca és ósdi gyöngésséggel megveregette Csemegi vállát:

– Hja, hja! Persze. Tudom. Becsületesnek maradni... jaj... az sok pénzbe kerül!”³⁰

Csemegi 72 éves korában, tüdőgyulladásban halt meg. A sors iróniája, hogy gyerek-kori barátja, a később világhírű tüdőgyógyász, Korányi Frigyes (aki diákkorában egy ideig a szobatársa is volt) gondos ápolás ellenére éppen ebből a betegségből nem tudta kigyógyítani. Felesége hét évvel túlélte őt, de nem fekszenek közös sírban, csak egymás közelében.

Sírján csak egyetlen szó áll: Csemegi. Budán, a Kissvábhegy róla elnevezett utcája is „csak” Csemegi utca.

Ám ez nem véletlen. Mint többször idézett író kortársa megállapítja: „Nem kell kiírni a keresztnévet. Csemegi csak egy volt, se őse nincs, se utódja. Megérkezett és elment, s többet hagyott is örökségül, mint sok azokból, akik elődökben és utódokban századokig itt pengették a sarkantyút. De ha elment is, sokszor fog ő még visszatérni, mindig nagyobbnak és nagyobbaknak, még akkor is midőn a korabeli minisztereket és nevezetességeket már a felejtés árkába söpri az idők szele.”³¹

Vavrik Béla, minisztériumi, majd kúriai kollégája így búcsúzott tőle: „[H]atott mély alaposságú és széles ismeretkörököt átölelő tudományával, hatott ragyogó szellemével, hatott

²⁹ WENNINGER 1912, 5.

³⁰ KENEDI 1913, 22.

³¹ MIKSÁTH 1910, 161. o.

ékeszszólásával és hatott fáradhatatlan munkásságának és kötelességérzetének lelkesítő példájával. Ösztönzött, serkentett, buzdított, oktatott és alkotott egyaránt.”³²

Nem volt könnyű ember, nehezen békelt meg a világgal. Talán sejtette, hogy kevés méltó követője lesz.

Felhasznált irodalom

- BAUMGARTEN Izidor (1891): A feltételes elítélésről. Csemegi Károly zárszava. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, VI. kötet, 3. füzet. Budapest, Franklin Társulat.
- CSEMEGI Károly (1882): *A magyar bűnvádi eljárás tervezetének indokai*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt.
- Csemegi Károly művei I–II (1904). Sajtó alá rendezte EDVI ILLÉS Károly és GYOMAI Zsigmond. Budapest, Franklin Társulat.
- EÖTVÖS Károly (1901): *Magyar alakok. Csemegi Károlyról*. Budapest, Révai testvérek.
- HAJNAL Hugó (1943): *Csemegi*. Budapest, A Pesti Lloyd Társulat könyvnyomdája.
- HEGEDÜS Géza (1985): *A méneskúti családirtás*. Budapest, Kozmosz Könyvek.
- HERMAN Ottó képviselőházi felszólalása (1885). Elérhető: www.kartyajatek.hu/ferbli_a_parlamentben_es_az_ovodaban/ (A letöltés dátuma: 2019. augusztus 21.)
- HERNÁDI Miklós (2012): *Zsidó írók és művészek a magyar progresszióban*. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- ILLÉS Károly (1891): A szabadságbüntetés reformja különös tekintettel a feltételes elítélésre. Csemegi Károly zárszava. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, VI. kötet 6. füzet. Budapest, Franklin Társulat.
- KENEDI Géza (1913): *Anekdóták a magyar közéletből. Deák-adoma*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- MIKSZÁTH Kálmán (1910): *Az én kortársaim. Első kötet. Csemegi*. Budapest, Az Országos Jubileumi Bizottság megbízásából kiadta a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársasága.
- SARLÓS Béla (1968): Csemegi Károly és a kiegyezés. *Történelmi Szemle*, 11. évf. 1–2. sz. 28–45.
- TARNAI János (1899): Csemegi Károly emlékezete. A Magyar Jogászegylet díszülése, 1899. október 29. *Jogtudományi Közlöny*, 34. évf. 44. sz. 313–317.
- VAVRIK Béla (1899): Csemegi Károly emlékezete. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, Budapest, Franklin Nyomda.
- WENNINGER Mátyás (1912): A Balatonfüredi Anna-bálok. *Balatonfüredi Hírlap*, 1912. augusztus 18. 18. sz.

³² VAVRIK 1899, 14.

Vákát oldal

Mezey Barna¹

„A föltétlen igazság és a társadalom fenntartásának érdeke”²

Az első magyar büntető törvénykönyv

A kodifikáció háttere

A kiegyezés kényszerű mesterművében a kodifikáció iránti *politikai igény* abból a magától értetődő politikai szükségből eredt, amely a győzedelmes liberalizmus eredményeinek rögzítését várta el a kormányzattól. Kettős feladat állt a kormányrúdhhoz jutott politikai erő előtt. Egyfelől, hogy a dinasztiaával lefolytatott küzdelmes tárgyalások során kialakult közjogi kompromisszumot megfelelő módon oltalmazza a dinasztiaával szemben, másfelől, hogy a reformkor óta alakított-fejlesztett szabadelvű jogintézményeket, a győzelemre juttatott modernizációs fejleményeket garanciális keretekbe illessze. Az 1867. évi közjogi megállapodás után a feladatok legfontosabbika a jogrendszer nemzeti modernizációja volt. A forradalmi helyett az alkotmányos fejlődést választó magyar politikai elit a munka nagy részét a jogászokra hárította. Megkezdődött a princípiumok, a hatalmi ágak szétválasztásának, a parlamentarizmusnak, a jogállamiságnak a törvénybe foglalása. A kiegyezést követően módosult a jogászság hagyományosan tradicionalista nézőpontja. Dominálónvá vált a jogot szigorúan dogmatikus szempontok alapján tárgyaló irányzat. A törvényesség, a törvény előtti egyenlőség és a szabadságeszmény koncepciójának rangra emelése különösen a büntetőjogban fokozottan indokolta a garanciális írásba foglalást.

Mindeközben a szakmai közvélemény, a büntető tudományosság az 1843-ban már majdnem sikerre jutott büntetőkodifikáció befejezését várta el az igazságügyi tárcától. Az 1867-ben már több mint másfél évszázados vergődés a büntető törvénykönyv megalkotása körül jogos követelésként tartotta napirenden a büntetőkódex ügyét. Ez a *jogalkotási igény*, a nyugati mintájú kodifikáció lebonyolítása, a reformkorban felgyorsult folyamat befejezése jogos elvárása lett a törvényhozásnak a lezárt alkotmányos küzdelmeket követő években.

¹ Egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452.

² „A mi alapelvünk ugyanaz, melyet az 1840:V.t-cz. elfogadott, s mely nagy tudósunk szerint az 1843-iki javaslat alapelve volt. Nem az *absolut*, sem a *relativ teoria*; nem az erkölcsi igazság elve magában és így nem is egyedül a bűnhődés; de nem is magában a haszbosság, vagyis sem a visszaretentés, sem a megelőzés, *sem pedig önállónlag a javítás*, sem egyike ama külön-külön czéloknak melyek a relativ elméletek kizárólagos czéljai gyanánt ismeretesek. *A mi felfogásunk is az igazság és a hasznosság egyesített elveiből képzett alapelvből gyökerezik.*” Miniszteri indoklás I. 9. In Csemegi Károly művei 1904, II. 3.

A magyar jogalkotásban teret nyert a jogtudomány eredményeit felhasználó felfogás, amely a klasszikus polgári jogelvekre támaszkodó jogtechnikai és gyakorlati eredmények feldolgozására támaszkodott. A mintának tekintett európai jogtudomány fejlődésében lezárult az első nagy korszak, a klasszikus tanok kora. A tapasztalatok kiérlelt képleteket biztosítottak, nem kellett kísérletezni, nem kellett kutatni az optimális megoldást: a legjobb eredményeket és kipróbált intézményeket lehetett szintetizálni és adaptálni. Ez az európai műveltségű jogász pozícióját erősítette a jogalkotásban. A *szakmai igény* a tudományosan kiművelt, a praxisban is jártas, elméleti és rendszerezőkészségekkel rendelkező, elkötelezett kodifikátor modelljének megjelenése irányába mutatott.

A büntetőkodifikáció ígérete a levegőben volt. A tudomány felkészült, kitűnő gyakorlati szakemberek álltak készen a törvényalkotásra, a kodifikációs polémiák egy jelentős része 1841–44-ben, illetve 1861-ben lezajlott, csak a politikai döntés hiányzott.

1867. április 29-én az igazságügyi reformok megalapozására életre hívott törvény-előkészítő bizottság büntetőjogi albizottsága³ ismét az 1843. évi javaslat átdolgozását indítványozta.⁴ A szaktanácskozmány átdolgozott plánját azonban a miniszter vitára alkalmatlannak találta, s így 1867. október 20-án Csatskó Imre királyi táblai bírót bízta meg a reformkori tervezet megújításával. 1869. november 8-án Csatskó letette az 1843. évi javaslat átvizsgálásával és aktualizálásával kapcsolatos tervezetét a miniszter asztalára.⁵ Máiig nem tisztázott okok miatt a Csatskó-féle tervezet fiókba került.⁶ A tárcsa hivatalos közlése arról szólt, hogy a legislatív osztály elutasító állásfoglalása volt ennek az oka.⁷ Más álláspontok szerint a döntés mögött Csemegi személyes közbenjárása sejthető.⁸

A kodifikátor

A Csatskó-javaslat vitára bocsátása helyett Csemegi Károly osztálytanácsos kapott újabb megbízást a kódex elkészítésére. Az ekkor 42 éves jogász még 1848-ban, Torontál vármegye országgyűlési követeként került Deák Ferenc látóterébe. A szabadságharcban őrnagyként szolgáló, s ezért Aradon és Temesváron rövid rabságot szenvedett fiatal jogász szabadulása után ügyvédként dolgozott Aradon, majd átmenetileg Kőrösbökény (Butyin) községben. Aradi éveit alatt tették ismertté nevét perbeszédei, ekkor írta első jogtudományi tanulmányait, publikált országos jogi szakfolyóiratokban, hozta létre az országban egyedülálló állományú, legendás magánkönyvtárát. Szakmai röpiratokat szerkesztett, majd erőteljessé vált publicisztikai tevékenysége. A Magyarországon, a Pesti Naplóban és a Törvényszéki Csarnokban tett közzé cikkeket, tanulmányokat. Majdani kodifikációs karrierjét ezek az írások alapozták meg.

Nem kis részben felkészültségének is köszönhetette a felkérést. Csemegi Károly legendás nyelvtalentum volt. Az otthonról hozott német és francia nyelvismeret mellé gimnáziumi

³ PAULER 1878, 240.

⁴ FINKEY 1909, 81.

⁵ BATÓ 2018, 68.

⁶ BATÓ 2018, 68.

⁷ *A magyar kir. Igazságügyministerium működése 1867-1872. évig s a magyarországi igazságügy állása 1872-ben* (1874), 30.

⁸ NAGY 2013, 65.

tanulmányai idején kiváló latin- és olasznyelv-tudásra tett szert. 1849. évi fogsága alatt angolul tanult meg.⁹ A kodifikációhoz elengedhetetlen nyelvi választékosság egyik legkedvesebb időtöltéséből, a nyelvművelésből eredt. Műfordításokat készített, verseket írt. Rendkívüli gondot fordított a szép és pontos fogalmazásra, szóban és írásban egyaránt. Szellemes beszélgetőtárs, kemény vitapartner, briliáns logikával érvelő jogász volt.¹⁰ Kortársai méltatták mind kiváló íráskészségét, mind lebilincselő stílusát. Kompilációs adottsága rendkívüli lehetőséget biztosított ahhoz az „egészséges eclecticismushoz”, amely biztosította az európai tudomány és törvényhozás eredményeinek egyesítését. „Technikája korszakot jelent a magyar törvényhozás terén.”¹¹ Jogi ismereteit részben pesti jogi tanulmányainak, részben a vármegyei és ügyvédi praxisnak, részben pedig hihetetlen olvasottságának köszönhetette. 1843 és 1846 között járt a jogi karra, amelynek idejére esett Deák legendás büntetőjogi kódextervezeteinek szakmai és országgyűlési polémiaja, amely mély hatást gyakorolt Csemegi Károlyra. Eötvös Károly, aki Balatonfüreden ismerte meg Csemegit, így emlékezett meg róla: „mikor hallottam fejtegetéseit a legnehezebb tudományból, a büntető jogból; mikor láttam könyvtárát, a legnagyobb német, angol, francia, olasz tudósok híres műveit előtte s mikor megmutatott jegyzeteiből néhány fejezetet, különösen azt, a mely a felségsértésről szólt: akkor láttam csak, hogy a mívelt világ egyik legnagyobb törvényalkotója az az apró vörös ember s nem a bakony-magyar-szentkirályi segédjegyző”.¹²

Eredetileg Horvát Boldizsár felkérő levelében, 1868. április 27-én az igazságügyi kodifikáció felelőseként invitálta meg a minisztériumba osztálytanácsosnak. Az igazságügyminiszter a bírósági szervezetre, a törvénykezési jogra vonatkozó törvények és a büntetőkódex megalkotásával bízta meg. 1872-től Deák segítségével Szilágyi Dezső ellenében már államtitkárként tevékenykedett. Közigazgatási karrierje tíz esztendeig tartott. A tíz év alatt három igazságügyi miniszternek (Horvát Boldizsárnak, Pauler Tivadarnak, Perczel Bélának) és hat miniszterelnöknek: Andrássynak, Lónyaynak, Szilágyinak, Bittónak, Wenckheimnek és Tiszának dolgozott. Ez idő alatt számos reformtörvényt dolgozott ki.

Csemegi Károly osztálytanácsos ritkán látott lendülettel fogott munkához. Nevéhez fűződnek a bírói hatalom gyakorlásáról,¹³ a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről,¹⁴ a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról,¹⁵ az első folyamodású bíróságok rendezéséről,¹⁶ a királyi ügyészségről,¹⁷ az ügyvédi rendtartás tárgyában¹⁸ hozott törvények, miképpen a magyar büntető törvénykönyv a bűntettekről és vétségekről,¹⁹ a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról.²⁰ Ő jegyezte az 1872. évi törvényjavaslatot az ideiglenes bűnvádi eljárásról, és több tervezetet is

⁹ VAVRIK 1899, 5.

¹⁰ HAJNAL 2003, 14, 19.

¹¹ TARNAI 1899, 6–7., 14.

¹² EÖTVÖS 1903, 208–209.

¹³ 1869. évi 4. tc.

¹⁴ 1871. évi 8. tc.

¹⁵ 1871. évi 9. tc.

¹⁶ 1870. évi 31. tc.

¹⁷ 1871. évi 33. tc.

¹⁸ 1874. évi 34. tc.

¹⁹ 1878. évi 5. tc.

²⁰ 1879. évi 40. tc.

a bünvádi eljárásról (1882 és 1885). A legtöbb alkotás kifejezetten az ő egyszemélyi munkásságának eredménye. Koncepciója volt ugyanis, hogy a nagy kodifikációs munkákat egyedül, csakis egyedül lehet megalkotni. „Lehet-e átadni a munka egy részét? Goethe a Faust egy részét átadhatta-e volna valakinek, vagy Verdi csak egy részét komponálhatta-e volna a Traviátának?”²¹

A kodifikáció

A kormányzó liberálisok első között terjesztették az országgyűlés elé a büntetőhatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslatot, amelynek elsődleges üzenete a független bíraskodás feltételeinek biztosítása, a bírói hivatás megteremtése, a hatalmi ágak elválasztásának érvényre juttatása volt. A mögöttes tartalom a parlamentáris kormányzat kiteljesítéséről, a centralizációról és főként a vármegyék hagyományos funkcióinak elvonásáról szólt. A törvény vitájában már érzékelhető a hatalomra jutott liberális erők megosztottsága. Nagyobb részük a vármegyének mind teljesebb átmentését támogatta, ami pedig az igazságügy rendezésének ügyét pártpolitikai kérdéssé tette. 1875-ben a liberális irányzat egyfajta függetlenségi nacionalizmus felé fordult, s a tiszta liberalizmus helyét egy újkonzervativizmus irányába tekintő, a realitások hatása alatt politizáló gyakorlati kormányzás vette át. Ebben a politikai környezetben zajlottak a büntető törvénykönyv tervezetének vitái.

Csemegi első javaslatát 1873-ban fejezte be. Pauler Tivadar igazságügyi miniszter 1873. október 29-én nyújtotta be a képviselőháznak. Az országgyűlés feloszlása miatt nem tárgyalták a törvényt. Perczel Béla igazságügyi miniszter átdolgoztatta Csemegi Károllyal a javaslatot, de annak megbírlására újfent egy szaktanácskozmányt hívott össze. A tanácskozmány véleménye alapján Csemegi megint csak átformálta a javaslatot. Ezt terjesztette a miniszter 1875. november 5-én a képviselőház elé (ez volt az ún. II. javaslat). A büntető törvénykönyv tárgyalásai a képviselőházban 1876. április 8. és 1877. szeptember 15. között zajlottak. Harmadik olvasatban 1878. január 18-án került a Ház elé a tervezet. A főrendi ház 1878. február 18. és 23. között foglalkozott a szöveggel, amelyet azután 1878:5. törvény-cikként szentesített 1878. május 27-én az uralkodó.²² Így azután 166 évvel a magyar Praxis Criminalis első tervezete (1712) után, 25 évvel az 1843. évi legendás büntetőtervezetek vitáit követően és 10 év kodifikációs munka nyomán megszületett az első magyar büntető törvénykönyv.

A kódex

A klasszikus büntetőjogi irányzat, amelynek egyik utolsó remeke volt Csemegi műve, az abszolutizmusok elleni küzdelemben kialakult polgári reakciók biztonsági igényeire válaszolt. Filozófiája egyetlen mondatban összefoglalható: „garanciák mindenáron”. Az emberi jogok védelmét szolgáló szabályozás a nyílt rendi egyenlőtlenségek és partikularitások rendszerével szemben egy garanciális büntetőjog képét rajzolta meg. Középpontjában

²¹ HAJNAL 1943, 48.

²² FINKEY 1909, 82.

az elidegeníthetetlen emberi jogok, a személyes biztonság és a jogegyenlőség állott. A szabályozás fő szempontjai a törvény előtti egyenlőség, a humanizmus, az egységesen szabályozott büntetőjog, az arányos és igazságos büntetés, a törvényi (lehetőleg kodifikált) szabályozás. A kódex sajátjának vallotta a nullum crimen sine lege, a nulla poena sine lege és a nulla poena sine crimine elvét. Ezzel a magyar büntetőjog végérvényesen áttért a törvényben rögzített büntetőjog rendszerére. A kódex „kizárja mind az analógia legist, mind az analogia iurist”.²³ A jövőben a bíróság nem vehette át a törvényhozó szerepét a bűncselekmények megállapításában. De a belga bíróságok s a belga semmitőszék gyakorlatából átemelte a korrekcionalizáció jogintézményét, ezzel bővítve a bírói mérlegelés lehetőségét a cselekmények megítélésében.²⁴

Az egyenlőség és az igazságosság követelménye okán a jogalkotó a tette koncentrált. A hangsúlyt (különös tekintettel a rendi különbségek maradványainak továbbélésére) az elkövetőről a bűncselekményre helyezte. Ez indeterminista alapokat követelt, a kódex felelősségi rendszere az individuál-etikai felfogást követte.

A garanciális elvárásokhoz igazodott a kódex módszertana. A klasszikus (vagy dogmatikus) iskola művei közé tartozó törvénykönyv legfontosabb jellemzője a jogász precizitás volt: kodifikáció keretébe illesztett szabatos definiálás és következetes szerkezetépítés. Követte az iskola pozitívaként jellemzett irányt, a rendi, illetőleg abszolút büntetőjoggal szemben alkalmazott metódust: a visszaélések és önkény lehetőségét kizáró, részletekbe menő, pontos, világos dogmatikát. Aprólékos gonddal kidolgozott tényállások, a feltehető és esetleg előforduló valamennyi lehetséges tényállás támadhatatlan és félreérthetetlen megfogalmazása volt a cél. A problémát a kodifikátor számára a büntetendő magatartás, a „jogeset” gondos megfogalmazása jelentette. Ennek köszönhető a bűncselekmények differenciált megközelítésének nagyobb lehetőséget adó trichotomikus tipizálás is. Csemegi Károlyt nem kevéssé ennek a törvénykönyvnek köszönhetően sokan a magyar jogtudomány történetének legjelentősebb kodifikátoraként tartják számon.

A szerzőjéről Csemegi-kódexnek elnevezett büntető törvénykönyv másik súlypontja a büntetési rendszer kimunkálása volt. „A büntetőtörvénykönyv legfontosabb, s horderejében legmesszebb ható része: a büntetési rendszer; ide értve nem csak a büntetések neveit, azok átválthatóságát, ennek föltételeit s határait, vagy pedig az átváltoztathatatlanságot, hanem az egyes büntetendő cselekményekre megállapított büntetéseket is, mind minőségük, mind mennyiségük tekintetében is, kiterjedvén annak súlyosítására és enyhítésére is” – írta Csemegi.²⁵ Mint ismeretes, a kódexben a főbüntetések a kivételesen alkalmazható halálbüntetés, a széles körű szabadságvesztés-büntetések és a pénzbüntetés voltak. A szabadságvesztés-büntetések rendszeréhez igazodó fegyház-, államfogház-, börtön- és fogházbüntetések keretét a kor legkorszerűbbnek tartott, progresszív rendszere (a fegyház és a börtön vonatkozásában az ír fokozatos rendszer, a fogházak esetében az angol háromfokozatú modell) biztosította.

A bűncselekmények trichotomikus tagolásának szempontját követő büntetőkodifikáció a bűncselekmények mellett a büntetendő magatartások harmadik kategóriáját, a kihágásokat is törvénykönyvbe formálta. A heterogén természetüknél és felróhatóságai

²³ KIRÁLY 1979, 35.

²⁴ Csemegi Károly művei 1904, II. 243.

²⁵ Csemegi Károly művei 1904, II. 54.

differentiáltságuknál fogva a bűncselekményekhez képest lényeges különbözőséget mutató kihágások külön kódexbe kerültek. A kihágási büntető törvénykönyv (az 1879. évi 40. tc.) 1880. szeptember 1-jén lépett hatályba.

A büntető törvénykönyv elsődleges forrásai az 1867. évi belga büntető törvénykönyvek és olasz javaslatok, az 1870. évi osztrák büntetőjavaslat, valamint az 1871. évi német és francia törvénykönyvek voltak. (A vezérfonal a német büntetőtörvény volt.) Ahogyan Finkey Ferenc fogalmazott: az átdolgozott, végső javaslat (és annak indoklása) már felölelte az összes európai büntető törvénykönyv megoldását, és lényegében azok szintézisét adta.²⁶ A szinte azonnal megkezdődő szakmai támadások éppen ezt a széles szakmai spektrumú bázist vették tűz alá. Balogh Jenő vélekedett úgy, hogy Csemegi munkája, a büntető törvénykönyv „legkevésbé sem úttörő, sőt nem is önálló munkálat, hanem receptív és revideáló feldolgozása a német, osztrák, francia és olasz büntető jogtudomány és törvényhozás azon fejlődési fokának, melyen azok a törvénykönyv tervezetének készítésekor, a hetvenes évek közepén állottak volt”.²⁷

Angyal Pál a kódex filozófiáját és módszertanát alapvetően meghatározó klasszikus irányzatról vallotta, hogy az nem volt egyéb, mint a „humanizmus mázával bevont igazságosság” kifejezője, amihez képest a 20. században „a célszerűség eszméje kezdi korlátozó erejét mindjobban kifejteni”.²⁸ Dacára a kritikáknak, „Csemegi a század nevezetes Büntető Törvénykönyveinek és javaslatainak imponáló ismeretében az egyes kérdések monografikus mélységű feldolgozásával olyan művet hozott létre, amelynek magas tudományos színvonalát és önállóságát legszigorúbb bírái sem vonhatták kétségbe”.²⁹ Kétségtelen tény, hogy a 19. század végére megerősödő reformirányzatok tettesorientált felfogása szellemében érvelők több fogást is találtak a kódex rendszerében, így a fiatakorúak, a visszaesők kezelésének problémáit vagy a büntető rendszer bonyolultságát. Ami viszont a kódex értékelésében magáért beszélt: a 70 évig hatályos általános rész és a 80 évig alkalmazott különös rész, aminek ráadásul nem is alkalmatlansága, hanem a politikában bekövetkezett alapvető világnézeti változások, a szovjet típusú diktatúra intézményesülése vetett véget.

Ezért van különleges súlya az utókor tudományos értékelésének. „Technikája korszakot jelent a magyar törvényhozás terén”,³⁰ amelynek eredményeképpen „három teljes nemzedék tanulta a szövegét, sajátította el a szemléletét. Innen tanulta a tömör jogi fogalmazást, és sajátította el a jogász absztraháló készséget [...] még ma is hat a magyar jogi nyelvre.”³¹

Emlékezete

Csemegi Károly pályájának végén, óriási teljesítménye ellenére, keserű szájjal, sértődötten és az elismerés elmaradását fájlván tekintett a politikai életre és a jogászvilágra. Vezetői ambíciói nem teljesültek, a vágyott miniszteri stallum vagy a Curia elnöki széke nem adatott meg neki. Feltehetően Sebestyén Istvánnak van igaza, amikor Tisza balközép

²⁶ FINKEY 1909, 82.

²⁷ Vö. BALOGH 1900.

²⁸ ANGYAL 1909, 37.

²⁹ GYÖRGYI 2012.

³⁰ TARNAI 1899, 14.

³¹ KIRÁLY 1979, 41.

konzervativizmusára utalva Csemegi következetes liberális felfogását okolja a balsikerért.³² De éppen ez a következetesség szerzett dicsőséget Csemeginek, akinek a hatalmi ágak elválasztását realizáló törvény köszönhető, és akinek büntető törvénykönyve mindmáig etalon a jogi kodifikációk sorában. „Csemeginek megadatott a földi mértékkel mért halhatatlanság. Halála után több mint száz évvel neve elevenen él, életműve része annak, amit ma Magyarországon jogi kultúrának nevezünk. Életművének gazdagsága, szépsége teljes fényében ragyog előttünk.”³³

Felhasznált irodalom

- A magyar kir. Igazságügyministerium működése 1867-1872. évig s a magyarországi igazságügy állása 1872-ben* (1874). Közzéteszi a magy. kir. Igazságügyministerium. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Könyvnyomda.
- ANGYAL Pál (1909): *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- BALOGH Jenő (1900): Büntetőtörvényeink módosításához II. *Husadik Század*, 1. évf. 11. füzet. 330–346.
- BATÓ Szilvia (2018): „a használt erőszak miatt valakinek halála következett”: az élet és testi épség elleni cselekmények szabályozási rendszere Csatskó Imre tervezetében (1868–1869). *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: acta juridica et politica*, 8. évf. 2. sz. 65–77.
- Csemegi Károly művei* (1904). Sajtó alá rendezte EDVI ILLÉS Károly és GYOMAI Zsigmond. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- EÖTVÖS Károly (1903): *Utazás a Balaton körül*. Budapest, Révai Testvérek.
- FINKEY Ferenc (1909): *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- GYÖRGYI Kálmán (2001): Emlékbeszéd Csemegi Károly születésének 175. évfordulója alkalmából a Magyar Kriminológiai Társaság és Csongrád város által rendezett emlékülésen. *Kriminológiai Közlemények*, 59.
- GYÖRGYI Kálmán (2012): Az új büntető törvénykönyv kodifikációjának története. Elérhető: <http://ujbtk.hu/dr-gyorgyi-kalman-az-uj-bunteto-torvenykonyv-kodifikaciojanak-tortenete/> (A letöltés dátuma: 2019. 12. 17.)
- HAJNAL Hugó (2003): Csemegi Károly, a magyar büntetőtörvénykönyv s a bírói szervezetről szóló törvény megalkotójának élete és működése. *Jogtörténeti értekezések* (sorozatszerkesztő: Mezey Barna), 29. kötet. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KIRÁLY Tibor (1979): Az 1878. évi büntetőtörvénykönyv. In NAGY László szerk.: *A magyar büntető törvényhozás 100 éve*. Jogász Szövetségi Értekezések II. kötet. Budapest, Magyar Jogász Szövetség. 33–70.
- NAGY Ferenc (2013): *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PAULER Tivadar (1878): *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

³² SEBESTYÉN 2006, 51.

³³ GYÖRGYI 2001, 181.

- SEBESTYÉN István (2006): Csemegi Károly. In HAMZA Gábor – SIKLÓSI Iván szerk.: *Magyar jogtudósok*. Harmadik kötet (Bibliotheca Iuridica Publicationes Cathedrarum, 33. kötet.) Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- TARNAI János (1899): Csemegi Károly emlékezete. In *Csemegi Károly emlékezete – A Magyar Jogászegylet Díszülése 1899. október 29.* Magyar Jogászegyleti Értekezések, 19. kötet, 1. füzet.
- VAVRIK Béla (1899): Csemegi Károly emlékezete. In *Csemegi Károly emlékezete – A Magyar Jogászegylet Díszülése 1899. október 29.* Magyar Jogászegyleti Értekezések, 19. kötet, 1. füzet.

*Pallo József*¹

A Csemegi-kódex formálódása a korabeli büntetőpolitika változásainak tükrében (1908–1948)

A magyar büntetőjog-tudomány történetiségét vizsgálva biztos mérföldkönek tekinthető a 140 éve megszületett 1878. évi. V. törvénycikk, a Csemegi-kódex. E jogszabály nyilvánvaló értékei az addigi magyar büntetőjogi jogfejlődés csúcsára emelik a törvényt, amely ugyanakkor számos elemében visszautal a korábbi kodifikációs kísérletek eredményeire és elveire. Mindez a körülmény olyan szintézist teremt gyakorlati és dogmatikai értelemben, amely minden megelőző jogalkotást háttérbe szorít. A Csemegi-kódex korszakos jelentőségű volt a magyar büntetőjog történetében, hiszen egy feudális elemeket tartalmazó büntetőjogi struktúrát számolt fel, és hosszú évtizedekre meghatározta a büntetőjogi jogalkalmazást Magyarországon. Ez a törvényt is az első, amelyik elkülönülő végrehajtási rendelkezéseket jelenített meg, és egy sajátos rendszert alakított ki, azaz a legmagasabb jogszabályi szinten jelennek meg a végrehajtásra vonatkozó egyes regulák. A Csemegi-kódex egyes különös részi rendelkezései 1962-ig hatályban voltak, és ez a hosszú idő nyilvánvalóan magával hozta azt is, hogy a változó kriminálpolitikai törekvések hatására több alkalommal vált szükségessé a joganyag módosítása. Tanulmányomban a korabeli szakirodalom karakteresebb gondolatait felidézve e hangsúlyváltások lényegi elemeit igyekszem az olvasó elé tárni.

A Csemegi-kódex első novellája (1908): fókuszban a fiatalkorúak

A századforduló idején a honi bűnözés volumene drasztikus változásának talaján álló reformtörekvések egyik meghatározó iránya² a büntetési rendszert vette célba, ezen belül is a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések revíziójára való törekvés kapott nagy hangsúlyt. Az új kriminálpolitikát előkészítő reformirányzatok vezéreszméi a determinizmus, a célszerűség, a speciálprevenációs gondolat, valamint a tettesközpontú szemlélet jegyeit markánsan mutatták. Más aspektusból megközelítve a társadalmi rend megóvására hivatott eszközökben is fordulat figyelhető meg. A korszakban egyre nagyobb jelentőséget és elismertséget kaptak a forradalmian új antropológiai, pszichológiai és szociológiai kutatások eredményei. A hatás sem maradt el, mert a vallásfilozófiai alapokon nyugvó, indeterminista

¹ Tudományos dékánhelyettes, egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Kar.

² Ezenkívül még a feltételes elítélés bevezetése, a pénzbüntetés reformja és a határozatlan tartamú elítélés (biztonsági intézkedés) alkalmazása került napirendre.

felfogással szemben egy biztos természettudományos fundamentumon álló determinista felelősségi formát emeltek be a jogi gondolkodásba. Közvetlen és máig ható következménye volt mindennek, hogy a büntetés cél- és eszközrendszeréről vallott felfogás teljes mértékben átformálódott, és a büntetés célja már nem a sérült jogi egyensúly kezelése volt, hanem a társadalom hatékony védelme a megelőzés individualista eszközeinek alkalmazásával. Ennek a gondolkodásmódnak a filozófiája azt jelentette, hogy a veszélyes emberek a tudomány eszközeivel kiszűrhetők, pontosan azonosíthatók, és a preventív eszmének megfelelően a halálbüntetés alkalmazásával, illetve a szabadságvesztéssel a társadalomból eltávolíthatók. A determinizmus elveit követve az emberi akaratelhatározás megjelenése három fő dimenzióban érvényesült, így a bio-, a szocio- és a pszichoszféra területei a meghatározó jelentőségűek.³ Miután a kriminalitáshoz vezető alapvető probléma ezen az úton azonosíthatóvá vált, már lehetőség mutatkozott e három dimenzióban célirányos és individualizált megoldáskeresésre, illetve specifikus korrekcióra. A gyakorlatban ezt azt jelentette, hogy addig kell a bűnelkövetőket gyógyítani vagy nevelni, amíg újabb bűnös cselekedetük elkövetésétől már nem kell tartani. A Csemegi-kódex meglehetősen visszafogottan szabályozta a fiatalkorúak büntetés-végrehajtását, amelynek helyszínéként a javítóintézetet jelölte meg. A szabályozás csupán arra adott lehetőséget, hogy azok az elkövetők, akik 12–16 éves korúak, és nem rendelkeznek a bűncselekményük veszélyességének felismeréséhez szükséges belátással, 20. életévük betöltéséig javítóintézetbe⁴ kerüljenek.⁵

Ebben a szellemi klímában valósult meg a Csemegi-kódex első átfogó módosítása az 1908. évi 36. törvénycikk (a továbbiakban: I. Bn.) által.⁶ Az I. Bn. hatálybalépésével a fiatalkorúak büntetőjogában és a végrehajtásban is éles fordulat következett be.⁷ Míg a Csemegi-kódex klasszikus kódex, addig itt a pozitivista büntetőjog-tudományi iskola hatása (Liszt-féle közvetítő irányzaton keresztül) fedezhető fel. A korszak egyik fontos terminológiai eredménye volt, hogy megjelent a társadalomra veszélyes ember kategóriája, aminek következményeként élesen elhatárolódott a közveszélyesség és a bűnösség. Mindez megalapozta és lehetővé tette a tettarányosság mértékétől való elmozdulást és az egyéniesítés axiómájának térnyerését is. Gyakorlatilag a méltányolható személyiségbeli sajátosságok határozták meg a személyi veszélyesség fokát, ami oda vezethetett, hogy a közveszélyesség megállapítása esetén a tettarányos büntetésnél szigorúbb vagy enyhébb büntetés volt alkalmazható.

A fiatalkor életkori határát 12 és 18 év között húzta meg a szabályozás. A fiatalkorúakkal szemben új intézkedések jelentek meg, és ezzel párhuzamosan hatályon kívül kerültek a redukált büntetési tételek, valamint a börtön- és pénzbüntetések. Ugyanakkor erkölcsi jellegű büntetésként megjelent a bírói dorgálás és a próbára bocsátás, valamint megerősítették a javító nevelés eszméjét is. Ultima ratióként a fiatalkorúval szemben a fogház,

³ LÖRINCZ 2015, 451.

⁴ Ezeknek az intézeteknek a kialakítása rendkívül vontatottan haladt. Az első csak 1885-ben épült meg Aszódon, nem beszélve arról, hogy a bírák is rendkívül idegenkedve alkalmazták ezt a jogintézményt.

⁵ Az első, fiatalkorúak számára kialakított büntetés-végrehajtási intézet csak 1905-ben épült fel Kassán.

⁶ A Bn. végrehajtási rendeletei közül a 27200/1909. IM rendelet szabályozta a javító nevelés rendjét és rendszerét.

⁷ LÖRINCZ 1998, 21.

illetve az államfogház kiszabását tette lehetővé a szabályozás.⁸ Büntetőfilozófiai hangvételével kapcsolatban ki kell hangsúlyozni, hogy elsőként törekedett pedagógiai tartalmú, személyiségváltozásra irányuló végrehajtási rendszer kialakítására.

Az I. Bn. végrehajtási rendelete az ún. családi rendszert tökéletesítette, amelyhez a rendelkezésre álló angolszász tapasztalatokat⁹ is figyelembe vette. Ezzel közel negyvenéves adósságunkat törlesztettük, amiről Finkey így írt: „[R]észben a gyakorlatiasság, részben a gyermekszeretet előbb odavezette az amerikaiakat, ahova mi csak hosszú elméleti vizsgálódások és tudományos viták után jutottunk, hogy a bűnözés elleni legbiztosabb fegyver a gyermekvédelem és a még megmenthető fiatalok büntetése átalakítása.”¹⁰ Különösen fontos szabályokat tartalmaz a fiatalok fogház-államfogház és elzárásbüntetés végrehajtása tárgyában megjelent 27300/1909 IM rendelet.¹¹

A jogszabály igen szigorúan differenciált és progresszív rendszert honosított meg, amelyben a fiatalokat az elkövetett bűncselekmény természete és a személyes előéletük alapján osztályozták. A struktúra lényegi elemei a fokozatos börtönrendszer enyhített és egyszerűsített metódusát vették át. A befogadott elítélt először teljes magánelzárásba került, amely a megfigyelést szolgálta, és maximum két hétig tarthatott, ezt követően helyezték el a fiatalokat az egyéni elbírálás alá eső (kétes elmeállapotú, alkoholista), a büntetlen előéletűek, a visszaesők vagy a szokásos bűnelkövetők csoportjába. A szakmailag helyénvaló differenciálás oka az volt, hogy „az erkölcsi ragályozás kiküszöbölése végett csak oly foglyok legyenek együtt, akik előéletük, műveltségük, erkölcsi állapotuk és korábbi társadalmi környezetük figyelembevételével legközelebb esnek egymáshoz”.¹² Az egyes csoportokba tartozó elítéltek napközben közös munkáltatásban vettek részt, azonban éjszakára külön lakóhelyiségekben tértek nyugovóra. Lehetőséget adott a jogi környezet arra is, hogy a büntetés kétharmadának kiállása után a feltételes szabadság progresszív alapú kedvezményében részesüljenek az arra érdemes elítéltek, azonban külön magatartási szabályok és kirendelt pártfogó tisztviselő felügyelete alá tartoztak. Máig ható szabályként jelent meg, hogy a bíróság külön rendelkezése alapján a fiatalok fogházában a 21. életév betöltéséig tartózkodhatott az elítélt. Ennek a rendelkezésnek a nyilvánvaló célja az volt, hogy a felnőtt börtönök veszélyeitől ameddig csak lehet, megóvják a „még megmenthető” fiatalokat.

Lényeges szervezeti intézkedés volt, hogy az I. Bn. létrehozta a fiatalok felügyelő hatóságát, amely részben állami, részben civil szervek képviselőiből verbuválódott. Tevékenységi köre a mai társadalmi ellenőrzés és pártfogói munka ötvözetét képezte le. Az I. Bn. jelentőségéről szólva feltétlenül ki kell emelni, hogy a „büntetés hagyományos – megtorlásra irányuló – formáinak helyébe a tettes jövőbeli magatartásának befolyásolására alkalmas kriminálpolitikai tartalmú jogkövetkezmények léptek”.¹³ A modernizáció betetőzése a fiatalok bíróságának felállítása volt az 1913. évi VII. törvénnyel, amely

⁸ Feltétlenül utalni kell arra, hogy a szabályozást a fiatalok bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvény tette komplexszé.

⁹ Különösen a reformatory intézetek, illetve azok angol változatának, a Borstal rendszerű intézeteknek a tapasztalatai álltak rendelkezésre.

¹⁰ FINKEY 1940, 74.

¹¹ A privilegizált megítélést mutatja, hogy az egységes végrehajtási fokozat a fiatalok tekintetében a fogház volt abban az esetben, ha elkerülhetetlenné vált a szabadságvesztés kiszabása. Az ítéleti idő minimumát 15 napban, míg a maximális tartamát 15 évben állapították meg.

¹² LŐRINCZ 1998, 30.

¹³ LŐRINCZ 1998, 45.

egyértelműen demonstrálta a tettarányos ítélkezési gyakorlat helyébe lépő megelőzés eszméjét.¹⁴ Ezzel közel negyvenéves adósságunkat törlesztettük.

Az I. Bn. szomszédságában jelent meg a korszak másik, ugyancsak emblematikus jogszabálya, a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi. XXI. törvény (a továbbiakban: KMKt.), amelynek rövid ismertetésétől már csak a korszak gondolkodásmódjának érzékeltetése okán sem tekinthetünk el. Mindez annak ellenére helyénvaló, ha a KMKt. nem közvetlenül a Csemegi-kódex normarendszerében eszközölt változtatásokat. A törvény javaslatát a képviselőház elé Balogh Jenő igazságügyminiszter 1913. május 6-án terjesztette be: „tettes egész egyéniségét, annak félelmetességét, annak a társadalomra veszélyes voltát kell vizsgálni és a hatálytalanná vált rövid tartamú büntetés helyett hosszabb tartamú, rendszerint határozatlan időtartamra szóló biztonsági rendszabállyal kell védelmet nyújtania jogrend és a közbiztonság számára”.¹⁵ Az új kriminálpolitika magával hozta azokat az eszméket is, amelyek a bűnelkövetők bizonyos csoportjaival szemben nem büntetést, hanem más jogkövetkezményt szorgalmaztak alkalmazni. A pozitivisták büntetőjog filozófiáját követve biztonsági rendszabályt vezetett be a közveszélyes személyekre, sőt definíciót is próbált adni erre a körre: „Közveszélyesek azok, akiknek valamely oly tulajdonsága van, hogy annak folytán normális viszonyok közt a legcsekélyebb ingerre is jogsértésre ragadtatják el magukat.”¹⁶ Mindez lehetővé tette, hogy a dogmatikus és a praktikus eszköztár új elemmel, egy biztonsági intézkedéssel bővülhessen. A magyar törvényi megoldás a közveszélyes munkakerülés hagyományos büntetése, amely alapvetően a fogház kiszabását vagy pénzbüntetés alkalmazását jelentette, alternatív megoldásként tette lehetővé a dologházi elhelyezést. Bölcs mértéktartásra utal azonban, hogy a korabeli jogászai gondolkodás egyértelműen leszögezte, hogy a büntetendő cselekmény fogalmát nem ajánlatos a még nem kiforrott közveszélyesség terminológiájával egy rangra emelni. Mindezek ellenére általánosan elfogadottá vált az a vélekedés, hogy a közveszélyességnek két biztos összetevőjét a munkakerülés és a bűnözésre való hajlam adja. E körülmények alapozták meg a dologház jogintézményének KMKt. általi bevezetését, amelynek megítélése a magyar büntetőjogban nem volt egyértelműen pozitív. Finkey így tette fel az alapvető kérdést: „Miután dologházba is csak bírói elítélés alapján utalható be valaki, önként felmerül a kérdés, szükséges-e a fegyház, börtön, fogház, elzárás mellett egy további, más nevű, de lényegében hasonló rendeltetésű intézmény felállítása, illetőleg megkülönböztetése?”¹⁷ A Csemegi-kódex büntetni rendelte a munkaképes, csavargó életmódot folytató személyeket, akiket dologházba kellett utalni. Ugyancsak így szankcionálták azokat is, akik szabadságvesztésből szabadulva, a meghatározott bűncselekmények miatt fegyházra, börtönre vagy három hónapnál hosszabb tartamú fogházra ítéltettek, de csak abban az esetben, ha a bíróság úgy ítélte meg, hogy a bűncselekményük a csavargó életmóddal összefüggésben áll. A jogintézmény jellegéből adódik, hogy biztonsági intézkedésként alkalmazták, ugyanis a közveszélyes munkakerülésre olyan állapotként tekintettek, amely jogellenes passzív magatartás, a társadalommal szemben fennálló kötelezettség megszegése, azaz antiszociális állapot. A célzott joghatást

¹⁴ PALLO 2019, 62.

¹⁵ Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslathoz (1910). In Képviselőházi irományok, 1910. XXVI. kötet, 711. sz. 240–289.

¹⁶ Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslathoz (1910), 268.

¹⁷ FINKEY 1925, 41.

illetően nem a megtorlás került a középpontba, hanem az egyén szabadságának olyan mérvű korlátozása, amely elégséges a munkához szoktatásra és az ártalmatlanná tételre.¹⁸

A nemzetközi kedvezőtlen tapasztalatokra is utalva jegyzi meg Szöllőssy, hogy „az önálló dologházak hiánya az egyik oka annak, hogy a bíróságok gyakorlatilag nem alkalmazzák ezt a biztonsági intézkedést. Abból indulnak ki ugyanis, hogy ha a dologházba utalt végső soron fogházba kerül, akkor nincs jelentősége a két intézet típus közötti különbségnek.”¹⁹ A kétségtelenül komoly dilemmát Finkey igyekszik megoldani, amikor amellett érvel, hogy a dologházak megjelenésében éppen hogy a differenciálódás óriási eredményét kell üdvözölni, és végső soron a büntetőjog vezérelvének, a társadalom védelmének, okos és gyakorlatias továbbépítéséről van szó. A dologház szerepéről szólva kiemeli még, hogy a közveszélyes munkakerülőkkel szembeni külön elbánás megkívánja ezen intézmények működtetését, különös tekintettel az individualizáció elvére. Szemléletesen fogalmazza meg mindezt, amikor így ír: „Egészen más egy nagyvárosi léha, züllött csirkefogó, betörő vagy kéjgyilkos mentalitása, egész egyénisége, mint a falusi bálban, vagy búcsún boros fővel verekedő vagy esetleg vért ontó parasztleányé.”²⁰ Határozottan kiáll a dologházak építésének ügye mellett is, amint Balogh Jenő szavait idézve kifejti, hogy ez lenne „betetőzése börtönügyünknek”.²¹ A törvény 1916. január 1-jén lépett hatályba mostoha intézményi feltételek mellett, amit súlyosbított, hogy a későbbiekben sem épültek dologházak, így a jogintézmény gyakorlatilag kiüresedve „lebegett” annak ellenére, hogy a kitűzött két cél, a henye életmód elleni küzdelem és a visszaesés megakadályozása, mindenképpen támogatható szándékot rejtett.²²

E rövid kitérő után az I. Bn. jelentőségét megfogalmazva a következő megállapítások tehetők: az önálló társadalomtudománnyá váló kriminológia hatására a fiatalkorúak büntetőjogi megítélésében paradigmaváltás következett be, amelynek lényege annak elismerése, hogy velük szemben megtorlásnak nincs helye, a cél nem más, mint az elmaradt nevelés pótlása annak érdekében, hogy tisztességes állampolgárrá váljanak. Ezzel a jogszabállyal a magyar törvényhozás a 20. század első évtizedében megtette a kezdő lépést a kriminológia eredményeinek értékesítésére büntetőjogunkban.²³ Ugyanakkor jól érzékelhető ellentét feszül a Csemegi-kódex és az I. Bn. szellemisége között, mert amíg az első a repressziót szolgálja, addig az utóbbi a megelőzés eszméjét követi. Szerencsés fordulattal a két jogi gondolkodásmód közül az utóbbi aratott – ha nem is tartós – diadalt.²⁴

¹⁸ Maga a jogintézmény meglehetősen mostoha infrastrukturális viszonyok között kezdte meg működését, mert 1916-ban csupán két fogház elkülönített részében működött dologház. A férfiak esetében a jáászberényi járás-bírói bíróság, nők esetében a kalocsai törvényszéki fogház adott helyet a dologháznak.

¹⁹ SZÖLLŐSSY 1935, 226.

²⁰ FINKEY 1925, 40.

²¹ FINKEY 1925, 44.

²² A dologház jogintézményét végül a Btá.-t életbe léptető 1950. évi 39. számú törvényerejű rendelet 2. §-a helyezte hatályon kívül.

²³ MEZEY 1996a, 304.

²⁴ A későbbi években a fiatalkorúakra vonatkozó szabályozás erodálódása, majd stagnálása következett be. Ennek bemutatása azonban túlmutat e tanulmány tartalmi és terjedelmi korlátain.

A Csemegi-kódex második novellája (1928): célkeresztben a többszörös visszaesők

Az elveszített világháború utáni magyar társadalmi, jogi és nemzeti erőziónban ismét negatív kriminológiai jelenségek és tendenciák ütötték fel a fejüket, a bűnelkövetés volumene növekedett, annak strukturáltsága megváltozott. Az 1920-as években egyre jobban felerősödött az a jogpolitikai érvelés, hogy a többszörösen visszaeső bűnelkövetők kategóriáján belül azonosítható egy „kemény mag”, amelyet a bűnözésre való extrém fogékonyság, az állandósult bűnöző életvitel és a szokásszerű bűnözés jellemez. Ezen elkövetői kört jelölték meg a korszak jogászai azzal, hogy a bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutatnak, az is kétségtelen, hogy ennek egységes értelmezése állandó nehézségekbe ütközött. A hivatalos álláspont szerint, ezek a szokásszerű és közveszélyes bűnözők azok, akik valójában fenyegetik a közrendet, azonban velük szemben a szabadságvesztés nem elegendő, mert romlottságuk foka olyan szintet ért el, ahol a specielpreventív hatás már nem képvisel érdemleges erőt. Mindezekből az következik, hogy a társadalom védelme érdekében egy hatásosabb intézkedésre van szükség, amely jellegét tekintve határozatlan tartamú, és célja a javítással egybekötött ártalmatlanná tétel mindaddig, amíg a hatálya alatt álló személy közveszélyessége fennáll.

Az elérendő célt csak jogalkotással lehetett megvalósítani, ennek eredményeként született meg az 1928. évi 10. törvény (II. Bn.),²⁵ amely a Csemegi-kódex módosítását jelentette. Az 52 §-ból álló szabályozás a büntetőjog két nagy területét érintette, egyrészt a pénzbüntetés reformációját végezte el, másrészt a megrögzött büntettekkel kapcsolatos új jogintézményt, a szigorított dologházat (kvázi megelőzési letartóztatás) emelte be a jogrendbe.²⁶ A szabályozás a visszaesők azon csoportját célozta meg, akik az élet, a személyem vagy a vagyon ellen különböző időben és egymástól függetlenül legalább három büntetést követtek el, az utolsó kettőt öt éven belül, s ezeket a bűncselekményeket vagy üzletszerűen, vagy pedig bűnözésre állandó hajlamot mutatva követték el.²⁷ Egyfajta adósság ledolgozását is jelentette ez a törvény, mert hiszen ezzel teljesedtek ki az 1913-as javaslatok, és a közveszélyes elkövetők elleni fellépés tekintetében komplexsége vált a jogi környezet.

Ellentétben a dologházra vonatkozó szabályok megjelenésével, itt nem volt semmiféle vita, a szakma részéről támogatás volt tapasztalható. Finkey erről így emlékezik meg: „Az utolsó évtizedek büntetőpolitikai és bűnügypolitikai eszmecseréiben mindenütt egyhangú elismerésre talált az a tétel, hogy a hivatásos, a nálunk u.n. megrögzött büntettek ellenében nem elég, sőt felesleges a rendes börtönbüntetést alkalmazni, mert ezeket a legveszélyesebb bűnelkövetőket a fegyház, a börtön, vagy a fogház valóban sem el nem rettentí, se meg nem javítja, de nem kielégítő az egyszerű dologház sem, ezek számára kivételes elbánásra és különleges intézetekre van szükség.”²⁸

²⁵ A törvény teljes címe: a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseiről szóló 1928. évi 10. törvénycikk.

²⁶ A szigorított dologházat büntetés helyett kellett alkalmazni, és a törvény úgy határozta meg, hogy csak a minimális tartama volt megállapítva, a maximuma nem, legalább három évig tartott. Három év után a szigorított dologházban fogva tartott személy kérhette az igazságügy-minisztertől a szabadon bocsátását, amiről az igazságügy-miniszter a dologház mellett működő felügyelő szerv meghallgatása után döntött. Ez a jogintézmény akár életfogytig is tarthatott, és a büntetést a fegyház körülményei között hajtották végre.

²⁷ MEZEY 1996b, 305.

²⁸ FINKEY 1925, 43.

Jogi jellegét vizsgálva megállapítható, hogy a szigorított dologház végeredményben a dologház és a fegyház kombinációját takarja. A dologház sajátosságai közül átemeli a határozatlan időre való beutalás lehetőségét mint a társadalmi védekezés és a generális prevenció leghatásosabb fegyverét, ugyanakkor a fegyház elemei közül nyomatékosítva jeleníti meg a szigorú munkakényszeret és a szigorú rendet. Ez jól érzékelhető abból a rendelkezésből, amely lehetővé teszi, hogy amíg a dologház esetében a benntartózkodás ideje maximum 5 év, addig a szigorított dologháznál az időtartam akár életfogytig húzódhat, mert a feltételes szabadon bocsátás megtagadható. Rímél erre, hogy a végrehajtás részlet-szabályai úgyszintén a fegyház előírásaival estek egybe, tehát végső soron egy életfogytiglani fegyházbüntetés atipikus alakzatát valósították meg. A kettő elhatárolása tekintetében csak sovány szempontokat tudunk felhozni, így például azt, hogy a szigorított dologháznál a fokozatos börtönrendszerben szükségképpen benne foglalt nevelő mozzanatok zöme (bevezető magánelzárás, fokozatos előrelépés, közvetítő intézet) elmarad. Ennek a meg lehetőségen sajátos jogintézménynek a dogmatikai alapjait igyekeznek megvédeni Finkey, amikor ekképpen fogalmaz: „A mi szigorított dologházunk eszerint valóban megfelel a nevének, mert a dologháznak egy olyan magasabb fokú változatát teremtette meg benne a II. Bn., mely egyesíti magában a dologház és a fegyház előnyeit s elhagyja mindkettőből azokat a vonásokat, amik a büntetettek e legveszedelmesebb csoportjánál feleslegesek, illetőleg nem helytállók.”²⁹

A témát vizsgálva nem kerülhető meg, hogy a dologház és a szigorított dologház kapcsán a két jogintézmény alapvető jegyeit összevegyük. Eltérés mutatkozott a végrehajtás háttérszabályaiban, ugyanis a dologház esetében a fogház, míg a szigorított dologház esetében a fegyház regulái álltak zsinórmértékül. Fontos utalni arra a körülményre is, hogy ezeket a jogintézmények jellegéből adódó eltérésekkel szabályozták. Ami a két jogintézmény végrehajtási rendszerét illeti, megállapítható, hogy mindkét biztonsági intézkedés végrehajtási filozófiája a megfelelő klasszifikációval kialakított csoportok nappali munkáltatására és azok éjjeli elkülönítésére alapul. Az elérni kívánt formális cél a munkára nevelés és a munkaszorgalomra való rászoktatás egy álprogresszív rendszer adta keretek között. A csoportosítás fontosságát mutatja, hogy a többszörös visszaesőket külön munkatermekben foglalkoztatták, ahol további differenciálás valósult meg az életkor, az intelligencia foka, valamint az előképzettség alapján. Úgyszintén elkülönítve kellett azokat a személyeket tartani, akik a munkát megtagadták, vagy veszélyt jelentettek társaikra. A tartam tekintetében látható, hogy a dologházba utalt elkövető egy évnél hamarabb nem szabadulhat semmiféle körülmények között, és öt évnél tovább nem állhatott a szankció hatálya alatt. Szabadulásának idejét az első évben tanúsított munkaszorgalma határozta meg, mintegy lehetőséget adva a saját sorsának alakítására. A szigorított dologház esetében a beutalás minimuma három évben állapítottatott meg, azonban a szabadulás ideje határozatlan volt.

A munkáltatás vonatkozásában mindkét esetben szigorú munkakényszer valósult meg, amelyet az igazgató jelölt ki. A beutalt nem választhatott a munkavégzés nevei között, sőt a felmentés is csak egészségügyi vagy pszichés okok alapján volt lehetséges. Egyébként ezekben az esetekben a dologházból is elszállították a beutaltat, és megfelelő körülmények között helyezték el egy közigazgatási eljárást követően.

²⁹ FINKEY 1922, 23.

A dologház ügyének sarkalatos pontja volt a munkáltatás abból a szempontból is, hogy komoly szakmai vita bontakozott ki abban a kérdésben, hogy a mezőgazdasági jellegű munkáltatás helyénvaló-e. Az ellenérvek leginkább azt hangsúlyozták, hogy a dologházakban elhelyezettek amúgy is városi környezetben éltek, és ilyen munkát végeztek, másrészt a közveszélyes egyéneket komoly biztonsági kockázat nyílt mezőgazdasági terepen foglalkoztatni.

Finkey ebben a kérdésben már korábban is határozott véleményt formált, mert ezt írja: „Azok a fontos elvi szempontok, melyek a raboknak szabadban való foglalkoztatását általában s a mezőgazdasági munkáltatást különösen indokolják, ugyanoly mértékben fennállnak a dologházakra, mint a börtönre ítétekre vonatkozólag. Emberiességi (a beutaltak egészségének erősítése) és gazdasági szempontok egyaránt javallják, hogy a dologházakba és szig. dologházakba is vezessük be a szabad levegőn teljesíthető munkákat, természetesen nem kizárólag, hanem a beutaltak egyéniségéhez és az intézet helyi viszonyaihoz képest.”³⁰ A szigorított dologház dogmatikai szempontból is több probléma forrása volt, ezek közül csak a legszembetűnőbbeket vázolom fel az alábbiakban. Az első magának a központi fogalomnak a „bűncselekmények elkövetésére való állandó hajlam”-nak a bevezetése. Hiábavalók voltak azok a törekvések, amelyek arra irányultak, hogy egy kompakt és kelőképpen absztrakt tartalmat adjanak e meghatározásnak, ezek nem vezettek eredményre, aminek a következménye a gyakorlat számára azt jelentette, hogy az egységes értelmezés szenvedett csorbát. Magában rejtette ugyanakkor ez a kategória azt is, hogy e címen konkrét előfeltétel hiányában tulajdonképpen bárkivel szemben elrendelhető volt. Következetlenség és ellentmondásosság látható abban is, hogy a legsúlyosabb bűncselekmény elkövetőire éppúgy alkalmazható volt, mint az enyhébb bűncselekmények elkövetőivel szemben, vagy akár a vagyon elleni deliktumok tettesei esetén. Az intellektuális bűncselekmények elkövetői azonban nem tartoztak a jogintézmény hatálya alá, tehát például a hitelezési csalás, a közokirat hamisítás, váltóhamisítás megvalósítóinak nem kellett szigorított dologházba kerüléstől tartani.

Felfedezhető, hogy az aránytalanság is jelen volt a szabályozásban, ugyanis a kiszabható büntetési idő három év volt minimálisan, ha azonban a feltételes szabadságon lévő elkövető ugyan nem követett el bűncselekményt, viszont megsértett valamiféle előírt magatartási szabályt, akkor már csak öt év elteltével kerülhetett ismét feltételes szabadságra. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a magatartási szabályok megszegése és egy újabb bűncselekmény elkövetése a feltételes szabadságra bocsátás szempontjából – abszurd módon – azonos elbírálás alá esett. Mindez azonban nem változtatott a hivatalos értelmezésen, amelyet az igazságügyi tárca így rögzített: „a szigorított dologházba utalás biztonsági rendszabály jellegű, figyelemmel az 1925. év folyamán Londonban tartott nemzetközi börtönügyi kongresszus állásfoglalására. A megrögzött büntetettekkel szemben az adott eset tárgyi súlyával és az elkövető alanyi bűnösségével arányban álló határozott büntetés helytelen és következetesebb egybekapcsolni a szigorított dologház büntetéssel, mert a bűnözés alakulására irányuló vizsgálatok eredménye szerint a határozott tartamú büntetések rendszere egyes területeken csődöt mondott. Ehhez képest az újabb javaslat a megrögzött büntetettekkel szemben határozatlan tartamú büntetést alkalmaz, és ezt úgy szabályozza,

³⁰ FINKEY 1922, 55.

hogy az elítélt feltételes szabadságra bocsátásának nem lehet helye addig, amíg az elítélt a társadalmi életre alkalmassá nem vált.”³¹

A II. Bn. elvi alapjait a tettes-büntetőjogi szemlélet határozza meg, ennek megfelelően nem a tettarányos büntetés alkalmazására, hanem a személyi veszélyességre alapozott, határozatlan biztonsági intézkedés megvalósítását jelenti, amelynek alapja a bűnöző életvitel, a bűnözésre való hajlam és az elkövetett bűncselekmény, amelyek a közveszélyesség szimptomáiként jelennek meg. A jogintézmény végső summáját illetően mindenképpen helyénvaló az a megállapítás, amely szerint: „A társadalom biztonságát ténylegesen csak akkor szolgálta volna a szigorított dologház, ha az elkövetők nevelésére valóban sor is került volna. Enélkül a társadalmat csak addig védték a megrögzött bűnözőktől, amíg azokat biztonságosan őrizték. A határozatlan tartam, tehát a társadalom védelmét végül is nem szolgálta.”³²

Mindezek alapján teljesen érthető, hogy a II. Bn. szigorított dologházra vonatkozó szabályozása egy sikertelen és a valóságtól elrugaskodott jogi elképzelés fiaskójaként vonult be a magyar büntetőjog történetébe.³³

Ezzel a jogalkotással és a hozzá kapcsolódó rezignált jogalkalmazási tapasztalatokkal gyakorlatilag lezárult a két világháború közötti jelentősebb büntetőjogi és végrehajtási kodifikációs folyamat. Persze azt is el kell ismerni, hogy a büntetőjogi kodifikációt már a világháború előtt sürgették, amiről Angyal Pál mondotta: „a Btk. reformjának halogatása a magyar büntetőjog feláldozásával egyértelmű”.³⁴

A második világháború kitörését megelőző utolsó békeévben a következő, személyes szabadságot korlátozó büntetőjogi szankciók voltak alkalmazhatók: fegyház, börtön, fogház, államfogház, dologház, szigorított dologház. Ezek végrehajtására hat országos börtön, huszonhárom törvényszéki, kilencven járásbírósi fogház és két dologház szolgált. Ekkor azonban már két kézzel dörömbölt a történelem Magyarország határain, és ez a közelgő nagy horderejű történelmi, politikai, társadalmi változások erőterében a Csemegi-kódex hegemoniájának alkonyát is előrevetítette.

A Csemegi-kódex III. novellája (1948): elmebeteg bűnözők biztonsági őrizete

A II. világháború befejezését követően központi politikai célkitűzés volt, hogy a háborús bűnöket elkövetők felelősségre vonásának keretei jogszabályi szinten jelenjenek meg. Ennek előzményeként már 1945 januárjában miniszterelnöki rendelet jelent meg, amely bevezette a népbíráskodás rendszerét, amelyet az 1945. évi VII. törvény emelt a legmagasabb jogszabályi szintre. A népbíráskodás körében alkalmazható volt a halálbüntetés, a kényszermunka, a fegyház és a börtön, amelyek végrehajtási szabályait igazságügy-miniszteri

³¹ *Magyarország igazságtügye az 1927. évben.* Budapest. 49.

³² MEZEY 1996b, 304.

³³ Azonban előrebocsátva meg kell azt is jegyezni, hogy ez a szellemiség nem tűnt el végleg, mert módosult formában, de ugyanazon jogi és logikai bakugrásokkal terhelt az 1974. évi 9. törvényerejű rendeletben mint szigorított őrizet ismét felbukkant.

³⁴ ANGAL 1942.

rendelet állapította meg.³⁵ A korszak további jellemzője, hogy a népbíróságok és a rendes bíróságok párhuzamosan ítéleztek. Ez utóbbiak a Csemegi-kódex szabadságelvonnással járó jogintézményeit (fegyház, börtön, fogház, szigorított dologház, dologház) alkalmazták. A rendszerbe állított börtönök jellegüket tekintve bírósági fogházak, országos büntetőintézetek és dologházak voltak. A jogosnak mondható társadalmi elváráson alapuló jogi szabályozás azonban már magában hordozta azokat a jegyeket, amelyek sejtették, hogy a honi jogi szabályozás a „monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult”.³⁶ Kiterjedt remek jogászai gondolkodásról ebben az időszakban nem lehet beszélni, azonban viszonylag korán megjelentek azok a konformista nézetek, amelyek célkeresztjében a Csemegi-kódex bírálata állt. Ezek a kritikák persze nem ajtóstul rontottak a házba, hanem a hatályos szabályozás fogható pontjain³⁷ keresztül kezdték meg a büntetőjogi status quo erodálását. Ennek szellemében például Kádár Miklós így fogalmazza meg véleményét: „[...] példázó felsorolását adjuk azoknak a törvényes intézkedéseknek, amelyeknek a demokratizált Magyarországon való alkalmazása előtt nemcsak a közvélemény, hanem a haladó jogász is értetlenül áll”.³⁸

A Csemegi-kódexet a politikai paletta balra tolódásával párhuzamosan egyre inkább fenntartásokkal kezelték, és annak alapjait, szellemiségét szisztematikusan bomlasztották. Ennek egyik biztos fogása volt, hogy szüntelenül a szovjet szabályozáshoz mérték, és bizonyítani igyekeztek annak magasabbrendűségét. Az is nyilvánvaló, hogy a regnáló politikai kurzus nem igazán tudott és akart mit kezdeni egy olyan pókháló-finomságú, cizellált szabályozással, mint a Csemegi-kódex. A politikai és gazdasági célok eléréséhez egy drasztikus, mondhatni új típusú büntető törvénykönyvre volt szükség, amelyet a rendszer saját képére alakítva, a saját maga igaza szerint alkot.

Ebben a politikai klímában kezdődött meg a III. Bn. előkészítése, amelyet a büntető-törvények egyes fogyatékosságainak megszüntetésére és pótlására szántak. Rövid életűnek tervezték, amit Kádár Miklós szavai is alátámasztanak: „[A]ddig szolgálhat csak [...] ameddig a szilárd elveken épült gyökeres újítást jelentő új büntető-kódex, amely a mi szemléletünknek megfelel, nem lép a toldott-foldott novelláival együtt elavult, alkalmatlan elveken épült büntetőjogszabályaink helyére.”³⁹

A tervezet igen gazdag módosítójavaslat-csomaggal állt elő, azonban ez korántsem állt arányban azzal, ami végül is megvalósult. A börtönügyi vonatkozások közül ki kell emelni, hogy a polgári büntetőbíráskodás körében a halálbüntetést a javaslat megszüntette volna, és helyébe az életfogytig tartó szabadságvesztés került. A szabadságvesztés két fokozata jelent meg, úgymint a fegyház és a fogház, amelyek a kiszabott tartammal függtek össze. A közveszélyes elkövetők vonatkozásában gyógyító őrizet elrendelését javasolták, amelyhez feltételes szabadságot is rendeltek. E jogintézmény megítélése nem volt egyértelműen pozitív, voltak olyan vélemények,⁴⁰ amelyek abban látták a kritikát, hogy a bűnismétlés veszélye nem előfeltétele az elrendelésnek, és ezért inkább biztonsági, mint

³⁵ Fontos változás volt, hogy a korábbi időszakból ismert államfogház büntetést 1946-ban hatályon kívül helyezték.

³⁶ LÓRINCZ 2007, 73.

³⁷ Ilyen volt például az uralkodóház tagjainak biztosított különleges jogállás kérdése (Csemegi-kódex 139–140. §).

³⁸ KÁDÁR 1946, 75.

³⁹ KÁDÁR 1946, 76.

⁴⁰ SCHÄFER 1949, 219.

gyógyító jellegűnek tulajdonították. A hatályba lépett III. Bn. szövege a pozitivistá tanok hatására új jogintézményként végül is a biztonsági őrizetet jelenítette meg. Ennek előzményeinek megértéséhez egy kis történeti visszatekintésre van szükség. A Csemegi-kódex szerint: „nem számítható be a cselekvény annak, ki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva és emiatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt”.⁴¹ A Csemegi-kódex tehát megkülönböztette az elmezavart és az öntudatlan állapotot, amelyek azonban nem zárják ki egymást, továbbá általános formulaként határozza meg az „értelmi tehetség hiányát”, de nem sorolta fel taxatív az egyes formáit,⁴² de továbbra is kizárta a 12 év alattiak büntethetőségét.⁴³ A végrehajtás-gyógyítás szempontjából ez a jogszabály nem ad útmutatást, de a kóros elmeállapot fogalmának büntetőjogba emelésével nagyban hozzájárult a későbbi szabályozás útjának kijelöléséhez. Ez a rendszer egészen 1948-ig változatlan tartalommal élt, ekkor azonban a III. Bn. értékesíteni kívánta a tettes-büntetőjogi irányzat eredményeit, ezért ennek fényében a beszámíthatatlan, illetve a csökkent beszámítási képességgel rendelkező személyek kezelése érdekében próbált előremutató lépéseket tenni.

A III. Bn. tehát külön fejezetet szentel az elmebeteg bűnelkövetők *biztonsági őrizetének*,⁴⁴ amelyet a társadalom védelme érdekében kívánt alkalmazni azon 18. életévüket betöltött személyekkel szemben, akiknél elmebetegségük kizárja a beszámítási képességet. A biztonsági őrizet egy évig tarthat, azonban letelte előtt három hónappal a bíróság újra megvizsgálja az ügyet, és szükség esetén még egy évvel meghosszabbíthatja idejét, amely az elkövető gyógyulásáig, illetve közveszélyes állapota megszűnéséig tarthatott. A biztonsági őrizetet többen kritikával illették, így Schäfer István, aki arra mutatott rá, hogy az elmebetegség színlelése menekülőt a megtorlás elől szökni igyekvő elkövetőnek,⁴⁵ vagy Horányi Béla orvosi szempontok alapján azt emelte ki, hogy a betegre nézve kifejezetten káros hatások érvényesülnek, ha egy rövidebb idejű gyógyulás után még egy évet intézetben kell maradnia.⁴⁶ A biztonsági őrizet bevezetését a 19. század végének reformirányzatai óta többen pártfogolták, azonban a korlátozott beszámítási képességet a magyar büntetőjog még 1948-ban sem ismerte. Az biztosan megállapítható, hogy a III. Bn. megalkotását az a jogalkotói szándék vezérelte, hogy a Csemegi-kódex fogyatékosságait próbálják kiküszöbölni,⁴⁷ ami több-kevesebb sikerrel meg is történt. Annyi azonban mindenképpen felróható a korabeli jogalkotásnak, hogy nem terjeszkedett túl az ártalmatlanná tételi

⁴¹ Csemegi-kódex, 76. §.

⁴² A szabályozás kitért arra is, hogy a 12. és 16. év közötti, valamint életkortól függetlenül, a siketnémák esetén vizsgálni kell a bűnösségi képesség kérdéseit.

⁴³ Csemegi-kódex, 89. §.

⁴⁴ A kodifikáció során élénk szakmai tevékenység bontakozott ki, amelynek eredményeképpen a Jogász Szakszervezet büntetőjogi bizottsága *Kádár Miklóssal (1904–1971)* az élen egy komplex javaslatot készített. Ebben az anyagban eredetileg *gyógyító őrizet* szerepelt, amely szabályozta a közveszélyes személyek kezelését, és lehetőséget adott a feltételes szabadon bocsátásra is. Rendelkezett arról is, hogy a csökkent beszámítási képességeket hogyan kell gyógyító őrizetben tartani. A jó szándékú és európai színvonalú javaslat csak töredékében valósult meg a III. Bn. keretei között.

⁴⁵ SCHÄFER 1948, 220.

⁴⁶ HORÁNYI 1948, 452.

⁴⁷ A III. Bn. szerint sui generis bűncselekmény (önálló bűncselekmény) az ittas állapotban való bűnelkövetés. A novella ugyancsak újítást hozott a különös részben is, mert több új törvényi tényállást is megjelölt (például tiltott határátlépés, ittaság stb.).

célon, illetve a közveszélyes állapot megszüntetésén. A dinamikusan változó jogpolitikai klímában született, szigort képviselő⁴⁸ III. Bn. a letűnt rendszer visszhangját jelentő szabályozásként jelent meg, amelyet viszonylag gyorsan el kívántak tüntetni. Ennek lehetősége az 1949-es kommunista hatalomátvétellel nyílt meg, azonban tényként kell megállapítani, hogy a büntetési rendszer állapota is egyszerűsítésért kiáltott, hiszen ebben az időszakban Magyarországon büntett és vétség miatt hétfajta szabadságvesztési-büntetési nem volt alkalmazható, és ezekhez még hozzáadódott a kihágásielzárás-büntetés is. A Csemegi-kódex regnálása, noha utolsó rendelkezéseit csak 1962-ben helyezték hatályon kívül, jól érzékelhetően a végéhez közeledett. Kiválóan érzékelteti ezt Mezey Barna frappáns megállapítása: „A büntetőjog és a végrehajtás jelentős hányadának átpolitizálása, a különös részi büntetési rendszert érintő szovjet mintájú átalakítások éles konfliktusba kerültek a hagyományos, normatív szellemű büntetőjogot tartalmazó Csemegi-kódexszel.”⁴⁹

Ebben az időszakban már napirenden volt az új büntető törvénykönyv elkészítésének szándéka, de érdekes, hogy a jogászok, a III. Bn. megalkotásának időszakával ellentétben, hallgattak, és „jogászaink egyszerűen nem vesznek tudomást arról, immár közel két év óta készül az ország, a nép életére döntő fontosságú törvényalkotás.”⁵⁰ Ugyancsak jól szemlélteti a szakma néma tiltakozását Ries István emiatt felháborodott hangvételű dörgedelme, amelyet a Magyar Jogász Szövetség 1948-as alakuló közgyűlésének résztvevőihez intézett: „Pedig joggal vagy jog nélkül, de nem vitás, hogy a büntető jogalkotásnak és a büntető jogtudománynak van a legnagyobb közvéleménye. Azt szerettük volna, ha a tudományos harc egész arzenálját vonultatták volna fel s a tudományos kutatás legújabb eredményeinek megvalósítását követelte volna a magyar jogászság. Előre be kell azonban jelentenem, hogy majd kritizálni csak annak lesz joga, aki dolgozott is!”⁵¹

Mi lehetett ennek a néma szakmai ellenállásnak az oka? Megítélésem szerint az, hogy a magyar jogásztársadalom a Csemegi-kódexen szocializálódott, és jól érzékelt azokat a negatív tendenciákat, amelyek már előrevetítették a jövő sötét képét, mindezt elemi erővel nyomatékosította a tisztán szovjet típusú alkotmány 1949-es megjelenése is. Ez a némaság, a csendes beletörődés és a közöny rezignált búcsú volt a letűnő korszaktól. Tudomásul kellett venni, hogy a történelem kényszerítő ereje a Csemegi-kódex úri konflisából egy Sztalinyec traktor nyergébe ültette át a jogászokat, ezzel lehetővé vált a jogi gondolkodás további deformálódása, és a sztálini büntetőpolitika hatalomátvétele előtt minden ajtó nyitva állt. A hazai politikai csatározásból 1949-ben a baloldali pártok kerültek ki megerősödve, amit a hírhedt „kékcédulás” választás után tudtak valós politikai hatalomra váltani. Mindez magával hozta, hogy a büntetőjog-elmélet és a büntetőpolitika is egy irányba fordult, és megalapozta a sztálini büntetőpolitika agresszív térnyerését. Híven festi a korszellemet a következő, ellentmondást nem tűrő, karakteres kijelentés: „Büntető jogtudományunk és büntető igazságszolgáltatásunk szempontjából döntő fontosságúnak tartom, hogy jogászaink vérébe menjen át az a tétel, amelyet röviden úgy fejeznék ki, hogy

⁴⁸ Mutatja ezt, hogy a III. Bn. az élet és testi épség elleni cselekményeket, a gondatlan cselekményeket és az állami tulajdon elleni cselekményeket súlyosabban ítélte meg.

⁴⁹ MEZEY 1996b, 329.

⁵⁰ SCHULTHEISZ 1949, 192.

⁵¹ SCHULTHEISZ 1949, 193.

van burzsoá és van szocialista büntetőjog, de a kettő között nincs semmi kompromisszum, mert harmadik út a büntetőjogban nincs.”⁵²

Zárásgondolatok

A Csemegi-kódex megítélését vizsgálva, előjáróban rögzíteni kell, hogy annak sorsa meglehetősen hektikusan alakult. Már az előkészítő viták során az akkori politikai ellenzék soraiból ostromozták a normaszöveget. Komjáthy Béla, az ellenzék vezérszónoka például élesen kifogásolta, hogy a javaslat jelentősen eltér az 1843. évi tervezettől, így nem követi a bűncselekmények kettős felosztását, bevezeti a halálbüntetést, vagy éppen büntetési minimumot állapít meg.⁵³ Csemegi személye sem került el a céltáblává válást, többen vetették a szemére, hogy teljesen mellőzte az 1843. évi javaslatot, amit azzal súlyosbított, hogy mint a dogmatika rajongója, jogalkotási hajlamainak kiélésére használta fel a kezébe letett lehetőséget. Mezey Barna fogalmazza meg azt a választ, amely alapján az első éles kritikák mozgatórugóit megismerhetjük. Erről így ír: „Abban, hogy a magyar jogász közgondolkodásban számosan, szinte nosztalgikusan visszakívánták az 1843-as javaslatot, nem szabad csupán a nacionalista érzület megnyilvánulását látnunk, még akkor sem, ha tudjuk, hogy az 1843-as javaslat 1878-ban nem volt mindenestől átültethető a törvények sorába. Különösképpen Fayerről tudjuk, hogy a humanista eszmék következetes harcosa volt, hogy lelkesedett azokért a felvilágosodás által ihletett, a reformkorban felkarolt eszmékért, amelyek az 1843-as törvényben kaptak formát. És ezeket kérte számon, ezt a szellemi örökséget féltette.”⁵⁴ Kifejezetten praktikus alapú hiátusként vetődött fel, hogy a büntetési rendszer túlságosan komplikált, sok esetben egymást átfedő szabályokra épült, mindezt tetézve a főbüntetések és mellékbüntetések kevésbe logikus egymás mellé rendezésével. A fiatalokúakra vonatkozó szabályozás elnagyoltsága és a visszaesésre mint az akkor már jól érzékelhető problémára való reagálás szintén pellengérre állította a törvényt. A dogmatikus szemléletmód túltengése miatti hibaként rótták fel, hogy nem a való életre reagálnak a szabályok, így „már a törvény keletkezésekor is letűnőben lévő büntetőjogi szemléletmód”⁵⁵ mészelyezte meg a Csemegi-kódex alapjait és szellemiségét. Minden bírálat ellenére sem elvitatható az a tény, hogy a Csemegi-kódex minden eklektikus jegye ellenére jól sikerült szabályozás volt, és ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a hozzá készült indoklás valószínű jogi mestermű nivóján állott. A kritikus hangok elnémulása után, különösen az I. Bn. hatálybalépésével, a törvény alapvetően jól töltötte be feladatát. Még a koalíciós időkben is az elismerés szavai domináltak, szép példa erre Ries István igazságügy-miniszter méltatása, aki szerint a szabályozás „az egyéni szabadság biztosításáért harcoló világnézet, másfelől a tényálladék kristálytiszta meghatározására törekvő u.n. klasszikus büntetőjogi irányzatnak valószínű betetőzése”.⁵⁶ Auer György *törvényhozásunk egyik legjelesebb alkotásának*”⁵⁷ minősítette a törvényt.

⁵² TIMÁR 1950, 382.

⁵³ MEZEY 1996b, 288.

⁵⁴ MEZEY 1996b, 289.

⁵⁵ GYÖRGYI 1984, 15.

⁵⁶ MEZEY 1996b, 289.

⁵⁷ AUER 1948.

A kommunista jogirodalom a legnagyobb támadási felületet a szabályozásban kétségkívül jelen lévő osztályjellegben és a nyilvánvaló következetlenségekben találta meg, kiemelve a practicista szemléletmód korszerűtlenségét. A centenárium alkalmából megjelent írások és vélemények már alapos társadalmi, történelmi és jogi elemzéseken nyugvó érveket is találtak a Csemegi-kódex erényeinek bemutatására, ami igen érdekes hangulatot teremtett az akkor éppen befejeződött büntetés-végrehajtási jogi kodifikáció okozta örömmámorban.⁵⁸ Horváth Tibor lényegre törő megállapítása szerint: „Mindent összevéve, az 1878-as büntető törvénykönyv megfelelően szolgálta ki korát, történelmi érdeme az egységes, kodifikált büntetőjog megteremtése.”⁵⁹ Ugyancsak elismerő szavakat fogalmazott meg az akkori igazságügy-miniszter, Markója Imre is, aki szerint a Csemegi-kódex „liberális jogelveket valósított meg, határozottan szakított a feudális büntetőjogi rendszerrel”.⁶⁰

Összegzőként megállapítható, hogy az 1878-as büntetőkódex társadalmi, politikai arculatát illetően határozott szakítást jelentett a feudális büntetőjog elveivel, felzárkózást Nyugat-Európához, a burzsoá jogrendszerhez. A kor követelményeinek megfelelően jól beilleszkedett a 19. század második felének korszerű, a törvényességre, jogegyenlőségre és a büntetések humanizációjára alapozott nagy európai törvénykönyvek sorába. Liberális szemlélete, szellemi alapállása nagyban-egészében, bár nem minden törés nélkül, meg egyezik az 1843-ban felvázolt büntetőjogi reformtörekvésekkel, eltérő jogi megoldásait a korabeli tudományos felfogás és nem utolsósorban a kiegyezés korának megváltozott társadalmi-történelmi körülményei magyarázzák. A büntetési rendszer dogmatikus szabályozása, a bűnelkövetők pszichikus sajátosságainak szem elől tévesztése, a büntetés kiszabás mechanizmusának merevsége pedig súlyos ballasztként nehezedett a kódexre, olyannyira, hogy az ebből eredő ellentmondásokat későbbi novelláris szabályozások sem tudták feloldani.⁶¹ A Csemegi-kódex mindenekelőtt a bűncselekményben jogi jelenséget lát, figyelmen kívül hagyva a bűnözés társadalmiságát. A büntetőjogi repressziót tekinti fő feladatának, és szinte semmi figyelmet nem fordít a megelőzésre.

A Csemegi-kódexet a magyar klasszikus büntetőjogi felfogás maradandó értékű összefoglalásának tekinthetjük ma is, különösen a büntetőjogi dogmatika területén. Elég csak röviden utalni arra, hogy ez a mű volt az a vezérfonal, amely a bírói gyakorlatot irányította nemcsak a kódex életbeléptetése utáni kezdeti esztendőkből, hanem a későbbi évtizedekben is. Jelentősége vitathatatlan, mert ez a törvénytű volt az első, amelyik elkülönülő végrehajtási rendelkezéseket jelenített meg, és egy sajátos rendszert alakított ki.⁶² Széles alapokon szerveződő textúrája tartalmazta a korabeli európai büntetőjog-alkotás szinte valamennyi értékét és elvét, amely alkalmassá tette arra is, hogy adekvát választ adjon a korabeli ma-

⁵⁸ A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet, 1979. július 1-jén lépett hatályba.

⁵⁹ HORVÁTH 1979, 201.

⁶⁰ MARKÓJA 1979, 140.

⁶¹ HORVÁTH 1978, 297.

⁶² Megjegyzendő, hogy az eredeti elképzelések szerint Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter önálló törvényt akart a végrehajtásra, azonban a korabeli jogalkotás erejéből csak arra futotta, hogy a Csemegi-kódexbe kerültek ezek a rendelkezések.

gyar valóság kihívásaira,⁶³ és nem utolsósorban markánsan jelenítette meg és szolgálta a polgári börtönügy eszméjét.

Végezetül, a Csemegi-kódex novelláinak általánosítható tapasztalatait kutatva azt mondhatjuk, hogy ezek nem az egyes jogszabályok regulái között lelhetők fel. Sokkal inkább annak az örök érvényű szabálynak a fontosságára világítanak rá, amely – korszaktól függetlenül – a jogpolitika és a szakmapolitika közötti érzékeny egyensúly megőrzését állítja a középpontba, egyértelműen deklarálva: *a büntetés-végrehajtási jog érték- és esz-közrendszere nem uralhatja, hanem szolgálnia kell az egyént éppúgy, mint a társadalmat.*

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Pál (1942): *A joghézag problematikája a büntetőjogban*. Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből (5.8). Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- AUER György (1948): *A büntetőtörvények egyes fogyatékságainak megszüntetéséről és pótlásáról szóló 1948. évi XLVIII. törvénycikk magyarázata*. Budapest.
- FINKEY Ferenc (1922): *Büntetés és nevelés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- FINKEY Ferenc (1925): *A társadalmi védekezés és büntetőjog*. Miskolc, Miskolci Jogászsélet Könyvtára.
- FINKEY Ferenc (1940): *Szemelvények kisebb szakdolgozataiból 1890–1940*. Budapest.
- GYÖRGYI Kálmán (1984): *Büntetések és intézkedések*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- HORÁNYI Béla (1948): Az új büntetőnovella elmeorvosi szempontból. *Jogtudományi Közlöny*, 3. évf. 23. sz.
- HORVÁTH Tibor (1978): Gondolatok a büntetés-végrehajtási jog kodifikációjához. *Jogtudományi Közlöny*, 33. évf. 6. sz. 303–312.
- HORVÁTH Tibor (1979): Az első magyar büntető kódex száz év távlatából. *Jogtudományi Közlöny*, 34. évf. 4. sz. 194–202.
- KÁDÁR Miklós (1946): Gondolatok a büntetőjog reformja köréből. *Jogtudományi Közlöny*, 1. évf. 5–6. sz. 75–76.
- LŐRINCZ József (1998): *A fiatalok büntetés-végrehajtása*. Budapest, Citoyen Kiadó.
- LŐRINCZ József (2007): A sztálini büntetőpolitika és konzekvenciái a hazai büntető igazságszolgáltatásban. *Börtönügyi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 71–80.
- LŐRINCZ József (2015): *A javítástól a reintegrációig*. In HACK Péter – KIRÁLY Eszter – KORINEK László – PATYI András szerk.: *Gályapadból laboratóriumot. Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Magyarország igazságügye az 1927. évben*. Budapest.
- MARKÓJA Imre (1979): A magyar büntető törvényhozás 100 éve. *Magyar Jog*, 26. évf. 5. sz. 385–390.
- MEZEY Barna (1986): A bűnözés és a büntetés-végrehajtási jog a századfordulón. In KOVÁCS Kálmán szerk.: *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század*. Budapest, ELTE. 113–132.
- MEZEY Barna (1996a): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- MEZEY Barna szerk. (1996b): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.

⁶³ MEZEY 1986, 113. Magyarországon a kiegyezést követően a bűnözés átstrukturálódott, aminek okai elsősorban a kibontakozó kapitalizmussal együtt járó új kriminalisztikai hatásokban keresendők (szervezett bűnözés, alvilág).

- PALLO József (2019): *A magyar börtönügy kodifikációs csomópontjai*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- SCHÄFER István (1948): Biztonság vagy gyógyítás? *Jogtudományi Közlöny*, 3. évf. 14. sz.
- SCHULTHEISZ Emil (1949): A Btk. reformjára vonatkozó elgondolások. *Jogtudományi Közlöny*, 4. évf. 9–10. sz. 193–199.
- SZÖLLŐSY Oszkár (1935): *Magyar börtönügy*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet.
- TIMÁR István (1950): Az 1950. évi II. törvény egyes kérdései. *Jogtudományi Közlöny*, 5. évf. 11–14. sz. 378–382.

Egyéb források

1950. évi 39. számú törvényerejű rendelet 2. §
- A büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseiről szóló 1928. évi 10. törvénycikk
- A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet, 1979.
- Csemegi-kódex 76. §
- Csemegi-kódex 89. §
- Csemegi-kódex 139–140. §
- Indokolás a közveszélyes munkakerülőről szóló törvényjavaslathoz. In Képviselőházi irományok, 1910. XXVI. kötet, 711. szám, 240–289.
- Indokolás a közveszélyes munkakerülőről szóló törvényjavaslathoz. In Képviselőházi irományok, 1910. XXVI. kötet, 711. szám, 268.
- Magyarország igazságügye az 1927. évben. Budapest, 49.

A Csemegi-kódex hatása az új büntető eljárásjogi törvényre

A címbéli hipotézis vizsgálata során adódik egy nagyon egyszerű, ám igen felületes válasz lehetősége: az anyagi jogot magában foglaló kódex az új büntető eljárásjogi törvényre nem volt hatással. Ez a sommás megállapítás azonban több szempontból is cáfolható. Nem vitatható ugyanis az a tény, hogy az anyagi jogi kódex kodifikálása mellett Csemegi Károly az eljárásjog fontosságát és modernizálását is szükségesnek érezte.

A kódex hatását részletesebben is vizsgálva azt láthatjuk, hogy annak szellemisége elsősorban közvetett módon – Csemegi személyén, jogi gondolkodásmódján és későbbi munkáin keresztül – hatott a jelen kor jogászáira, az új eljárásjogi törvény kodifikációs munkáiban szerepet vállalókra. A kodifikáció során számtalan esetben a nagy előd gondolataiból, eljárásjogi elképzeléseiből indult el az a közös gondolkodás, amely aztán elvezetett a végeredményhez, a ma már hatályos új büntető eljárásjogi törvényhez.

Az anyagi jogi kódex megalkotásával Csemegi Károly lerakta egy európai mércével mérve is magas színvonalú büntetőbíráskodás alapjait. Fejében azonban már ekkor ott voltak az anyagi jog alkalmazását biztosító eljárásjogi megoldások különféle változatai is. Minden bizonnyal tudatában volt annak, hogy új szemléletű jogász látásmódjának terméke, az anyagi jogi kódex eljárásjogi törvény nélkül mit sem érhet. Zsenialitását, előretekintő jogász szemléletét és az előbbi felismerést számunkra semmi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a kódex általános részében számos eljárásjogi (elsősorban persze büntetévégrehajtási)² szabályt fogalmazott meg. Ezzel is jelezte a büntető eljárásjog mihamarabbi kodifikációjának szükségességét.

Talán ennek is köszönhető, hogy e nagyszerű jogász kapott megbízást az eljárásjogi szabályok törvénybe foglalására is. Tervezete a *Magyar bünvádi eljárás a törvényszék előtt* címmel 1882 végén jelent meg. A tervezethez részletes, irodalmi igényességgel kimunkált indokolást is készített. Mindezzel együtt a javaslat nagy szakmai vitát indított el. Elsősorban az esküdtszék felállításának elvetése és a vádrendszer olyan értelmezése miatt, amely leszögezte: a bíróság a vádhoz olyannyira kötve van, hogy az indítványozott büntetésnél súlyosabb, vagy akkori szóhasználatnál élve magasabb büntetést nem szabhat ki.³ Máris adódik az első jelentős hatás, hiszen Csemegi elvetette az esküdtrendszert, az új büntető eljárásjogi törvény pedig az ülnökrendszert, vagyis mindkét esetben a szakbíráskodás mellett foglaltak állást. Persze árnyalja ezt a képet, hogy a már említett tervezet épp az esküdtszéki eljárás elvetése miatt nem nyerte el a jogász hivatásrendek egyetértését.

¹ Bíró, Fővárosi Törvényszék (2013 júliusától 2018. december 31-éig beosztott bíró az Igazságügyi Minisztériumban).

² 1878. évi V. törvénycikk: a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. Szentelése: 1878. V. 27. Kihirdetve: az Országgyűlés mindkét házában 1878. V. 29.

³ NAGY 2004, 196.

A kritikák hatására Csemegi átdolgozta a tervezetet, és az újabb változat 1886-ban látott napvilágot. Ez a javaslat képezte aztán az alapját a Bünvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikknek (I. Bp.), amelyet 1888-ban előbb Schedius Lajos, Tarnai János és Wlassics Gyula egészített ki és látott el kiemelkedő értékű indokolással, majd a végleges szövegét Balogh Jenő, Battlay Imre, Chorin Ferenc, Schedius Lajos, Vargha Ferenc és Wlassics Gyula készítette el.

Ebből a rövid jogtörténeti kitekintésből is láthatjuk, hogy a kódex egyedüli megalkotója milyen nagy hatással volt az eljárásjog alakítására is. Nyugodt szívvel kijelenthetjük, az első bünvádi perrendtartás Csemegi Károly szellemi munkáján alapult, azt egészítette ki. Így tehát jogosan mondhatjuk, hogy ezen keresztül igenis hatással volt a kódex a ma már hatályos új büntető eljárásjogi törvényre (2017. évi XC. tv. – Be.).⁴

Nézzünk meg most néhány olyan szabályt vagy elméleti megközelítést, amely a két törvény között mint azonosság fellelhető.

Kezdjük mindjárt azzal, mi volt a rendezőelv a két eljárásjogi szabályozás megalkotásánál. Ez nem volt más akkor és most sem, mint az *anyagi igazság elve*.

A különböző tankönyvek más és más módon értelmezték és értelmezik ezt az elvet, abban azonban egyetértenek, hogy „az anyagi igazság nem abszolút, feltétlen, hanem csak az emberi igazság megvalósítása lehet”, hiszen az ember és így a bíróság is tévedhet.⁵

Az alapelvek terén is tapasztalhatjuk a hasonlóságot, hiszen a közvetlenség, a szóbeliség, a nyilvánosság és a védelem szabadságának elve mindkét jogszabályban megtalálható, és a mindenkor büntetőeljárás alaptételeiként hatnak az egyes részletszabályokra is.

A következő azonosságot a *sértett fogalma* jelenti. Az I. Bp. szerint „sértett az, a kinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérelt bűncselekmény”.⁶ Az új Be. szerint „a sértett az a természetes vagy nem természetes személy, akinek vagy amelynek a jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztette”. Tartalmi lényegét tekintve mind a kiindulópont, mind a definíció hasonló. Az egyetlen eltérés a közvetlen sérelem, amelyet a korai szabályozás még nem követelt meg.

Nagy hasonlóság mutatható ki a *felvilágosítás terén* is. A Bünvádi perrendtartás előírta, hogy az eljáró hatóságok és hatósági közegek „kötelesek [...] a terheltet az őt megillető jogokról és a megengedett perorvoslatok használásáról azokban az esetekben is felvilágosítani, amelyekben ezt a törvény kifejezetten nem rendeli”.⁷ Az új Be. hasonló elv alapján írja elő, hogy az eljáró hatóság köteles tájékoztatni – de immáron az eljárásban részt vevő valamennyi személyt – a jogairól és köteleességeiről.

Az I. Bp. a *nyomozásról* azt írta: annak tárgya azoknak az adatoknak a kipuhatólása és megállapítása, amelyek a vád emelése vagy nem emelése kérdésében a vádló tájékoztatásához szükségesek. Az új Be. szerint a nyomozás két szakaszból áll, az első a fel-

⁴ 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (Be.). Kihirdetve: 2017. VI. 26. Hatályos: 2018. VII. 1.

⁵ ELEK 2012, 3.2., 19.

Bírósági fogalmazók, titkárok és kezdő bírák képzésein sokszor elmondtam és el fogom még mondani, hogy az ítéletben megállapított tényállás egyáltalán nem biztos, hogy a valóságot teljes mértékben leképezi, hiszen áttéteken keresztül, mások észlelései, megfigyelései, tárgyi és egyéb bizonyítékok közvetítése alapján kell rekonstruálnunk, mi is történhetett valójában. Ezért sohasem állíthatjuk, hogy a tényállásunk hibátlan! – a szerző észrevétele.

⁶ 1896. évi XXXIII. törvénycikk: a bünvádi perrendtartásról (I. Bp.), 13. §. Szentesítve: 1896. XII. 4. Kihirdetve: 1896. XII. 22.

⁷ 1896. évi XXXIII. törvénycikk: a bünvádi perrendtartásról (I. Bp.), 9. §.

derítés. Ennek során a megalapozott gyanú megállapításához szükséges mértékben kell felderíteni a bűncselekményt és az elkövető személyét, valamint a bizonyítási eszközöket. A második szakasz a vizsgálat, amelynek során az ügyész – szükség esetén bizonyítási eszközök beszerzése és megvizsgálása alapján – eldönti, hogy a nyomozás vádemeléssel vagy az eljárás befejezésével ér-e véget. Mint látjuk, mindkét esetben azonos a nyomozás célja: döntés a vádemelésről! További, de csak elnevezésbeli azonosság a *vizsgálat*. Míg az I. Bp. ezt a vizsgálóbíró eljárásaként szabályozza, és arról hivatott dönteni, hogy helye van-e főtárgyalásnak, vagy a bűnvádi eljárás megszüntetéséről kell dönteni, addig az új Be. ezt a nyomozás második szakaszaként kezeli. Persze hasonlóság közöttük, hogy végeredményben mindkét esetben a fő kérdés: a vádemelésről való döntés.

Tekintsük most meg a *védőkirendelés* mikénti szabályozását! Szembetűnő az azonosság mind abban a tekintetben, hogy mely eljárásokban kötelező a védelem, mind pedig abban, hogy a kirendelés miként történik. A bűncselekmény súlyossága okán mindkét törvény az 5 évig terjedő vagy azt meghaladó tartamú szabadságvesztéssel fenyegetett esetekben írja elő a kötelező védelmet.⁸ Ugyancsak igaz a teljes azonosság a hallássérült, siketnéma vagy más okból kommunikációra képtelen személyek esetén. További azonosság, ha a hatóság azt egyéb okból szükségesnek látja, vagy azt a terhelt indítványozta.

A védőkirendelés az I. Bp. szerint – az ügyvédi kamara székhelyén a kirendelő határozat alapján – esetről esetre a kamara feladata. Ezt a szabályt követi az új Be. szabályrendszere is azzal az eltéréssel, hogy minden ügyben ez a szabály érvényesül. Az I. Bp. ezzel szemben egyes rendszert alkalmazott, mert az ügyvédi kamara székhelyén kívül a törvényszék elnöke jelölte ki a kamarai névsorból a védőt. További azonosság a sürgős esetekben mutatkozik, amikor is a kijelölés átszáll a törvényszék elnökére, illetve a kirendelő hatóságra. Természetesen más és más jelentéssel bírhatott anno és most a sürgős eset, ezért az újkori szabályozás ezeket nevesíti is (ha a kamara 1 órán belül nem teszi meg, ha a kamara által kijelölt védővel szemben kizárási ok merült fel, vagy a kijelölt védő nem érhető el, és az eljárási cselekmény nem mellőzhető).⁹

Talán a legszembetűnőbb azonosság a két rendszerben a *büntetőparancs*, vagy az új Be. elnevezésében büntetővégzés meghozatalára irányuló eljárások között mutatható ki. Mindkét esetben tárgyalás mellőzésével, az iratok alapján hoz döntést a bíróság. A büntetőparancs kibocsátásának általános feltételei (I. Bp. 523. §):

- csak kihágás esetén vagy kizárólag pénzbüntetéssel büntethető vétség esetén, ha a bíró 200 koronát meg nem haladó pénzbüntetést kíván kiszabni,
- csak szabadlábon lévő terhelt esetén,
- csak akkor, ha hivatalos közeg (hatóság, rendőri közeg, katonai őr vagy őrség, felkészített erdőőr, mezőőr vagy hegyőr) hivatalos eljárása közben szerzett közvetlen tapasztalat alapján teszi a feljelentést, és valósága ellen nem merült fel aggodalom,
- magánegyén feljelentése alapján csak akkor, ha a cselekményt magán- vagy közokirattal igazolja, vagy más bizonyítékkal teszi valószínűvé, és a bíró meg van győződve a vád alaposságáról,
- szükséges még a közvádlo indítványa, vagy utóbbi esetben hozzájáruló nyilatkozata.

⁸ 1896. évi XXXIII. törvénycikk: a bűnvádi perrendtartásról (I. Bp.), 56. § és a 2017. évi XC. törvény a büntető-eljárásról (Be.), 44. §.

⁹ 1896. évi XXXIII. törvénycikk: a bűnvádi perrendtartásról (I. Bp.), 58. § és a 2017. évi XC. törvény a büntető-eljárásról (Be.), 47. §.

A büntetővégzés meghozatalának feltételei a Be. (740. §) szerint:

- a 3 évi – a terhelt beismerése esetén az 5 évi – szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény esetén,
- ha az ügy megítélése egyszerű,
- ha a vádlott szabadlábon van, vagy más ügyben tartják fogva,
- és a büntetés célja tárgyalás nélkül is elérhető
- az ügyész indítványára vagy hivatalból is.

Nem lehet nem észrevenni a hasonlóságokat! Mindkét szabályozás a csekélyebb tárgyi súlyú cselekményekre és csak akkor látta megengedhetőnek ezt az eljárási formát, ha a bizonyítékok rendelkezésre álltak (ezt hivatott hangsúlyozni a Be., amikor az ügy egyszerű megítéléséről szól), elsősorban a szabadlábon lévő terheltekkel szemben. Apró, de jelentős eltérés hogy a Be. hivatalból is lehetővé teszi a bíróság számára ezt az eljárási formát, és a más ügyben fogva tartott terheltek sincsenek ebből kizárva.

Mindkét szabályozás elsődleges célja az ügyek gyors lezárása volt. Nem tévednek, akik úgy vélekednek, hogy az időszerűség javítása ősidőktől kezdve fontos szempont a jogalkotás során. Történelmünkben is régre nyúlnak vissza az eljárás elhúzódását megakadályozó törekvések. Jól példázza ezt a Szent László királyunk idejéből ránk maradt III. dekrétum 24. része, amely a pert halogató bírákról szól: „[H]a valaki a perben való ítélethozatalt 30 napnál tovább halogatja, akkor verjék meg.”¹⁰

Természetesen az összehasonlítás alapjául szolgáló két eljárásjogi törvény ennél modernebb eszközként alkotta meg a tárgyalásmellőzéses eljárás lehetőségét.

Külön is érdemes bemutatni, mennyire hasonlóan határozta meg a két törvény a *vádirat* tartalmi elemeit annak ellenére, hogy megalkotásuk között 121 év telt el.

Az I. Bp. rögzítette, hogy a vádiratnak tartalmaznia kell:

- a terhelt nevét és azt a körülményt, hogy fogva van-e, vagy sem,
- a vád tárgyává tett bűncselekmény tüzetes megjelölését,
- a tényállást (tömören összefoglalva),
- a bizonyítékok megjelölését és az illetékes bíróság megnevezését,
- csatolandó volt a tanúk, szakértők és egyéb bizonyítékok jegyzéke.

Mindezekon felül szabályozva volt az is, hogy a vádiratot annyi példányban kellett megküldeni, hogy mindegyik terheltnek egy-egy példány jusson, és egy példány az iratok között maradhasson.¹¹

A hatályos, de számunkra még sokáig új Be. szabályozása ugyanerről így rendelkezik:¹²

- a vádlott megjelölését (azonosításra alkalmas módon),
- a vád tárgyává tett cselekmény pontos leírását,
- a cselekmény/cselekmények Btk. szerinti minősítését,
- az ügyészség indítványait (büntetés vagy intézkedés kiszabására, avagy a kóros elmeállapot esetén felmentésre),
- bizonyítási eszközök megjelölését,

¹⁰ STIPTA 1997, 174.

¹¹ 1896. évi XXXIII. törvénycikk: a bünvádi perrendtartásról (I. Bp.), 255. §.

¹² 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (Be.), 422. §.

- bizonyítási indítványt és az ügyészség egyéb közlendőit,
- hatásköri és illetékességi szabályok megjelölését.

Azt hiszem, szembeötlő és jól érzékelhető az a lényegi azonosság, amely miatt ezt megemlítettem. Lényegi eltérés csupán abban látszik, hogy amíg az első eljárásjogi törvényünk nem tette kötelezővé a vádló számára a büntetés kiszabására irányuló indítvány vádiratban történő feltüntetését, addig az új Be. – de igaz ez a korábban hatályban volt büntető eljárásjogi törvényekre is – előírásai szerint ez a vádirat kötelező, tehát kihagyhatatlan eleme lett.

A szakmai konferencia időkereteit is szem előtt tartva és hangsúlyozottan csupán kiemelve néhány eljárásjogi megoldást, azt igyekeztem bemutatni, hogy egy időtálló kodifikációs munka mekkora hatást fejt ki több mint egy évszázad elmúltával is.

Remélem, sikerült Önöket meggyőzni arról, hogy a Csemegei-kódex alkotóján keresztül hatással volt, sőt tervezetei révén alapjait adta az első bünvádi perrendtartásnak, és ezen keresztül közvetve ugyan, de jelentős hatással volt az új büntető eljárásjogi törvényünkre is, ahogyan azt a felvillantott hasonlóságokból érzékelhettük.

Végezetül konklúzióként az biztosan leszögezhető, hogy az előadás címe pontosítva így hangoznék: Csemegei Károly hatása az új büntető eljárásjogi törvényre.

Megköszönve figyelmüket azzal az idézettel zárom mondandómat, amellyel Finkey Ferenc egykoron a Magyar Tudományos Akadémián elmondott beszédét zárta: „Nem óhajtottam jogtalanul visszaélni nagybecsű türelmükkel.”¹³

Felhasznált irodalom

1896. évi XXXIII. törvénycikk: a bünvádi perrendtartásról. Szentesítve: 1896. XII. 4. Kihirdetve: 1896. XII. 22.
2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról. Kihirdetve: 2017. VI. 26. Hatályos: 2018. VII. 01.
- ELEK Balázs (2012): *A jogerő a büntetőeljárásban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke.
- FINKEY Ferenc (1909): *A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve*. Olvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1909. március 8-i ülésén. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- NAGY Anita (2004): A büntetőeljárás egyszerűsítésének, gyorsításának történeti fejlődése az 1896. évi XXXII. törvénycikktől az 1951. évi III. törvényig. *Sectio Juridica et Politica*, Miskolc, Tomus XXII.
- STIPTA István (1997): *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Debrecen Multiplex Media.

¹³ FINKEY 1909.

Vákát oldal

*Békés Ádám*¹

A Csemegi-kódex büntetéstani tételei tovább élnek-e a jelenlegi büntetéskiszabási gyakorlatban?

Bevezető gondolatok

Tanulmányomban egy olyan témával szeretnék foglalkozni, amelynek elsődleges alapját a börtönök túlszűfolttsága kapcsán az utóbbi évek során nagy számban felmerülő viták és ezzel kapcsolatban megjelenő tanulmányok adták. A Csemegi-kódexben megjelenő individualizált büntetésekből kiindulva azt kívánom vizsgálni, hogy az évek során mennyiben változott a büntetéskiszabási gyakorlat, és a jelenleg hatályos – immáron nem is annyira új – Btk. alkalmazása során a büntetéskiszabás elvei közt újfent bevezetett közép mérték milyen hatással volt a kiszabott végrehajtandó szabadságvesztések arányára és tartamára, valamint ezen adatokból milyen tendenciákra lehet következtetni.

A Csemegi-kódex büntetéstani szemlélete

A büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikket, azaz az első jelentős magyar büntető törvénykönyvet 1878. május 29. napján fogadták el, míg 1880. szeptember 1. napján lépett hatályba. A készítőjéről, Csemegi Károlyról – akit érdekességgéppen 1845-ig Nasch Károlynak hívtak – elnevezett Csemegi-kódex volt az első kodifikált és Országgyűlés által elfogadott büntető törvénykönyv Magyarországon. A Csemegi-kódex korának egyik legszínvonalasabb törvénykönyve volt, szakmai értékét jól szimbolizálta, hogy alkotója a kor külföldi büntető törvénykönyveinek alapulvételével, azok modern intézményeinek és megoldásainak felhasználásával olyan büntető törvénykódexet hozott létre, amelynek kimagasló tudományos színvonalát mind a hazai, mind a nemzetközi jogtudomány elismerte, azt nem lehetett kétségbe vonni.

A Csemegi-kódex szankciórendszere az alábbi büntetéseket tartalmazta:

1. halálbüntetés,
2. fegyház,
3. börtön,
4. államfogház,
5. fogház,
6. pénzbüntetés.

¹ Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Büntető Anyagi, Eljárási és Végrehajtási Jogi Tanszék.

Halálbüntetést kizárólag előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés, valamint a király szándékos megölése esetén lehetett alkalmazni abban az esetben, ha az elkövető betöltötte a huszadik életévét. Fayer László az 1880 és 1899 közötti évek vonatkozásában összeállított egy táblázatot, amelyből kiderül, hogy halálbüntetést nagyon ritkán szabtak ki – általánosságban legfeljebb évente egy kivégzés volt.²

Érdekes megjegyezni, hogy a Csemegi-kódex a szabadságbüntetés kifejezést használta a jelenleg hatályos Btk. által alkalmazott szabadságvesztés helyett. A szabadságbüntetés fogalmába pedig Récsy Géza álláspontja szerint minden büntetési nem beletartozott, amely valamilyen módon a szabadság korlátozását jelentette, így például a letartóztatás, száműzetés is,³ amely megközelítés a mai dogmatikai szemlélettől jelentősen eltér. A Csemegi-kódex tehát a „szabadságbüntetés” gyűjtőfogalma alatt valójában egyrészt a szabadságvesztés-büntetés egyes végrehajtási fokozatait szabályozta külön-külön büntetési nemként, másrészt mai fogalommal élve egyes, a szabadság korlátozásával járó kényszerintézkedéseket e körbe sorolt.

A kódex szerint a szabadságbüntetés tartama – hasonlóan a hatályos Btk. rendelkezéseihez – kétféle lehetett: egyrészt határozott, másrészt fegyházbüntetés esetén akár határozatlan, életfogytig tartó időtartamú is. A határozott idejű szabadságbüntetés legrövidebb tartama 2 év, míg leghosszabb időtartama 15 év volt. A büntetés időtartamával kapcsolatban megjegyzendő, hogy hasonlóan a mai Btk. rendszeréhez, a Csemegi-kódex is a relatív határozott rendszert valósította meg oly módon, hogy az általános részben a generális minimumot és maximumot, míg a különös részben a speciális minimumát és maximumát határozta meg a büntetéseknél.

Témánk szempontjából kiemelendő továbbá, hogy a Csemegi-kódex a korszemlélethez képest igen részletes és modern szabályozást tartalmazott az életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítétekkel kapcsolatban. A kódex ugyanis egyfelől ismerte az ún. „közvetítői intézetbe szállítás” intézményét. Ennek lényege szerint „az életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítétek büntetési 10. évének eltelte után” és amennyiben „szorgalmuk, valamint jó viseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak [...] büntetésük hátralévő részének kitöltése végett, közvetítői intézetbe szállíthatnak, ahol szintén munkával foglalkoztatnak, azonban enyhébb bánásmódban részesülnek”. Az életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítétek esetében a közvetítői intézettel összefüggésben a feltételes szabadságra bocsátásra vonatkozó szabályokat a kódex 48–49. §-ai tartalmazták. Ezen rendelkezések szerint pedig „a közvetítői intézetben letartóztatott egyéneket, ha jó viseletük és szorgalmuk által a javulás reményét megerősítették, saját kérelmükre a felügyelőbizottság ajánlatára az igazságügy miniszter feltételes szabadságra bocsáthatja, ha a büntetésük $\frac{3}{4}$ részét, az életfogytiglani fegyházra ítétek pedig legalább 15 évet kitöltötték”. A Csemegi-kódex tehát lefektette az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés alkalmazásának jogi alapjait, sőt egészen modern szemléletű szabályozást vezetett be azzal, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén 15 év kitöltése után lehetővé tette az említett rendelkezések alkalmazásával a feltételes szabadságra bocsátást. Ezenfelül érdemes megjegyezni, hogy a kódex nem ismerte a jelenleg hatályos tényleges életfogytiglani szabadságvesztés (a továbbiakban: TЭСЗ) büntetést. A hivatkozott rendelkezések jól demonstrálják „azokat a kérdéseket, amelyek a kódex hatálybalépésétől

² FAYER 1905, 159.

³ RÉCSY 1878, 164.

napjainkig végigkísérik az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetéssel kapcsolatos szabályozás problémáit”.⁴

A büntetések célja és a büntetéskiszabás elveinek alakulása

A fentiek ellenére azonban azt fontos leszögezni, hogy a Csemegi-kódex modern szemléletének és egyes elemeinek dacára összességében a törvénykönyv megtorló jellegűnek mondható, amely még mindig a múlt század büntetőpolitikai szemléletét tükrözte, hiszen a büntetések középpontjában a szabadságbüntetések álltak, és nem vették figyelembe az elkövetők kapcsán az esetlegesen felmerülő speciális preventív lehetőségeket. Vámbéry Rusztem a későbbiekben ezzel ellentétben a Csemegi-kódex által hangsúlyozott megtorló jelleg mellett a speciális prevenciót helyezte előtérbe, mivel álláspontja szerint „az a büntetés, amely büntett, és a tettes egyéni sajátosságaihoz nem alkalmazkodik, nem differenciálja a büntetést a hatás szerint, amit el kíván érni vele”.⁵

Földvári József álláspontja szerint a büntetések elődleges célja a társadalom védelme. A prevenciós célok közül a speciálpreventív célt tartja elsődlegesen követendőnek, amelynek célja a megjavítás, átnevelés lehet, amelyhez indokolatlannak tartja mind a halálbüntetés, mind a szabadságvesztés-büntetés kiszabását.⁶ Nagy Ferenc ezzel ellentétben úgy nyilatkozott, hogy a társadalom védelme érdekében a speciális és generális prevenciós cél nem különíthető el, azoknak együttesen kell érvényesülniük, azaz álláspontja szerint a büntetés lényege a megtorlás – amely azonban nem tekinthető a büntetés céljának.⁷ Tóth Mihály ezzel kapcsolatban kihangsúlyozta, hogy a két eltérő büntetőpolitikai törekvésnek együtt kellene érvényesülnie, mivel álláspontja szerint a különböző elkövetői csoportok esetében a társadalom védelme eltérő büntetőjogi eszközrendszer révén biztosítható. Példaként említi az alkalmi megtévedt bűnözőt, valamint a kifejezetten meghatározott bűncselekménycsoportra specializálódott különös visszaeső elkövetőket, mivel ezen személyek egyfelől más-más mértékben jelentenek veszélyt a társadalomra, másrészt éppen ezért eltérő büntetőjogi eszközrendszerrel kezelhetők.⁸

A büntetőpolitika által meghatározott – időszakosan eltérő – célkitűzések azonban nem kizárólagosan a büntető törvénykönyvek, valamint ezáltal a büntetőjog szabályainak módosításában valósulnak meg, hanem szükségképpen hatással vannak a büntetéskiszabás bírói gyakorlatára is. A Debreceni Ítéltábla ezzel kapcsolatban kimondta, hogy „egyes cselekmények társadalomra való veszélyességének megítélése a jogalkotói elváráshoz igazodóan a bírói büntetéskiszabás körében is tükröződik, az esetenként az enyhülés, máskor a súlyosabb büntetőjogi joghátrányok irányába mozdul el”. (Debreceni Ítéltábla: Bf.II.385/2011/45. szám)

Hasonlóan a Csemegi-kódex rendelkezéseéhez, a Btk. törvényi indokolása is kimondja, hogy végrehajtandó szabadságvesztés végső esetben és csak akkor szabható ki, ha a büntetési cél más büntetés alkalmazásával nem érhető el. Kertész Imre ezzel kapcsolatban

⁴ BALLA 2014.

⁵ VÁMBÉRY 1913.

⁶ HORVÁTH 1981.

⁷ KEREZSI 2002.

⁸ KERTÉSZ 2002.

azonban a börtönbüntetés visszatartó erejének alacsony hatásfokát a következő statisztikai adatokkal szemléltette:⁹ 2003-ban a szabadságvesztés-büntetésük végrehajtása alatt álló személyek 57%-a visszaeső volt, a harmada pedig többszörös visszaeső.

Bencze Mátvás a témához kapcsolódó kutatásának eredményeképpen a következő tapasztalatokra hívta fel a figyelmet. Következtetése szerint egyrészt a bíróságok a kiszabott büntetés nemének, illetve mértékének indokolásakor szinte egyáltalán nem hivatkoztak a bírói gyakorlatra. A bírói gyakorlat egységességére ugyanis jellemzően csak a jogértelmezési kérdések kapcsán történt hivatkozás. Meglátása szerint ez az egyik oka annak, hogy a büntetéskiszabási gyakorlat Magyarországon jelentős eltéréseket mutat. Kihangsúlyozta, hogy az is komoly problémaként merül fel, hogy az ügyek jelentős részében a büntetéskiszabás során az indoklás nem kellően egyéniesített, csupán az enyhítő és súlyosító tényezők felsorolásából áll, ami miatt úgy tűnhet, hogy sérül a pártatlan igazságszolgáltatás, mivel a büntetéskiszabás valódi okait nem értékeli a bíró az adott esetben megfelelően.¹⁰

Ezzel egyezően azonban Pápai-Tarr Ágnes helytállóan hangsúlyozza, hogy „a szankció kiszabása soha nem jelenthet mechanikus folyamatot a bíró számára, még akkor sem, ha külső kényszerítő körülmények – mint például a büntetőügy gyors lezárásának követelménye – ezt az attitűdöt egyébként támogatják. A bíró büntetéskiszabási tevékenysége soha nem merülhet ki az enyhítő és a súlyosító körülmények sablonos felsorolásában”.¹¹ Már Angyal Pál is akként nyilatkozott a büntetésekről, hogy „legyen a büntetés olyan, hogy végrehajtása ne okozzon az államnak, a társadalomnak nagyobb bajt, mint maga a büntetendő cselekmény okozott”.¹² Különösen megfontolandó ezen elvek szem előtt tartása akkor, amikor az új Be. által bevezetett számos új jogintézmény a büntetőeljárások egyszerűsítését és gyorsítását szorgalmazza, előtérbe helyezve az oportunitást.

A büntetéskiszabási gyakorlat kapcsán közismert tény, hogy sűrűn fogalmazódik meg kritika a közvéleményben a bírói döntésekkel szemben. Ezen kritika jellege igen változó, hol a túl enyhének vélt, hol a túl szigorúnak vélt büntetéskiszabási gyakorlat miatt kerül a viták középpontjába egy-egy ítélet, néhol pedig azért, mivel az ország különböző pontjain az egymáshoz hasonló bűncselekményekre adott büntetőjogi válaszok akár lényegesen eltérhetnek.¹³

A büntetéskiszabás kapcsán a jogirodalom a törvényesség, a humanizmus és az individualizáció elveinek tulajdonít kiemelt jelentőséget.¹⁴ Az individualizáció elve a büntetéskiszabás egyik legrégebbi, azonban a mai napig egyik legjelentősebb követelménye. Finkey Ferenc ezt az alábbi módon foglalta össze: „Minden egyes büntettest az általa elkövetett bűncselekmény nagysága, objektív súlya és a saját alanyi bűnösségének a minősége és foka szerint, tehát az osztó és kiegyenlítő igazság szerint érjen a büntetés.”¹⁵ Az individualizációnak három fajtája van: törvényi (például privilegizált és minősített esetek), bírói (konkrét élethelyzetben, egyedi jelenségekkel találkozók) és végrehajtási (elkövetőre való ráhatás, nevelés, amely mind személyi tulajdonságoktól függ) individualizáció. A bírói individualizáció

⁹ KERTÉSZ 2003, 123.

¹⁰ BENCZE 2011, 167–168.

¹¹ PÁPAI-TARR 2018, 105.

¹² ANGAL 1909, 147.

¹³ BENCZE 2005.

¹⁴ HORVÁTH 1961, 115.

¹⁵ FINKEY 1933, 38.

a „bírói büntetéskiszabási tevékenység összességét és lényegét jelenti, és nem csupán az elkövető személyiségének figyelembevételét”.¹⁶

Fontos azonban, hogy mind a Csemegi-kódex, mind a jelenleg hatályos szabályozás szerint minden büntetéskiszabás a törvényben meghatározott büntetési tételkereten belül történik. Jogosan vetődik fel tehát a bírói önállóság mértékének örökös kérdése, hiszen már az 1900-as évek elején Halász Zoltán megfogalmazta, hogy „a büntetőjog tudomány egyik legfontosabb kérdése, hogy mekkora bizalommal viseltessék a törvény az őt alkalmazni hivatkozott bíróval szemben”.¹⁷

A nagyobb törvényi kötöttség kétségtelenül egységesebb bírói gyakorlatot tud eredményezni, azonban az egyéni mérlegelés kizárása olykor az anyagi igazsággal összeegyeztethetetlen ítéletek meghozatalát okozhatná. A bíró döntéseit a jogalkotó által meghatározott keretek közt hozza meg, azonban a büntetésítél-kereten belül szabadon mérlegelhet, beleértve azon törvényi lehetőségeket is, amikor például szabadságvesztés-büntetés helyett más, alternatív büntetést szabjon ki, avagy büntetés helyett intézkedést alkalmazzon.

Földvári szerint a büntetés nemének és mértékének meghatározásánál a büntetés céljainak kell a legnagyobb jelentőséget tulajdonítani. A büntetéskiszabás körében tehát csak olyan körülményeket szabad értékelni, amelyek a büntetés céljával valamilyen összefüggésben állnak.¹⁸ A büntetés célját pedig a Btk. 79. §-a mondja ki, amely szerint a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el. A felelősségre vonás és büntetéskiszabás mértékét tehát – hasonlóan a Csemegi-kódexhez – a speciális és generális prevenció tölti ki tartalommal. A Kúria 56-os számú BK-véleménye ezzel kapcsolatban kimondja, hogy ugyan a büntetéskiszabási tényezőket nem lehet kimerítően meghatározni, de a törvény előtti egyenlőség elve a minél egységesebb döntéshozatalt várja el a bíróságoktól.¹⁹ Ezt Pápai-Tarr Ágnes akként fogalmazta meg, hogy „a bírói mérlegelésnek [ugyanakkor] gátat szab a törvény rendelkezése”.²⁰

A büntetéskiszabási szemlélet alakulása – a középérték szabályának alkalmazása

A Csemegi-kódex 90–91. §-a kimondta, hogy „ha súlyosító körülmények számuk vagy nyomatékuk tekintetében túlnyomóak: a büntetésnek az elkövetett cselekményre megállapított legmagasabb mértéke megközelítendő vagy alkalmazandó. Ha pedig az enyhítő körülmények túlnyomóak, a cselekményre a megállapított büntetésnek legkisebb mértéke megközelítendő vagy alkalmazandó”.

Tóth Mihály ezzel kapcsolatban megállapította, hogy ebből „logikailag következik a középérték irányadó volta, amint erre a törvény magyarázóí annak idején szinte egyöntetűen rá is mutattak”.²¹

¹⁶ PÁPAI-TARR 2018, 107.

¹⁷ HALÁSZ 1910, 5.

¹⁸ FÖLDVÁRI 1970, 204.

¹⁹ PÁPAI-TARR 2018, 112.

²⁰ PÁPAI-TARR 2018, 113.

²¹ TÓTH 2018, 110.

A középérték alkalmazása tehát már a Csemegi-kódexben is megjelent, és a jogalkalmazónak iránymutatást adott a büntetéskiszabás során. Számos neves jogtudós is kifejtette álláspontját a középérték intézményével kapcsolatban. Angyal Pál például az alábbi módon fogalmazott: „[...] ha a súlyosító körülmények számának és nyomatékának csökkenése lefelé, az enyhítők számának és nyomatékának csökkenése pedig felfelé viszi a büntetést, úgy kell lenni egy ideális pontnak, egy matematikai középpontnak, mely a büntetési keret középpontjának felel meg, s akkor alkalmazható, mikor a súlyosító és enyhítő körülmények egymást ellensúlyozzák, vagy nincsenek sem enyhítő, sem súlyosító körülmények”.²² Edvi Illés Károly ezzel szemben a középérték alkalmazásával kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy a bírók a büntetést gyakran a „minimumon alul szabják ki, habár nem forognak is fenn rendkívüli enyhítő körülmények”.²³ Az enyhítő és súlyosító körülmények meghatározásának hiánya, valamint az eltérő jogalkalmazási tendenciák miatt tehát szükség volt a középérték jogalkotó általi egyértelmű meghatározására. Ennek megfelelően, a királyi Curia 1885. november 26. napján a büntetés középértékéről szóló 49. számú döntvényében kimondta, hogy „a normális büntetés [...] a középső ponton lévő büntetés”.²⁴

A II. világháború után született büntetőjogi vonatkozású törvényekben nem jelent meg a Csemegi-kódex által már lefektetett középérték betartása, az elv azonban megmaradt, és Földvári József több mint másfél évtizeddel később is azt az elvet vallotta, hogy „a helyes szankció közepes távolságú határvonalakat húz meg”. Álláspontja szerint a bírók többsége a munkájuk megkönnyítésének tekintené, ha a jogalkotó „nagyobb részt vállalna a büntetés kiszabásából és a büntetés mértékének meghatározására objektív – vagy legalábbis objektívnek tűnő – támaszpontot adna a bíróságoknak”.²⁵

Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy a középérték mint a büntetés kiszabása során irányadó elv meglehetősen hanyattatott sorsú a jelenkori joggyakorlatban. Elég csak abba belegondolnunk, hogy a régi Btk. hatálya alatt csupán 1999. március 1. napján lépett hatályba a 83. § (2) bekezdésében foglalt azon rendelkezés, amely szerint meghatározott ideig tartó szabadságvesztés kiszabásakor a büntetési tétel középértékét kellett irányadónak tekinteni. Ezen szabályt azonban utóbb hatályon kívül helyezték, és 2003. márciusa és 2010. júliusa között ismételen nem kellett alkalmazni. Ezt követően azonban úgy tűnik, hogy a jogalkotó – igazodva a kialakult bírói gyakorlathoz – már konzekvensen ragaszkodott a középérték szabályának alkalmazásához, amelyet a jelenleg hatályos Btk. 80. § (2) bekezdésében törvényi szinten újfent megfogalmaztak.²⁶

A fentiek ellenére az jól látható azonban, hogy egészen a Csemegi-kódextól kezdődően megjelent a középérték – illetve annak nem nevesített változatai – a büntetéskiszabás elvei közt. Ebből arra következtethetünk, hogy a jogalkotó a Csemegi-kódex hatálybalépésétől kezdve keretet kívánt adni a jogalkalmazóknak a büntetések kiszabásánál a megfelelő mérték meghatározásához, mondhatni „nem engedte el teljesen a bírók kezét”.

²² ANGYAL 1909, 472.

²³ EDVI ILLÉS 1914, 96–97.

²⁴ EDVI ILLÉS 1914, 96–97.

²⁵ FÖLDVÁRI 1970, 192–193.

²⁶ A törvényi szabályozás változásaiból eredő a büntetéskiszabás terén jelentkező jogalkalmazói dilemmákkal kapcsolatban lásd például: FÁZSI 2017, 257–265.

A törvényi büntetési tétel és a büntetéskiszabási gyakorlat összehasonlító elemzése

A magyarországi büntetés-végrehajtás, valamint a Központi Statisztikai Hivatal összesített adatai alapján a Magyarországon regisztrált bűncselekmények, elkövetők, bűnelkövetők és a büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak számának az elmúlt 6 évben történő alakulását mutatja be az 1. táblázat.

1. táblázat

A regisztrált bűncselekmények és elkövetők statisztikai arányai 2013 és 2018 között

	2013	2014	2015	2016	2017	2018. I–VI. hó
Regisztrált bűncselekmények	377 829	329 575	280 113	290 779	226 452	120 827
Elkövetők	109 797	108 474	101 492	100 933	92 896	53 460
Bűnelkövetők	103 615	105 584	99 018	98 136	90 369	51 896
Fogvatartottak	18 146	18 204	17 796	18 023	17 944	–

Forrás: saját szerkesztés

A táblázat adatai alapján jól látható, hogy a Magyarországon regisztrált bűncselekmények száma az elmúlt 6 évben 70%-kal, míg a regisztrált elkövetőké 50%-kal csökkent. A regisztrált bűncselekmények és elkövetők száma önmagában azonban meglehetősen félrevezető képet mutat, hiszen nem tükrözi hűen a ténylegesen elkövetett bűncselekmények, így a tényleges elkövetők számát, hiszen különböző nemzetközi statisztikák szerint a bűncselekmények és így az elkövetők jó része valójában felderítetlen marad, és ezáltal nem jelennek meg a bűnügyi statisztikákban sem.

A fogvatartottak számával kapcsolatban közismert, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek folyamatos telítettsége mellett is állandó növekvő tendenciát mutat. A kisebb, még a 100 főt sem elérő eltérések az évek során nem voltak kihatással az összességében meghatározható tendenciákra, hiszen a fogvatartottak létszáma 2013 óta gyakorlatilag 18 ezer fő környékén mozog. A börtönpopuláció folyamatos növekedése tehát nem a fogvatartottak létszámának növekedése miatt történik, sokkal valószínűbb, hogy az emelkedés valós oka a kiszabott végrehajtandó szabadságvesztés-büntetésekben keresendő. Ezt látszanak alátámasztani a Központi Statisztikai Hivatal adatai is, amelyek szerint az utóbbi években a szabadságvesztésre ítélt terheltek számában mérsékelt növekedés látható, amelyet a 2. táblázat szemléltet.

A 2. táblázat adatai alapján jól látható, hogy míg a relatíve enyhe, rövidebb időtartamú szabadságvesztés-büntetések száma jelentősen csökkent, addig a súlyosabb, hosszabb időtartamra kiszabott szabadságvesztések száma stagnál vagy esetleg még emelkedik is. Jól szemlélteti ezt a tendenciát az, hogy 2013-tól kezdődően az 5 év feletti tartamban kiszabott szabadságvesztés-büntetések száma és aránya kimagasló, ami Tóth Mihály álláspontja szerint jelentősen hozzájárult a későbbi évek során a börtönpopuláció „kedvezőtlen alakulásához”.²⁷ Ennek okai közt szerepelhetett, hogy a jogalkotó által – ismételtelen – bevezetett

²⁷ TÓTH 2018, 113.

„középmérték” alkalmazása a kezdetekben még nem a várt sikereket hozta, az enyhítő és súlyosbító körülmények teljes körű feltárása elmaradhatott, és a jogalkalmazó kezdetben a „biztos utat választva” a középmértékkel kapcsolatos szabályokat inkább a büntetések szigorításaként értelmezte és alkalmazta. Az Országos Bírósági Hivatal és a Büntetés-végrehajtási Intézetek adatait tanulmányozva a fenti táblázat értékei alapján megfigyelhető, hogy 2015 és 2016 vonatkozásában drasztikus emelkedés figyelhető meg a végrehajtandó szabadságvesztések számában, amire pontos magyarázat egyelőre azonban nem adható.

2. táblázat

Az elítéltek száma a szabadságvesztés tartama szerinti megoszlásban

	2013. VI. 30.	2014. VI. 30.	2015. VI. 30.	2016. VI. 30.	2017. XII. 31.
1 hónapnál rövidebb	61	77	74	52	49
1 hónap – 6 hónap	836	607	537	517	303
6 hónap – 1 év	1645	1531	1474	1373	875
1 év – 2 év	2631	2776	2810	2917	2550
2 év – 3 év	1776	1896	1801	1982	2047
3 év – 5 év	2174	2235	2259	2430	2558
5 év – 10 év	2522	2674	2894	3091	3459
10 év vagy több	757	824	877	944	1613
Tényleges életfogytiglan	266	279	307	327	54

Forrás: saját szerkesztés

A táblázatban feltüntetett, 2013 és 2017 közötti időszakban az is jól látható, hogy a kiszabott végrehajtandó szabadságvesztés-büntetések közül bizonyos tartamok csökkennek, míg bizonyos tartamok esetében folyamatos növekedés figyelhető meg. Az 1 hónapnál rövidebb tartamú végrehajtandó szabadságvesztés-büntetések esetében ez a szám csökken, továbbá igen jelentős csökkenést mutat az 1 hónap – 6 hónap közötti, valamint 6 hónap – 1 év közötti tartamú szabadságvesztés-büntetések kiszabásának száma, hiszen kevesebb mint a felére csökkentek. Az 1 év – 2 év közötti tartamú végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés esetében ez a szám egészen 2016-ig növekvő tendenciát mutatott, míg a 2017-es évben jelentős csökkenés volt megfigyelhető. Érdekes és megjegyzendő, hogy a 2013 és 2014 közötti időszakban az 1 év – 2 év közötti végrehajtandó szabadságvesztés-büntetésre ítélték száma meghaladta az amúgy összességében legmagasabb számban kiszabott, 5 év tartamú végrehajtandó szabadságvesztés-büntetések számát. A 2 év – 3 év közötti, valamint a 3 év – 5 év közötti tartamú végrehajtandó szabadságvesztés-büntetések számának tekintetében pedig szintén fokozatos emelkedés figyelhető meg. Az 5 év – 10 év közötti végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték száma 4 év alatt majdnem 1000 fővel emelkedett, valamint a 10 év vagy annál hosszabb időtartamban kiszabott büntetések száma is megduplázódott. Különösen érdekes ez a tendencia, ha figyelembe vesszük azt, hogy általánosságban azonban az elkövetők száma elvileg csökkent. Ez ugyanis azt jelenti, hogy kevesebb elkövetőre több és – az elkövetői létszám drasztikus csökkenésére figyelemmel – összességében jelentősen hosszabb tartamú szabadságvesztés jut.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztések száma azonban jelentős mértékben csökkent, így a kezdeti, 2013-as adatok szerint még 266 terhelt esetében, míg a 2017-es

adatok alapján 54 terhelt esetében szabott ki a bíróság tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést. A drasztikus csökkenés a kiszabott tényleges életfogytig tartó szabadságvesztések esetében felveti a kérdést, hogy mi változott, hiszen a kiszabott szabadságvesztés-büntetések végrehajtásának aránya, mint a fenti táblázatokból látható, összességében magasabb lett 2013 óta.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés problematikája

A halálbüntetésnek az Alkotmánybíróság általi hatályon kívül helyezését követően az életfogytig tartó szabadságvesztés lett a legsúlyosabb szankció. A TÉSZ-nek az 1998. évi LXXXVII. törvény általi 1999. március 1-jei hatállyal való bevezetése – egészen pontosan a feltételes szabadságra bocsátás kizárásának lehetőségével – egyfajta hiánypótló intézkedés volt a jogalkotó részéről, hogy a társadalmat képes legyen megvédeni azoktól az elkövetőktől, akik olyan súlyos, a társadalmi normákkal a végletekig szembehelyezkedő magatartást tanúsítottak, hogy a társadalomba való visszavezetésük lényegében reménytelen. Részlet a módosítás indoklásából: „A törvény a jelenleg hatályos rendelkezést abból a megfontolásból módosítja, hogy az 1993. évi XVII. törvénnyel bevezetett szabályozás, amely arra épül, hogy az elkövető bűncselekményét elbíráló bíróság állapítja meg a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját, alapvetően helyes szemléletet tükröz, azonban a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi idejének tizenöt évben történő megállapítása az e szankciótól elvárt hatás bizonyos mértékű enyhülését eredményezte a korábbi szabályozáshoz képest, amikor húsz év előtt a feltételes szabadságra bocsátásról nem lehetett szó. A törvény ezért – az 1993-ban bevezetett és 1997-ben kiegészített – rendelkezést akként módosítja, hogy a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját az 1993. évi módosítás előtt hatályban volt rendelkezéshez hasonlóan húsz évben állapítja meg, ugyanakkor arra is lehetőséget kíván biztosítani a bűncselekményt elbíráló bíróságnak, hogy – elsősorban az elkövetés jellege, a cselekmény tárgyi súlya alapján – a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét ítéletében kizárja. Abban az esetben azonban, ha a bíróság az életfogytig tartó szabadságvesztést olyan bűncselekmény miatt szabta ki, amelynek büntethetősége nem évül el, a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontja 30 év lesz.”

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés intézménye a bevezetése óta a kriminológusok, büntetőjogászok között többször vitát generált; többnyire annak újragondolását javasolva. Ezzel kapcsolatban érdemes kitérni Kónya István – a Kúria Büntető Kollégiumának vezetőjeként tartott – előadására, amelyben számos büntetőpolitikai szigorítással, a közép-mérték újbóli bevezetésével, illetve a „három csapás” intézményével kapcsolatos véleményét fogalmazta meg.²⁸ A tanulmány különlegessége, hogy kollégiumvezetőként, magánemberként, illetőleg tudósemberként is ír, és kiáll nagyon sok, a Csemegi-kódex óta akár törvényi szinten is megjelenő büntetéskiszabási elv, így a közép-mértékszabály alkalmazása mellett is. Kónya úgy véli, hogy a bírói kar nem veti el a közép-mérték alkalmazását, és több példát is idéz ennek alátámasztására. Elvi élel hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a Btk.-ban történő szigorítás legfeljebb orientáció lehet a bíró számára, de a bírótól a döntés lehetőségét nem

²⁸ KÓNYA 2011, 129–135.

szabad elvonni. A szigorítást célzó imperatív, mérlegelést nem tűrő szabály ellentétes a bíró szemléletével.

A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés (TÉSZ) felülvizsgálata 2014 áprilisában került reflektorfénybe, amikor a Szegedi Ítélőtábla a P. Attila és társai ellen emberölés és más bűncselekmények miatt indított büntetőügyben az Alkotmánybírósághoz fordult, felfüggesztve a másodfokú eljárást,²⁹ majd májusban ismét, amikor Magyar László ügyében az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) Magyarországot elmarasztalta az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 3. cikkének³⁰ megsértése miatt.³¹ Utóbbira a politika azonnal reagált, és igyekezett kiszolgálni a társadalomnak a szigorú büntetés iránti igényét, le-szögezve, hogy a TÉSZ intézményét fenn kell tartani. Valójában a TÉSZ létjogosultsága árnyaltabb kérdés, és a Magyarországot marasztaló strasbourgi döntés nem is kívánja meg hazánktól az életfogytig tartó szabadságvesztés teljes elvetését, csupán a ténylegesség élet-hosszig tartó végrehajtásban való megkérdőjelezhetetlen és bírói felülvizsgálatot kizáró megnyilvánulását sérelmezi.

Ezt követően a TÉSZ szabályozásának tényleges felülvizsgálata során hozott 23/2014. (VII. 15.) AB határozatban lényegében a Kónya István tanulmányában és a marasztaló strasbourgi döntésben foglalt mondatok tükröződnek vissza, nevezetesen, hogy a hatalommegosztás elve alapvető jogállami büntetőjogi pillér, és ennek megfelelően a bíróság mérlegelési jogkörét az állam nem veheti el. Nem kötheti meg a bíró kezét, nem teheti meg azt, hogy a bírónak lényegében csak egy bizonyítási eljárás lefolytatása után, mindenféle büntetéskiszabási mérlegelés nélkül, automatikusan kelljen szankciót – ráadásul a leg-súlyosabb szankciót – kiszabnia és alkalmaznia. Ahogy Kónya is utalt rá, attól a bírói kartól, amelyik a relatíve határozott büntetési rendszerhez szokott hozzá és amelynek Btk.-beli kötelezettsége a büntetéskiszabás során a speciális és generális prevenciók cél vizsgálata, a büntetőpolitikának el kell tudnia várni és bízni kell benne a tekintetben, hogy kellően bölcs és tapasztalt lesz ahhoz, hogy megfelelően mérlegelve hozza meg a döntését.

Ezzel kapcsolatban Nagy Ferenc a *Börtönügyi Szemlében* megjelent tanulmányában összehasonlító elemzést végzett annak kimutatása érdekében, hogy az európai országokban az életfogytig tartó szabadságvesztés törvényi szabályozása milyen hasonlóságokat és eltéréseket mutat.³² A tanulmányban két csoportra osztja a vizsgált megoldásokat: az első csoportba tartoznak azok az államok, amelyek az életfogytig tartó szabadságvesztést mint határozatlan idejű szankciót nem ismerik, a szabadságvesztés kizárólag határozott idejű lehet. E csoportba tartoznak például Portugália, Spanyolország, Norvégia, Szerbia, valamint Horvátország. Nagy második csoportként határozta meg azon országok szabályozását, ahol az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésként vagy intézkedésként jelenik meg,

²⁹ P. Attila I. r. vádlott vezető védője indítványozta az eljárás felfüggesztését a Be. 266. § (1) bekezdés b) pontjában írt okból, mert álláspontja szerint az 1978. évi IV. törvény (Btk.) 47/A. § (1) bekezdés 2. fordulata, illetve a 2012. évi C. törvény 42. § 2. fordulata nemzetközi szerződésbe (az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikke) ütközik. Álláspontját arra alapozta, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága a Vinter és társai v. Egyesült Királyság ügyben kimondta, hogy az olyan életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása, amely esetében nincs lehetőség a feltételes szabadságra bocsátásra, az Egyezmény 3. cikkébe ütközik. A Szegedi Ítélőtábla az indítványnak helyt adott, és az Alkotmánybírósághoz fordult.

³⁰ EJEE 3. cikk: Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak, vagy büntetésnek alá-vetni.

³¹ 73593/10, 2014. május 20.

³² NAGY 2013, 1–16.

a büntetésből való feltételes szabadulás lehetősége azonban differenciált. A tényleges életfogytiglan tekintetében a magyarországi szabályozás nem volt idegen Ausztriától vagy Svájctól, azonban az utóbbi időben több olyan döntés is született az EJEB előtt – marasztalva az Egyesült Királyságot és Magyarországot –, amely a tényleges életfogytig tartó végrehajtást korlátok közé szorítja, elvárva az előre kiszámítható felülvizsgálat lehetőségét.³³

Kérdés, hogy mikor legyen a felülvizsgálat, hiszen a kellően magas időtartamban való meghatározás kiüresítheti a jogintézményt. Ezen a ponton fontos kiemelni Vinter Egyesült Királyság elleni ügyében hozott EJEB-ítéletet,³⁴ amely két nagyon fontos elemet tartalmaz. Egyfelől leszögezte, hogy a felülvizsgálatnak az elítéléstől számított 25 éven belül meg kell történnie, illetve ha van felülvizsgálat, akkor annak tartalmának kell lennie. A Vinter-ügyben a 3. cikk sérelmét többek között az okozta, hogy a felülvizsgálat során a büntetés fenntartásának indoka a megtorlás és elrettentés volt, nem pedig a személyiségben rejlő változások elégséges vagy elégtelen mértéke. Erre mutat rá Lévay Miklós,³⁵ amikor kiemeli, hogy a 3. cikk sérelmét jelenti a legitim büntetéstani alap, amelyhez így kapcsolódik de facto a mérséklés lehetőségének elvetése. Fontos megjegyezni azonban, hogy a Törkölly-ügy³⁶ ismeretében nem mondhatjuk azt, hogy a 25 év köbe van vésve, hiszen a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontjának 40 évben való meghatározása önmagában nem eredményezett egyezményesértést. Ugyanakkor Nagy Ferenc idézett tanulmányából az is látható, hogy a tagállamok jelentős részében szintén a 25 éves felülvizsgálati időpont a leggyakoribb.

Semmi akadályát nem látom tehát annak, hogy a jogalkotó a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját a jelenlegi időhossz-számítási szabályok szerint állapítsa meg, de egyidejűleg szigorúbb, teljesíthető paramétereket határozzon meg a feltételes szabadságra bocsátás elrendeléséhez. Belátható, hogy amennyiben a feltételeket az elítélt nem teljesíti, úgy esetben a társadalom védelmének kötelezettsége előbbrevaló lesz a 3. cikkben biztosított jogokkal szemben úgy, hogy az elítélt alapvetően csak magát hibáztathatja. Abban az esetben viszont, ha a bíró vagy más hatóság a személyiség megváltozásának olyan fokát észleli, hogy az az elítélt társadalomra való veszélyességét már csekéllyé teszi, úgy esetben a feltételes szabadságra bocsátás ugyanazt a kockázatot rejt csupán, mint akinek a feltételes szabadságra bocsátását a perbíróság az ítéletében szabta ki – ahogy azt a Csemegi-kódex előadásom elején hivatkozott rendelkezései is szabályozták. Lehet, hogy ritka példa lesz, de az EJEB szerint ezt az esélyt minden személynek meg kell adni, Csemegi megfogalmazása szerint azoktól, akik „szorgalmuk, valamint jó viseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak”, nem lehet elvenni a legalább a feltételes szabadságra bocsátás reményét.

Befejező következtetések: a Csemegi-kódex büntetéstani elveinek továbbélése

Az előadásom elején felvetett kérdésre tehát, miszerint a „Csemegi-kódex büntetéstani tételei továbbélnek-e a jelenlegi büntetés-kiszabási gyakorlatban?”, az az egyértelmű válasz

³³ TÓTH 2012, 268–272.

³⁴ 66.069/09, 130/10 és 3.896/10., 2013. július 9.

³⁵ LÉVAY 2012, 76.

³⁶ 4413/06, 2011. április 5.

adható, hogy igen, a Csemegi-kódex modern szemlélete, az abban a magyar kodifikált büntetéstani alapvető elvek továbbélése mind a mai napig megfigyelhető hatályos büntetőjogunkban. Ezt nem csupán a hatályos Btk. relatíve határozott büntetési rendszere, a generális és speciális prevenciók célok érvényre juttatása tükrözi, hanem a középérték szabályának ismételt – talán véglegesnek tekinthető – bevezetése. A középérték szabályának alkalmazásával kapcsolatos jogalkotói bizonytalanság és az abból kialakult jogalkalmazói anomáliák sora arra enged következtetni, hogy léteznek a büntetéskiszabás körében is olyan elvek, amelyek az egységes és kiszámítható bírói gyakorlat érdekében szinte megkerülhetetlenek. Jól szemlélteti egyben a Csemegi-kódex modern szemléletét, hogy a törvénykönyv már 140 évvel ezelőtt egyértelmű utalást tartalmazott ezen szabály irányadó alkalmazására.

Jól szemléltetik továbbá Csemegi Károly művének modernségét, egyben – a korszellemhez képest meglehetősen – humanitárius szemléletét az életfogytiglani szabadságvesztéssel kapcsolatos rendelkezései. Érdemes lehet ugyanis azon elgondolkozni, hogy a 19. századi büntetőjog szellemiségének megfelelően alapvetően azért mégiscsak megtorló jellegű, a retorzió elvét előtérbe helyező Csemegi-kódex az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték számára már 15 év kitöltése után lehetővé tette kérelmükre a feltételes szabadságra bocsátásukat, így tehát legalább elvben biztosította ennek lehetőségét számukra. A TÉSZ jelenlegi magyar szabályozásával kapcsolatban folyamatosan változó intenzitással fel-fellángoló vita középpontjában az a kérdés áll, hogy a 21. században mennyire összeegyeztethető az emberi jogokkal az, hogy az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték számára csak 40 év szabadságvesztés kitöltése után biztosított kötelező jelleggel a kegyelmi eljárás.

Mindezzel, úgy gondolom, önmagában a három csapás, illetve az életfogytig tartó szabadságvesztés intézményeinek alkalmazása által ahogy a Csemegi-kódex hatálybalépésekor, úgy most sem sérül a büntetőpolitika, azonban a vélelmezett társadalmi igény a szigorú büntetőjogi elbánás iránt kielégül, így ezen intézmények megfelelhetnek a modern jogállami elvárásoknak is, kizárólag azonban megfelelően részletezett és körültekintő szabályozás mellett.

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Pál (1909): *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- BENCZE Mátyás (2005): *A magyarországi büntetéskiszabási gyakorlat kutatásának hipotézise*. Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/bencze21.html> (A letöltés dátuma: 2018. november 5.)
- BENCZE Mátyás (2011): *Elvek és gyakorlatok – Jogalkalmazási minták és problémák a magyar bírói ítélkezésben*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- EDVI ILLÉS Károly (1914): Normális büntetés. In *Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Pécs. 96–97.
- FAYER László (1905): *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, Franklin Nyomda.
- FÁZSI László (2017): Az enyhébb elbírálás kérdésének dilemmái. *Magyar Jog*, 64. évf. 5. sz. 257–265.
- FINKEY Ferenc (1933): *Büntetéstani problémák*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Rt.
- FÖLDVÁRI József (1970): *A büntetés tana*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- HALÁSZ Zoltán (1910): *Büntetéskiszabási kérdések*. Budapest.
- HORVÁTH Tibor (1961): Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt. *Jogtudományi Közlöny*, 16. évf. 1–2. sz. 11–23.

- HORVÁTH Tibor (1981): *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KEREZSI Klára (2002): Az alternatív szankciók helye és szerepe a büntetőjog szankciórendszerében. *Kriminológiai tanulmányok*, 39. kötet.
- KERTÉSZ Imre (2002): Büntetőpolitika – bűnmegelőzés. *Cég és Jog*, 4. évf. 11. sz. 28–29.
- KERTÉSZ Imre (2003): A büntetés hozama és ára. *Belügyi Szemle*, 51. évf. 1. sz. 111–128.
- KÓNYA István (2011): A három csapás bírói szemmel. *Magyar Jog*, 58. évf. 3. sz. 129–135.
- LÉVAY Miklós (2012): Az Emberi Jogok Európai Bírósága a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről. *Jogesetek Magyarázata*, 3. sz. 74–78.
- NAGY Ferenc (2013): Gondolatok a hosszú tartamú szabadságvesztésről és az európai börtönnépességről. *Börtönügyi Szemle*, 32. évf. 1. sz. 1–16.
- PÁPAI-TARR Ágnes (2018): Alapelvek a büntetéskiszabásban. *Magyar Jog*, 65. évf. 2. sz. 105–113.
- RÉCSY Géza (1878): A büntetés rendszerének alapelvei. *Jogtudományi Közlöny*, 13. évf. 20. sz. 163–165.
- TÓTH Mihály (2012): Életfogytig tartó szabadságvesztés és a remény joga újabb emberi jogi döntésekben. *Jogtudományi Közlöny*, 67. évf. 6. sz. 268–272.
- TÓTH Mihály (2018): A hazai börtönnépesség újabb kori alakulásának lehetséges okai és valószínű távlatai. *Büntetőjogi Szemle*, 7. évf. 2. sz. 107–114.
- VÁMBÉRY Ruzsitem (1913): *Büntetőjog*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.

Vákát oldal

A Csemegi-kódex versebe szedett szankcióinak továbbélése

A magyarországi jogi kultúrának olyan, a régmúltból származó konkrét, jelentős értékei vannak a sok-sok között, mint például a Csemegi-kódex.² A tudományfejlődés-elmélet tisztázta minden emberi tudás paradigmaticus előfeltételezettségét, és kizárólag csak ebből kiindulva valós értelmezhetőségét. Tisztelettel emlékezünk a 140 éve létrehozott első magyar büntető törvénykönyvre és megalkotójára, a létrejövetelében közreműködőkre.

A jogi normának mint állami magatartásszabálynak fogalmi eleme a jogkövetkezmény, amely lehet pozitív vagy negatív joghatás. Utóbbi a szankció, a társadalmi viszonyok alakulásába való lényegi beavatkozás, a társadalmi szempontból atipikus, jogszerűtlen helyzetek állami kényszerrel rendezése. A szankciók a kilátásba helyezett állami magatartások és e magatartások következményeinek objektivációja, amelyek érvényesülhetnek anélkül is, hogy a jogi normák jogviszonyban realizálódnak. A szankció realizálódása, azaz alkalmazása egyben megerősíti az elvont szankció preventív erejét. Az eredmény realizálódhat anélkül is, hogy az állami kikényszerítés bármilyen szerephez jutna (például önkéntes kártérítés, megkövetés).

A szankcionálás fejlődéstörténetét elemezve azt láthatjuk, hogy kialakult a diszpozíciós magatartás és a szankciós következmény közötti arányosság. Egy adott jogágba tartozó magatartáshoz a legkülönbözőbb jogágakban találhatjuk meg a szankciót. A különféle jogágakba kerülés a szankciós magatartás jellegétől függ. A büntetőjog elsősorban represszív szankciókat tartalmaz, a polgári jog pedig reparatívakat, a közigazgatásban mindkettővel találkozunk. A jogalkotást értékérvényesítésre a jogpolitika orientálja, közvetíti a jogalkotás és a jogalkalmazás felé a társadalmi elvárásokat; egyúttal jelzi azt is, hogy mi az, ami jogilag kivitelezhető, és mi az, ami nem.

Az igazságszolgáltatás reformja hosszabb előkészítés után az 1878. évi V. törvény-cikket, az első magyar büntető törvénykönyvet eredményezte, amelyet a szakirodalom – kodifikátora után – Csemegi-kódexként tart számon.

A 140 éve létrehozott első magyar büntetőtörvény diadalra juttatta a mai büntetőjogban is élő eszméket, magasztos vezérlőelveket, mint a törvény előtti egyenlőség, az emberi igazság és a humanizmus. Ez a nagy alkotás a magyar büntetőjog-tudomány, a büntetőjogi fejlődés szempontjából is világító fáklya.

A parlamenti többség nem hagyta, hogy büntető törvénykönyv nélkül maradjon az ország.

¹ Igazgató, Országos Kriminológiai Intézet.

² 1878. évi V. törvénycikk: a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről.

A Csemegi-kódex több tekintetben is jelentősen eltért az 1843. évi javaslatától, az osztrák, német, francia, belga és olasz javaslatokat vette figyelembe a polgári igazságosság elvét követő szemléletével, és azért a reformkor eredményeire is építkezett.

A klasszikus büntetőjogi iskola irányzatának tanítását alapul véve a fő súlyt a büntetőjogi fogalmak, intézmények szabatos meghatározására helyezi. A jogászai fogalomalkotás szempontjából egyike a 19. század legjobban megfogalmazott európai törvénykönyveinek. Tudományos és gyakorlati értéket jelentett az általa készített indokolás, amelyben a jogösszehasonlítás módszerét felhasználva nemcsak az egyes rendelkezések magyarázatát adja meg, hanem a büntetőjog általános elveit és tanait is. Eredménye, de inkább ihletője is lett a tudományos büntetőjogi gondolkodásnak. Hat új büntetőjogi tankönyv és egy háromkötetes kommentár jelent meg már a század végére, jelentős művek, értekezések egész sora látott napvilágot.

Csemegi elméletének sajátossága, hogy megalapozza és magyarázza a büntetési rendszert, annak céljait, a büntetés kiszabásának elveit. Kijelöli a büntetőjog határait azáltal, hogy a büntetés aljáról és céljáról vallott felfogásból következtet vissza a büntetendő cselekmények körére, annak szükséges határait. A büntetési elméletét *A büntetőjog alapelvei* címen építette be az első magyar büntető törvénykönyv miniszteri indokolásának szövegébe, amelyben lényegében Szalai, Szemere, Eötvös és a többiek polgáriigazság-elméletét igyekezett érvényesíteni.

A kódex a büntetőjogi repressziót tekintette fő feladatának, a bűnelkövetők pszichikus sajátosságait szem előtt tévesztve. „A kor követelményeinek megfelelően jól beilleszkedett a 19. század második felének korszerű, a burzsoá törvényességre, jogegyenlőségre és a büntetések humanizációjára alapozott nagy európai törvénykönyvek sorába.”³

A kódex – megalkotásakor – a klasszikus büntetőjogi irányzat kiválóan megfogalmazott, de mindenképpen elkésett terméke, amely nehezen tudott vagy képtelen volt megbirkózni a 20. század bűnözési és jogalkalmazási problémáival. Kriminálpolitikai változtatást jelentett az 1908. évi büntetőnovella a feltételes elítélés bevezetéséről, illetve a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezésekről, a 1913. évi törvény a fiatalkorúak bíróságának felállításáról és a dologházi őrizet bevezetéséről, az 1928. évi büntetőnovella a szigorított dologház bevezetéséről. Mindezek eredményeként a büntetőjogrendszer elvi egysége megbomlott, a klasszikus alapelveken nyugvó törvény rendelkezéseit áttörte a személyi veszélyességre és a társadalmi védekezésre alapított biztonsági intézkedések rendszere.

Döntő változást hozott a Csemegi-kódex a szabadságvesztés szerkezetében.

Nem született a büntetés-végrehajtásra sajátos külön törvény, a büntetési rendszerről szóló fejezet tartalmazta a szabadságvesztés-büntetésre és annak végrehajtására vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket. A részletszabályok kidolgozását az igazságügyi miniszter rendeleti hatáskörébe utalta. Az akkor már Európában elfogadott fokozatos rendszert vezette be a magánrendszer helyett. A szabadságvesztés több nemét (fegyház, börtön, államfogház, fogház és elzárás) állapította meg, a büntetés-végrehajtást a fokozatos börtönrendszerre alapította, ami több intézmény – magánzárkás intézetek, börtön, közvetítő- és javítóintézetek – létesítését tette szükségessé.

Az új törvénykönyv életbe léptetésével (1880. évi XXXVII. törvény) egy időben a 2106/1880. I. M. E. számú rendelet és ennek mellékletei (fegyházban, börtönben,

³ HORVÁTH 1979, 200–201.

fogházban tartás stb.) részletesen szabályozták a büntetés-végrehajtást. Jelentős börtön-építési program vette kezdetét. A meglévő fegyintézetek mellé a század végére felépült a szegedi börtön (1881), a soproni fegyház (1884), a Budapesti Országos Gyűjtőfogház (1896) és több megyei törvényszéki fogház. A közvetítői intézetek (Kisharta, Lipótvár, Vác, Nagyenyed, Márianosztra) az ír fokozatos rendszernek megfelelően épültek ki.

A századfordulóra Magyarországon 9 országos büntetőintézet, 65 törvényszéki és 313 járásbírósi fogház működött. Az elítéltek átlagos létszáma 13 ezer fő körül alakult, férőhely mintegy 17 ezer elítélt részére volt biztosítva. Ezt a hálózatot olyan speciális intézmények egészítették ki, mint az Igazságügyi Országos Megfigyelő- és Elmeógyógyító Intézet, az Országos Rabkórház, az Országos Börtönügyi Múzeum, a Bűnügyi-embertani Laboratórium, a Börtönügyi Tauffer Könyvtár. 1880 és 1896 között csaknem kétmillió forintot költöttek új börtönök építésére.

A századforduló idején hazánkban nemcsak az elmélet részéről merültek fel kifogások, de gyakorlati szakemberek is bíralták a Csemegei-kódexet, és javaslatokat tettek a büntetési rendszer módosítására. A korabeli tudományos felfogás a bűncselekmények elkövetőit egymástól eltérő csoportokba sorolta, és ezeknek eltérő jogkövetkezmény-rendszert javasolt bevezetni, vagyis a tettesközpontú büntetőjogi irányzat felfogása került mindinkább előtérbe.

Csemegeinek felrótták, hogy mellőzte az 1843-as javaslatokat, és az 1871-es német Btk.-t tartotta legfőbb mintául.

Finkey Ferenc így értékelte viszont a börtönügyi vonatkozásait: „[Az] 1878-i Btk.-nk aggály nélkül magáévá tette az állami börtönök és fogházak építését és ezzel némi elégtételt szolgáltatott a 43-as javaslatok készítőinek, akiknek annyi más életrevaló eszméjét nem vette fel. Az állami börtönök felállítását ugyan már a szomorú emlékü abszolutizmus elkezdte az 50-es években. Az ekkor kijelölt és hevenyészetten felszerelt intézeteket vette át 67-ben az új alkotmányos kormány, és különösen 1896 óta fokozatosan rendbe hozta, és modern intézetekké fejlesztette azokat, és azóta több, egészen új és teljesen korszerű intézetekkel szaporította. Úgyhogy örömmel állapíthatjuk meg, hogy a 43. évi javaslatoknak börtönügyi része, ha nem lett is törvényi, s ha az abban foglalt »magánrendszert« nem vette is át 1878-i Btk.-nk, de az alapelv: a raboknak emberies kezelése és rendszeres, hasznos foglalkoztatása valóban testet öltött.”⁴

Az 1843–44-es országgyűlésen a halálbüntetés és az esküdtszék kérdése akadt meg, a börtönügyi kódex életbe léptét pedig a kancellária szűkmarkúsága tolta félre.

Amíg 1843-ban a javaslat a halálbüntetést kihagyta a büntetőjogi szankciók közül, az 1878. évi V. törvénycikk nem. Kétségtelen, hogy a halálbüntetés kihagyása a büntetési eszközök sorából óriási horderejű újítás lett volna, amellyel a magyar jog megelőzte volna a legtöbb európai és sok más államot 1990-ig ebben a mindmáig – mondhatjuk – a közvéleményt foglalkoztató, megosztó kérdésben. Beccaria 1764-ben írt indítványa pár évtized alatt sokakat meghódított Európában. II. József (kalapos) királyunk 1787. évi Btk.-jából hagyta ki a halálbüntetést. A 19. század második felében számos európai állam követésre méltónak találta. Így eltörölték 1870-ben Hollandiában, 1889-ben Olaszországban, 1902-ben Norvégiában, több svájci kantonban, a 20. században pedig 1921-ben Svédországban, 1930-ban Dániában, majd az Európa Tanács és az Európai Unió többi tagországában stb.

⁴ FINKEY 1942, 46.

A két világháború megkeményítette az emberek lelkét, a fasiszmus és a szocializmusnak nevezett, személyi kultuszon alapuló diktatúrák politikai leszámolásra is használták a halálbüntetést. Háborúk idején, amikor olyan olcsó az emberi élet, s amikor az emberek ezrei vállalják önként a hősi halált, nem időszerű a gyilkosok életének kímélése felett vitatkozni. Beccaria maga is lehetetlennek vélte ilyen időszakban a nem fenntartását. A békés korszakban viszont feléled Beccaria és Deák Ferenc felfogása.

Az 1878. évi V. tc. tudvalevőleg fenntartotta a halálbüntetést, de a miniszteri indokolás kifejezi, hogy a javaslatot betervező kormány „a fokozatos abolitio álláspontján” van, vagyis átmenetileg még a két legsúlyosabb büntetést meghagyta a halálbüntetést, de „reméli, hogy hosszabb késedelem nélkül el fog következni az a nap, melyen a társadalom minden veszélye nélkül eltűnhetik ez a kivételes és borzalmas középkori büntetés törvénykönyveinkből”.

A Csemegi-kódex halálbüntetéssel két bűncselekményt szankcionált; az előre kitervelt emberölést és a király elleni gyilkosságot. A végrehajtásra akkor kerülhetett sor, ha az elítélt nem kapott kegyelmet.

A jogászok, joghallgatók között olyan népszerűsége tett szert a Csemegi-kódex, hogy versebe foglalták, így a témát érintő büntetéseket is.

A vers szerzőjének személyét illetően megoszlottak a vélemények. Az is elterjedt, hogy maga Csemegi Károly szedte versebe a művet a kódex népszerűsítése, elfogadtatása érdekében. Az egyébként szinte sértődötten zárkózott kodifikátor írói képessége, nagy műveltsége nem volt vitatott. Voltak, akik a szerző, azaz Doktor Deodatus⁵ költői álnév alatt Löw Tivadar ügyvédet vélték.⁶

Előadásom szokatlan címe arra hívja fel a figyelmet – hiszen nemigen ismerni olyan kódexet, amelyet a maga teljességében versebe foglaltak volna –, hogy aki ezt a művet megalkotta, az irodalmat és a büntetőjogot olyan mélységében tudta ötvözni, amely még napjaink jogfelfogásában is megállja a helyét.

Az alábbiakban azért idézek belőle, mert egy szakmai-tudományos konferencián ez a szokatlan mód, forma talán nagyobb odafigyelést vonz. Így például a büntetésekről következőképpen szólt a kódex-költemény:

21. szakasz:

*„A halálbüntetés zárt helyen megy végbe,
Hóhérok kötelet használnak e végre.”*

22. szakasz:

*„A fegyházbüntetés – életfogytig tart,
Ha a bíró időt, szabni nem akart;
Szabhat legfőlebb – tizenöt évet,
Minimum kettőt – (ha meg nem tévedt).”*

23. szakasz:

*„Az államfogházát – van fokozni tér,
Mennyi tizenöt év – s egy nap közé fér.”*

⁵ DEODATUS 1884.

⁶ NÁNÁSI 2001, 83.

24. szakasz:

*„A börtön legkisebb – mértéke hat hónap,
Tíz év a maximum, mit belőle rónak.”*

25. szakasz:

*„Fogházból legfőlebb öt esztendőöt kap,
A minimum itt is egy rövidke nap.”*

26. szakasz

*„Pénzbüntetés egytől-négyezerre megyen,
Akár önállóan, akár mellékesen.”*

27. szakasz

*„A bírságpénzeket nem az állam kapja,
Segítettük velük elbocsátott rabja.”
„Javítóintézet (42. §) leszen felállítva
És fenntartására a pénzek fordítva.”*

A Csemegi-kódex módosításai folytán később következett a dologház, a szigorított dologház, illetve a biztonsági intézkedés. A gyakorlat azonban e hétféle szabadságelvonnással járó, naggyobbrészt papíron lévő szankciótól eltért. Kétféle szabadságvesztés történt; a fegyházi és a fogházi. A börtönre ítélték túlnyomó része – miután az egész országban csak két, úgynevezett börtön maradt a két világháború között – fegyházban vagy fogházban töltötte ki büntetését. Az államfogházra és elzárásra, vagy dologházra ítélték is fogházba kerültek, a szigorított dologházba utaltak pedig a soproni fegyház külön szárnyában végezték kényszermunkájukat.

Az 1938. évi XVI. törvénycikk már szinte eltüntette az államfogházat, amikor a politikai bűncselekmények tekintetében azt rendelte, hogy a Btk. értelmében öt évnél magasabb államfogházzal sújtott büntetése fegyházban, az ennél alacsonyabb pedig börtönben szabandó ki. A gyakorlatban tehát csak kétféleképpen volt foganatosítható a szabadságvesztés a 43-as javaslatához hasonlóan: szigorúbb vagy enyhébb alakban.

A Csemegi-kódex legfeljebb 15 évi tartamban engedte meg a fegyház kiszabását, még bűnhalmazat vagy visszaesés esetében is, míg a 43-as javaslat 24 évi maximumot állapított meg a határozott idejű szabadságvesztésre nézve. Az olasz Btk. az említett két minősített esetben 30 évre engedte felemelni a felső határt.

Sajnos a gyakorlati élet sok példát nyújtott arra, hogy a 15 évi maximum nem elég hosszú – szövegezte Finkey Ferenc is.⁷

A Csemegi-kódex a 43-as javaslattal szemben az életfogytig tartó fegyházra ítélttel kapcsolatban túlzott enyheséget vezetett be. Sokszor csak tíz évet kellett letölteniük a fegyházban, ha jól viselkedett – ha volt esze, hogy úgy viselkedjék –, a tíz év kitöltése után közvetítő intézetbe lehetett helyezni, ahonnan ötévi jó magaviselet után a feltételes szabadság véglegessé vált. A korabeli bírói gyakorlat több szomorú esettel igazolta, hogy ez nem felelt meg a társadalom oltalmának. Az elmélet arra a megállapításra jutott, hogy „akit a bíróság

⁷ FINKEY 1942, 22.

életfogytiglani fegyházra méltónak ítélt, azzal szemben kevés remény van a megjavulásra és a társadalmi reszocializálásra”⁸.

Az 1940. évi XVIII. törvénycikk úgy módosította a Csemegi-kódexet, hogy „a halálbüntetésre ítéltet, ha a halálbüntetést kegyelem útján szabadságvesztés-büntetésre változtatták át, nem lehet feltételes szabadságra bocsátani”. (Talán ez lehetett a TÉSZ elődje?)

Mai szemmel is figyelemre méltó jogkörrel rendelkeztek az úgynevezett felügyelőbizottságok.

A felügyelőbizottság tagjai: elnök (törvényszéki elnök vagy helyettese), ügyész (királyi ügyész vagy helyettese), ügyelő (igazgató vagy felügyelő), lelkész s a tanító, kettőt pedig „választanak a municipiumok” (A törvényhatóság közigazgatási bizottsága) – tartalmazza a vers 43-as szakasza.

44. szakasz

*„Ki legalább 3 évből két harmadot töltött,
S szorgalommal javulással – szilárd reményt keltett:
Azok aztán közvetítő intézetbe szállnak,
Hol velük, – bár munkakényszer – már enyhébben bánnak.”*

45. szakasz

*„Életfogytig tartó fegyházra ítéltet,
Oda jutnak, tíz év fegyházat, ha éltek.”*

46. szakasz

*„Közvetítői intézetbe – szállításnak módja,
Ahogy Pauler rendeli – avagy az utódja.”*

47. szakasz

*„Ki az intézetben – fegyelmileg vétett,
Visszaküldik oda, ahonnan kilépett.”*

48. szakasz

*„Ki az intézetben – magát jól viselte,
Szabadon bocsátják, de csak feltétellel;
Bizottság, ha kéri, ügyét fölterjeszti,
Minister, ha lehet, szabadon ereszti.”*

49. szakasz

*„Feltételes szabadságra külföldi nem tér,
S kilencz olyan visszaeső, ki – versembe nem fér.”
(A 333., 334. 350., 355., 370., 379., 422., 423., 424. §-okban meghatározott büntettek
vagy vétségek eseteiben.)*

⁸ FINKEY 1942, 23.

50. szakasz

*„Feltételes szabadságon – a rendőrszabályt tartsa,
Hely, viselet, életmódját – ahhoz képest szabja,
Mert ha e szabályok ellen – sértve őket vétett,
A minster megvonhatja – szabadságon létet.”*

51. szakasz

*„Feltételest sürgős bajban – letartóztathatják,
A minsternek kell, hogy – rögtön tudtul adják.”*

52. szakasz

*„Míg a sok új – becsukóhely – épületét várjuk,
Addig még a – bűnösöket – praxis szerint zárjuk.
Feltételes szabadságnak így is helyet adunk,
Szép ideáljaink felé lassanként haladunk.”*

A büntetés kiszabás kérdésében a Csemegi-kódex korlátokat szabott a bírói enyhítés korlátlanságának. Megadta a bírónak a rendkívüli enyhítés jogát is (92. szakasz), de ennek a szabályozásánál félúton megállt. Megengedi, hogy a bíró nagyszámú vagy igen nyomatékos enyhítő körülmény esetében egy fokkal lejjebb léphessen a büntetési nemek skáláján. Ami azt jelentette, hogy ha valamely cselekmény a Csemegi-kódexben fegyházzal volt sújtva, akkor a bíró rendkívül enyhítő körülmények mellett sem mehetett lejjebb hathavi börtönnél, még ha igazságos megítélése szerint 1-2 havi vagy heti fogház lett volna is a megfelelő büntetés.

Az első büntető törvénykönyv a szabadságvesztés fokozataira, ezek főbb tartalmára és végrehajtási módjára is iránymutatást adott a differenciálás és a fokozatosság elveire figyelemmel (fegyház, államfogház, börtön, fogház), amelyeket a 28–42. szakasz versbe foglalása így juttatott kifejezésre:

*„Fegyencet országos-fegyházakba küldik,
Ott őket a kijelölt-munkálatra küldik.
Fegyencz-ruhát adnak rá, – magánosan zárják,
De csak éjjel, nappal őt – enyhítések várják.
Három vagy több évnek a legelső évét,
Kevesebb fegyháznak csak egy harmad részét,
Nappal is magányban tölti el a rab,
Társival oktatást s friss levegőt kap.
Friss levegő nem sok, alig méltó szóra,
Doktor ha nem toldja: naponként egy óra.
Fegyencz magányosan nem fog elzáratni,
Hogyha veszélyesen fogna reá hatni.
Büntetési idő első felén túl,
Magánelzáráshoz csak fegyelem nyúl.
Életfogytig tartó fegyházra íteltet
Magán-zárkába csukni – (bár él hosszú éltet), –*

*Megkezdés utáni – első tíz év alatt,
Aztán csak fegyelmi – büntetésül szabad.*

*Fegyenczeknél jobb dolguk – van államfogyoknak,
Kényszert, ha nem dolgoznak, rájuk még sem hoznak;
Divat szerint öltözhetnek,
Tetszés szerint étkezhetnek.
Börtönnél szelídebb bánásmódot kapnak,
Szabadon töltik két óráját a napnak.
Az államfogyoknak – (törvény így ígéri) –,
Külön fogház épül, (ki lesz, ki megéli?).*

*Kerületi börtön – börtönt ott kell állni,
Törvényszéki fogház – fogja supplálni,
Börtönfalak között szabadság is lesz:
Szabad választással ki-ki munkát tesz,
Válogathat az ott hasznos – munkanemek közül;
Fegyenczeknél a börtönzött – enyhébb sorsnak örül.
Törvényünk humánus voltát
Börtönben se tagadd,
Két óráját minden napnak
Künn töltened szabad.*

*Törvényszéki vagy járási fogház ha épülend,
Fogházbüntetésre ítélt abban ülend.
Fogházba magán zárkában
Csak azt zárják el,
A kinek ottan egy évnél
Tovább lakni kell;
De a tartásra nézve legyen gondja,
mint a harminczadik – paragrafus mondja.
Élelem, rend, fegyelem – enyhébb mint a börtönben.
A munkától az ítélet felmentést is adhat,
Engedheti hogy a fogoly más kosztot hozathat.
Húsz évnél nem idősebb – fogházra ítéltet,
Bíró javulással – cellára ítéltet;
Magán-zárka hat hó – ennél több nem lehet.
(Ez is szelídségről tanúságot tehet).”*

A nem szabadságvesztéssel járó büntetésekre nézve (pénzbüntetés, hivatalvesztés, elkobzás) pedig az 53–64. szakasz a következőket tartalmazza:

*„Pénzbüntetést egyenként külön kell kimérni,
Kitenni hogy – átváltoztatván – hány napot fog érni;
Mert ha a pénz behajthatatlan, átváltoztatandó?*

*Egy forinttól tíz forintig – egy nap számítandó.
De az ily cserénél – hat hónap a határ,
Mellékbüntetésül – nem több – három hónap vár.
Ki tizenöt évre és többre van ítélve,
Annál pénzbüntetés nem lesz cserélve.
Hagyatékból-behajtani csak akkor lehet,
Ha ítélet életében jogerejű lett.*

*Hivatalvesztés és politikai jogok gyakorlásának ideiglenes felfüggesztése,
(E hosszú sor poësisom igaz csüggesztése),
Pedig ilyenekkel lesz akkor büntetve,
Mikor a törvényben ki van az tüntetve.
De ha csak hat hóig nem szabad szellőzni,
Bírónak el szabad azokat mellőzni.*

- 1. A hivatalvesztésre ítélt veszté hivatalát
Nyug- vagy kegydíját, valamint ilyenekre igényét;*
- 2. Közjegyző, ügyvéd nem lesz, se tanár, se tanító;*
- 3. Nem visz gyámságot sem gondnokságot azontúl;*
- 4. Rend- és díszjelei, nyilvános címei vesznek;*
- 5. S mindezeket nem lesz képes megkapni időig.*

Kit politikai szép jogtól függeszt fel ítélet:

- 1. Nem lesz képviselő,*
- 2. esküdt,*
- 3. s választani nem fog.*

*Hogy mennyi időre – függesztenek fel,
Azt a bölcs bíróság – határozza el:
Vétség esetében – egy s három év között,
Három évtől tízig – a büntette között,
S ezek kiállását majd csak akkor kezded,
Többi büntetésed ha már kiszenvetted.*

*Ha idő eltelt kapsz hivatalt – jót,
(Persze csak ha szerzesz nagy proteciót)
Szülőt gyermek fölött ha – szabadlábon van,
Nem gátolja törvényünk – a gyámságában.*

*Míg szabadság-büntetés valakit leköt,
Nem viselhet hivatalt (szakasz ötvenöt)
Akár mondja az ítélet,
Akár eo ipso így lett.
Némely állásoktól, hol kell extra ész
Szintén megfoszthat a »különös rész«.*

*Tárgy, a melyet büntett s vétség létrehozott,
 Valamint a bűnszer, legyen elkobozott.
 Elkobozzák a nyomtatványt, képet, iratot,
 Melyek által bűncselekmény létre hozatott,
 Hogyha azok a szerzőnek, nyomdásznak, vagy annak,
 Ki árul, terjeszt, kiállít, birtokában vannak.
 Nyomtatvány fogalmát mondja e szakasz (63. §)
 A ki ezt nem tudja, bárgyú vagy vak az.
 Külföldit e törvénybeli büntetésen felül,
 Ítéltetjük: ne maradjon az országon belül.”*

A bírói dorgálás nem került be a Csemegi-kódex büntetési rendszerébe.

A Különös Részben kívánatosnak tartották volna jó néhányan az 1843. évi javaslatból több fogalom átvételét (például a gyilkosság fogalmát, a szándékos emberölés minősített eseteit, a verekedést stb.).

Az anyagi jogot magában foglaló Btk.-nak annyi fontos alapvető kérdést kell felölelnie és szabályoznia, hogy ha a börtönügy részletes szabályozását is odavették volna, oly óriási jogszabálytömeg került volna egy törvénykönyvbe, amely, ahogy írták: „Felette megnehezítené a kódex kezelését.” Már a 43-as javaslat készítői is egy külön börtönügyi kódex alkotásának gondolatával foglalkoztak. Ennek az annyira fontos és szükséges harmadik büntetőjogi kódexnek a megalkotásával – sajnos – sokáig adós maradt a magyar törvényhozás.

Mind a tudomány, mind a gyakorlati élet büntetőjogi szakemberei rájöttek arra, hogy ha az anyagi jogi büntető törvénykönyv (Btk.) és az eljárásjogi büntető perrendtartás (Bp.) sikerét biztosítani akarják, ahhoz elengedhetetlen követelmény a szabadságvesztés-büntetések végrehajtásáról külön rendszerezett törvénykönyv által gondoskodni. A 43-as börtönügyi kódexjavaslat is igazolta már a külön büntetés-végrehajtási törvény alkotásának szükségességét.

1870-ben Irányi Dániel javaslatára indult egy kodifikálás, Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter Kelemen Mórt bízta meg a javaslat kidolgozásával, amely elkészült. Az új Btk. napirendre kerülése folytán a törvényhozók viszont ebben vélték a börtönügyi kérdéseket megoldani. A Csemegi-kódex azonban csak a szabadságvesztések nemét és végrehajtási rendszerüket állapította meg legfőbb vonalaiban, a végrehajtás részleteit a törvényhozók elégnék vélték miniszteri rendeletek útján szabályozni. Ezek meg is jelentek, majd 60–70 év alatt el is avultak. A visszaesés okát abban jelölték meg, hogy ezek a büntetés-végrehajtási rendeletek nem gondoskodnak a szabadságra bocsátottak utógondozásáról, a társadalomba való visszavezetésükről.

A Csemegi-kódex elkészültének idején, a 19. század 70-es éveiben az akkor uralkodó jogállam eszméjéből magától értetődően fakadó követelmény volt, hogy a börtönök építése és korszerű színvonalon fenntartása a jogrend öréke, az államnak a feladata. Mily bölcsességgel jegyezte meg Csemegi Károly: „Azt a pénzt, melyet az állam a büntető igazság ügyére [...] költ, azt önmaga biztosítására költi, – azt [...] a céljai világos tudatával bíró társadalom nem tekinti másnak, mint önnön érdekében tett – nélkülözhetetlen szükséges beruházásnak.”⁹

⁹ Csemegi Károly elnöki zárszavát idézi BALOGH 1888, 110.

A leghaladottabb európai államokban a szabadságvesztés-büntetések rendszere csak a 19. század első felében tudott kifejlődni, ennek igazi oka az volt, hogy a kormányférfiak mindig visszariadtak a nagy költségektől, amibe a börtönépületek létesítése-fenntartása és a rabok élelmezése került. Anglia és Észak-Amerika volt az a két állam, ahol a legkorábban sikerült meggyőzni a közvéleményt az erre fordított költségek megtérüléséről, amelyet a megjavult és kenyérkereső munkára kiképzett elítéltek nagy száma jelent.

Érdekes találkozása az angol és a magyar jogfejlődésnek, hogy az állami börtönök építésének gondolatát egyszerre jeleníti meg egy angol és egy magyar nemes lelkű emberbarát apostolkodása. John Howard a 18. század 70-es éveiben bírta rá az angol parlamentet egészséges börtönépületek építésére, nálunk pedig gróf Széchényi Ferenc ajánlotta fel 1770-ben szemczy kastélyát és megfelelő telket egy „országos fenyítőház” létesítésére. Így született meg hazánkban 1772-ben az első, hosszú évtizedekig egyetlen, országos, úgynevezett állami börtön. Csak sajnálni lehet, hogy fia, István nem vitte tovább atyja börtönügyi apostolkodását, viszont ő a „legnagyobb magyar” lett.

Mit ér a nyomozás során vagy a tárgyalás által esetleg kiváltott „morenoi pszichodráma”, ha az elítélt nem részesül társadalmi szempontból további pozitív ráhatásban a büntetés végrehajtása alatt, ha nem kap segítséget szabadulása után a társadalomba beilleszkedéshez? Már akkor is gondolkodtak ezen a ma is élő problémán.

„Hiába az anyagi-jog tudományos művelése, a büntetésről volt teóriák kidolgozása és hirdetése, a kiszabás elveinek kidolgozása, ha minden elképzelések elbuknak a diszfunkcionális végrehajtáson” – fogalmazta meg már a 19. század első felében Deák Ferenc, tiszti ügyész tapasztalatait rögzítve.¹⁰ Egyetértettek ezzel már 140 évvel ezelőtt is.

Mindig időszerű és megalapozott tudományos törekvést tükröz, hogy a büntetőeljárás megindulásától az utógondozás megszűnéséig tartó folyamatot mint egységes egészet vizsgáljuk.

Az egyes szankciók tartalma a jogkorlátozás. A legsúlyosabb jogkorlátozással napjainkban kétségtelenül a szabadságvesztés jár, amely tanulmányok és empirikus kutatások középpontjában állt, áll. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a többi, szintén jogfosztással, jogkorlátozással járó szankcióval ne foglalkozzunk. Minden nemzetközi dokumentumban szorgalmazták az alkalmazásukat. Már az első magyar Btk. is részletesen foglalkozott velük.

A meghozott és az elviselt ítélet által tartalmazott szankciók közötti különbség létező, a világon az egyes államok beépítik az elítélt esetleges magatartás-változásának hatásait is a tartamot és a szigor befolyásoló tényezők közé. A feltételes szabadságra bocsátás intézménye a 19. században és ma is a magatartást kedvezően befolyásoló hatású.

A büntetési rendszer átalakítását érintő több új jogintézmény pontos tartalma csak a végrehajtásukat befolyásoló rendelkezésekkel együttesen volt – és ma is így – értelmezhető.

A büntetés szükséges rossz, de nem szükséges, hogy csak rossz legyen általános jelentőségét, szerepét tekintve.

Az elítéltre kiszabott büntetéssel egyidejűleg számos olyan tényező bír befolyással, amely hatást gyakorolhat viselkedésének és tudatának megváltozására. Ilyen tényezők

¹⁰ Deák Ferenc az 1840. évi országgyűlés után megyéje (Zala vármegye) gyűlésén többek között ezt is előadta; 1841-ben a *Pesti Hírlap* is megörökítette. Lásd erről Vókó 1996, 5.; Vókó 1999, 13.

elsősorban a külső környezet, feltételek és hatások, amelyek az ember erkölcsi nézeteivel, értelmi, érzelmi és akarati tulajdonságaival összhangban hatnak, és amelyek az elítélt viselkedését pozitív vagy negatív értelemben befolyásolják.

Az újabb bűnelkövetésnek lehetnek olyan biológiai, szociálpszichológiai vagy környezeti okai, amelyek közömbösítik, elrontják a büntetés esetleges pozitív hatását.

Balogh Jenő a 19. század végén nem győzte elégszer hangsúlyozni, hogy a börtön igazságszolgáltatási és büntetőpolitikai kérdés, mert „a szabadságvesztés büntetés, ha nem kellően hajtatik végre, alig más, mint gonosztevők iskolája” – írta 1888-ban megjelent művében.¹¹ Igazat adott Livingstone-nak, hogy a szabadságvesztés-büntetések végrehajtására rendelt intézetek szerkezetétől és igazgatásától függ az egész büntető rendszer sikere.

Tagadhatatlan, hogy a „büntetés”, a „büntetés-végrehajtás” és a „biztonság” egymástól elválaszthatatlan.

Egyetlen büntetőjogi szankció, büntetés-végrehajtási jogi intézmény sem nélkülözheti a humanizációt, hogy az van az emberért, és nem fordítva.

A Btk. jogkövetkezmény-rendszerét – mint alapvetően a modern büntetőkönyveket, így a magyar Btk.-t is – a relatíve meghatározott rendszerbe tartozónak tekintjük, amelyben a büntetés megállapításának jogosultsága megoszlik a jogalkotó, illetve a jogalkalmazók között, azonban kivételes jelleggel a bírónak lehetősége van mind az alsó, mind a felső határ átlépésére.

Amennyiben a feltételek fennállnak, az erőszakos, többszörös visszaesővel szemben a konkrét ügyben eljáró bírónak a büntetés kiszabása körében nincs mérlegelési lehetősége, az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása törvényi kötelezettség. Az erőszakos, többszörös visszaesést megalapozó bűncselekmény büntetési tételének felső határa a kétszeresére emelkedik, így ha a 20 évet meghaladná, vagy a bűncselekmény életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető, azt kell kiszabni [Btk. 90. § (2) bek. – abszolút meghatározott].

Az életfogytig tartó szabadságvesztés és a bűnisméltlésre vonatkozó szigorú, a bíróság által következetesen alkalmazott rendelkezések visszatartó erejének is köszönhetően tehát tovább folytatódott a 2015 óta tapasztalt csökkenés, 2015-ben 39, 2016-ban 34, 2017-ben 21, 2018-ban 16 vádlottat ítéltek életfogytig tartó szabadságvesztésre a bíróság. Jelentősen csökkent azon vádlottak aránya és száma, akiket a bíróság határozott tartamú szabadságvesztés-büntetéssel sújtott (2015-ben 26 439, 2016-ban 25 363, 2017-ben 22 942, 2018-ban 20 449 fő volt). A határozott tartamú szabadságvesztés-büntetések körében arányát tekintve megmaradt a kétharmados többség a felfüggesztett szabadságvesztésekre nézve, de a 2017. évre megállapítható volt, hogy némileg nőtt a végrehajtandó szabadságvesztések aránya (36,4%, ezen belül a felfüggesztett szabadságvesztések aránya 63,5% volt). Az összes visszaeső aránya mintegy 54,6%-ot tesz ki közülük. Szabadságvesztésnél 3,6 év az átlag. Az egyes fokozatokba sorolt, szabadságvesztésre ítélték aránya évek óta nagyjából: 60% a börtönben, 30% körüli a fegyházban és 10% alatti a fogházban végrehajtandó. Nagy számban változtatják meg a közérdekű munkát, sajnos az önkormányzatok nem működtek közre és működnek együtt a végrehajtásában. Sok esetben nincs munkahely, nem szívesen foglalkoztatnak a munkáltatók elítélteket. Hiába írja le a törvény, nincs eszköz a kikényszerítésére. 2014-től csökkenő tendenciát mutat a közérdekű munkára ítélték száma: 2014-ben 15 032, 2015-ben 12 940, 2016-ban 12 526, 2017-ben 10 926, 2018-ban 9358 fő volt. Amelyik

¹¹ BALOGH 1888, 7.

büntetésnek a végrehajtási feltételeit nem biztosítják, annak a büntetésnek a kiszabását a bíróságok érthetően nem alkalmazzák, illetve kisebb számban szabják ki. A végre nem hajtott ítélet a bíróság, az igazságszolgáltatás tekintélye ellen hat.

Az új szankciók közül kiemelhető még az elzárásbüntetés gyakoribb alkalmazása, 2016-ban is jelentősen, csaknem 60%-kal növekedett, 1500 ilyen büntetés volt. Tovább emelkedett az elzárásbüntetések száma 2017-ben, amikor már 1826 esetben szabta ki a bíróság. Ezt a Btk. által bevezetett, viszonylag rövid (maximum 3 hónap időtartamú) végrehajtandó szabadság elvonásával járó büntetést a bíróság egyre gyakrabban alkalmazza, így a büntetési rendszer szerves részévé vált.

A szabadságvesztés-büntetés minősége kedvezően változott azzal, hogy nagyobb a foglalkoztatás mértéke, tehát nemcsak a munkában, hanem az egyéb tevékenységek tekintetében is. A feltételes szabadságra bocsátásnál az új szabályozás ellenére nem látszik változás a gyakorlatban, árnyalatnyit talán nőtt a mértéke. Az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása változó számban fordul elő. Az enyhébb fokozatba helyezések száma csökkent, az elítéltek nem motiváltak ebben, hiszen az enyhébb fokozathoz nem kötődik a korábbi feltételes szabadság intézménye. A reintegrációs program megvalósítása közép-pontjában a munkáltatást látom. A munka méltóságát védelmezni kell ezen a helyen is.

A büntetésnek létezik egy utóélete is, és ez nemcsak átmeneti, sőt, bizony elég tartós lehet. A börtönből – esetleg hosszú elszigeteltség, deszocializáció után – ténylegesen visszakerülni a társadalomba beilleszkedési terv, külső támogatás, az igazságügyi hatóságok ellenőrzése és a külvilág nehézségeivel való megküzdéshez elégséges források nélkül a szabadulás hatékonysága ellen ható tényező. A pártfogó és patronázsegyletek segítették a 19. században az elítélteket, a szabadulás után hazánkban az első ilyen komoly szervezet az 1873-ban alakult Budapesti Rabsegélyző Egylet volt. Tehát megelőztük időben az 1878-as stockholmi börtönügyi kongresszuson felvetett kérdést, a rabgyámolítást.

Legyen szó akár a bűnisméltés veszélyének mérsékléséről, akár az elítélt társadalomba való visszailleszkedésének biztosításáról, számos vizsgálat és kutatás azt bizonyította, hogy a megfelelő környezeti és támogatási rendszer nélkül ez a két célkitűzés nehezen érhető el. Balogh Jenő 1887-ben a Magyar Jogászegyletben tartott előadását követően az elnöklő Csemegi Károly mély bölcsességgel jegyezte meg, ahogy fent idéztük: „Azt a pénzt, melyet az állam a büntető igazság ügyére [...] költ, azt a pénzt önmaga biztosítására költi, azt a céljai világos tudatával bíró társadalom nem tekinti másnak, mint önös érdekében tett – nélkülözhetetlen, szükséges beruházásnak.”¹²

Felhasznált irodalom

- BALOGH Jenő (1888): Börtönügyi viszonyaink reformjához. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 39. kötet. Budapest, Franklin Nyomda.
- DOCTOR DEODATUS (1884): *A magyar büntetőtörvénykönyv versekbe szedve*. Pécs, Pécsi Szikra Nyomda – Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- FINKEY Ferenc (1942): *Az 1843-i Büntető javaslatok 100 év távlatából*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

¹² Csemegi Károly elnöki zárszavát idézi BALOGH 1888, 110.

HORVÁTH Tibor (1979): Az első magyar büntetőkódex 100 év távlatából. *Jogtudományi Közlöny*, 34. évf. 4. sz. 193–201.

NÁNÁSI László (2001): A Csemegi-kódex versben. *Ügyészek Lapja*, 8. évf. 3. sz. 83–89.

VÓKÓ György (1996): *Büntetés-végrehajtási jog*. Egyetemi jegyzet. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

VÓKÓ György (1999): *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Zárszó

A Büntetés-végrehajtási Szervezet nevében tisztelettel hajtunk fejet Csemegi Károly és az előtt a büntetéstani szemlélet előtt, amely vezérfonala a 140 évvel ezelőtt megalakított Csemegi-kódexnek. Magyarországon a Csemegi-kódex számít az első kodifikált és az Országgyűlés által elfogadott büntető törvénykönyvnek. Korszakokon keresztül, generációkon át volt tankönyv és tananyag, meghatározva a jogtudomány fejlődését és alkalmazását. Nemzetközi kitekintésben is kora első számú büntető törvénykönyvei közé sorolható, tudományosan kimagasló színvonala miatt nemzetközi elismertsége is egyedülálló volt. Ez a 140 évvel ezelőtt létrehozott kódex, az első magyar büntetőtörvény meghatározta a 21. században is irányadó és élő vezérelveket, olyanokat, mint a törvény előtti egyenlőség, az emberi igazság, és olyan eszméknek biztosított táptalajt, mint a humanizmus. A mai szemmel nézve is időtálló tudományos és gyakorlati értékét tekintve kiemelkedő kordokumentum.

A Csemegi-kódex büntetéstani tételei mindmáig hatnak, tovább élnek. A magyar büntetőjog történetében ez a korszakos mű olyan büntetőjogi struktúrákat számolt fel, amelyek meghatározók voltak, és olyan struktúrákat alkotott meg, amelyek hosszú évtizedekre határozták meg a büntetőjogi jogalkalmazást.

A kódex büntetési rendszerében a szabadságvesztés-büntetés dominált, ennek alkalmazásában Csemegi hangsúlyozta a humanizmus követelményén túl a bűncselekmény súlyával arányos büntetés elvét, a bírói individualizáció szükségességét és a nép igazságérzetének figyelembevételét is.

Csemegi Károly tudományos nézeteit, munkáját a magyar klasszikus büntetőjogi fel fogás maradandó értékű összefoglalásának tekinthetjük ma is. Kodifikátori, bírói, szakírói tevékenysége révén hosszan tartó és jelentős hatást gyakorolt a hazai büntetőjog fejlődésére, a jogalkalmazásra és a tudományos gondolkodásra egyaránt. A kódex kristálytiszta jogi fogalmaira ráismerhetünk hatályos büntető törvénykönyvünkben is.

*Tóth Tamás
bv. vezérőrnagy*

Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
Székhely: 1089 Budapest, Orczy út 1.
Kapcsolat: info@ludovika.hu

A kiadásért felel: Koltányi Gergely ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Inzsöl Kata
Olvasószerkesztő: Kutas Éva
Korrektor: Simann Karola
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor

A borítókép forrása: Országos Széchényi Könyvtár – Digitális Képtár

Nyomdai kivitelezés: Duna-Mix Kft.
Felelős vezető: Szakolczai Lóránt ügyvezető igazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/00798_00

ISBN 978-963-531-179-8

A magyar büntetőjog-tudomány történetiségét vizsgálva biztos mérőöldkőnek tekinthető a 140 éve megszületett 1878. évi. V. törvénycikk, a Csemegi-kódex. Nyilvánvaló értékei az addigi magyar büntetőjogi jogfejlődés csúcsára emelik a törvényművet, amely számos elemében vissza-utal a korábbi kodifikációs kísérletek eredményeire és elveire. Korszakos jelentőségű volt a magyar büntetőjog történetében, hiszen egy feudális büntetőjogi struktúrát számolt fel és hosszú évtizedekre meghatározta a büntetőjogi jogalkalmazást Magyarországon. Ez a törvénymű volt az első, amely elkülönülő végrehajtási rendelkezéseket jelenített meg, sajátos büntetési rendszert alakított ki, és mindezt a legmagasabb jogszabályi szinten rögzítette. Tartalmazta a korabeli európai büntetőjog-alkotás szinte valamennyi értékét és elvét, ezáltal alkalmassá vált arra is, hogy adekvát választ adjon a korabeli valóság kihívásaira, és nem utolsósorban markánsan jelenítse meg és szolgálja a polgári börtönügy eszméjét. A Csemegi-kódexet a magyar klasszikus büntetőjogi felfogás maradandó értékű összefoglalásának tekinthetjük ma is, különösen a büntetőjogi dogmatika területén. E változtatások jelentős hatást gyakoroltak nemcsak a büntetőjogi, hanem a végrehajtási jogi dimenziókra is. Ezért megalapozottan kijelenthető, hogy a Csemegi-kódex biztos viszonyítási pont a magyar jogtörténetben éppúgy, mint a büntetés-végrehajtási jog és a börtönügy fejlődéstörténetében.

E kötetben a honi büntetőjog és büntetés-végrehajtási jog elismert művelői tisztelegnek e meghatározó jelentőségű jogszabály előtt.